

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
ODSJEK ZA POVIJEST

Diplomski rad

BOSNA I HERCEGOVINA U ŽARIŠTU REGIONALNE I
EUROPSKE POLITIKE 1878. GODINE

Mentor: dr. sc. Željko Holjevac

Studentica: Tatjana Buhin

Zagreb, listopad 2012.

SADRŽAJ

1. UVOD	2
2. BOSNA I HERCEGOVINA POD VLAŠĆU OSMANSKOGA CARSTVA	
2.1. Bosna i Hercegovina nakon 1463. godine	5
2.2. Bosna i Hercegovina u vrijeme krize Osmanskoga Carstva	6
2.3. Istočna politika Habsburške Monarhije i povrat Bosne i Hercegovine ...	9
3. USTANAK U BOSNI I HERCEGOVINI 1875-1878. GODINE	
3.1. Uzroci i izbijanje ustanka	15
3.2. Od bosansko-hercegovačkog ustanka do <i>Velike istočne krize</i>	19
3.3. Politika Austro-Ugarske i Ruskoga Carstva tokom <i>Velike istočne krize</i> ..	22
3.4. Odnos Hrvatske i Srbije prema bosansko-hercegovačkome ustanku	27
4. BOSNA I HERCEGOVINA U ŽARIŠTU REGIONALNE I EUROPSKE POLITIKE 1878. GODINE	
4.1. Rusko-osmanski rat i mir u San Stefanu	36
4.2. Europska situacija nakon Sanstefanskoga mira	40
4.3. Pitanje Bosne i Hercegovine pred Berlinskim kongresom	44
4.4. Istočno pitanje i Berlinski kongres	50
4.5. Okupacija Bosne i Hercegovine – spas ili pogibelj Austro-Ugarske?	54
4.6. Uspostavljanje austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini	65
4.7. Statističke crtice o Bosni i Hercegovini	70
4.8. Odnos hrvatskoga tiska i javnosti prema događajima iz 1878. g. ..	74
5. ZAKLJUČAK	82
6. SAŽETAK	87
7. BIBLIOGRAFIJA	89

1. UVOD

Islamski emirat kojeg je na području Male Azije utemeljio Osman na samome početku 14. stoljeća, već će do kraja navedenoga razdoblja doživjeti zadivljujući uspon te postati najveća prijetnja kršćanskome Zapadu. Njegovi nasljednici državu će širiti daleko izvan njene postojbine, a na njihovu se putu ubrzo našlo onemoćalo Bizantsko Carstvo i zemlje Balkanskoga poluotoka. Nastojanja da se Osmanlije istjeraju iz Europe, bilo od strane križara ili samih pokorenih naroda, ostajali su bez uspjeha. Mehmed II. Osvajač je 1453. srušio Bizant te u narednim godinama dotada vazalne balkanske zemlje izravno uključio u svoju državu. Osmanlije su gospodarili Balkanom od Crnoga mora do Jadrana te od Karpata do južnoga kraja Grčke¹, a pred Sulejmanom I. Veličanstvenim pao je dotada im neosvojivi Beograd, ključ za ekspanziju prema srednjoj Europi. Nakon bitke na Mohačkome polju 1526. godine, zauzeti su i dijelovi Ugarske i Hrvatske, a Osmansko je Carstvo bilo na vrhuncu moći.

Jednako neočekivano kao što je izraslo u svjetsku velesilu, Osmansko je Carstvo počelo slabjeti, a nagrizali su ga vlastiti unutarnji problemi. Međutim, proces nije bio brz niti jednostavan već veoma spor i težak. Kroz 17. stoljeće je ova država još uspijevala održavati svoju moć, no počela je gubiti prve europske posjede te je u narednome stoljeću natjerana u stalnu defenzivu. Raspadanjem Osmanskoga Carstva je stvoren jedan iznimno komplicirani problem. Otvorilo se *istočno pitanje* koje se otezalo stoljećima i u svoje razrješenje uvuklo glavne europske sile: Habsburšku Monarhiju, Rusiju, Veliku Britaniju i Francusku – u biti same stvari, bila je njihova borba za stjecanje onih osmanskih teritorija koje su smatrale dijelovima svojih interesnih sfera.²

Kada sam razmišljala o odabiru teme za diplomski rad te je prevladalo moje zanimanje za povijest Balkanskoga poluotoka u 19. stoljeću, najprije sam shvatila kako su tadašnji događaji na ovome području neshvatljivi bez šireg okvira istočnoga pitanja, a samim time i istočne politike pojedinih sila. Balkanske zemlje je propadanje Osmanskoga Carstva nagnalo da krenu u borbu za svoju samostalnost te je logično da su se one tako izravno uplele u ovaj međunarodni problem. No, u rješavaju istočnoga pitanja posve su dominirale velesile koje su u novonastaloj situaciji osjetile potrebu da se upliću i u događaje na europskome jugoistoku.

¹ Leften Stavros Stavrianos, *The Balkans since 1453*. (London: Hurst & Company, 2001), 65.

² Interes Monarhije je bio na balkanskome poluotoku kamo je gledala i Rusija, koja se uz to zanimala i za Bospor i Dardanele, Crno more te područje Kavkaza. Francuskoj je bitan bio Bliski istok i sjeverna obala Sredozemnoga mora, a Sredozemlje i morski tjesnaci su bili interesno područje Velike Britanije.

Ova činjenica istovremeno ima dobru i lošu stranu. Balkanski su narodi u svojoj borbi za slobodu mogli tražiti njihovu pomoć te su je najčešće i dobili, ali u kojem opsegu i obliku, ovisilo je o stavu kojeg su sile u tome trenutku zauzimale prema samome Osmanskom Carstvu (da li im ono treba kao saveznik ili ne, koliko se osmansku državu još može oslabjeti, a da se ne naruši europska ravnoteža i sl.). Na takav način, balkanske su težnje pale pod nadzor velesila te bile ograničene njihovim istočnim interesima.

Sa ciljem da ovakvo shvaćanje što bolje uklopim i prikažem na jednome primjeru, u bogatstvu događaja sam lako pronašla onaj trenutak koji je najčvršće povezao jednu revoluciju balkanskoga naroda, slabost osmanske države te istočnu politiku europskih sila – bio je to ustanak u Bosni i Hercegovini 1875-1878. godine, kojime je potaknuta i takozvana *Velika istočna kriza*. Kako se ova zamršena situacija najjasnije manifestirala u posljednjem stadiju pobune i krize 1878. godine, moj rad će se vremenski najviše koncentrirati na period od potpisivanja mira u San Stefanu pa sve do kraja austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine. Naravno, ništa se ne može dobro razumjeti bez činjenica o bitnim prethodnim događajima te će se nešto reći o samoj povijesti Bosne i Hercegovine pod vlašću Osmanlija, o izbijanju ustanka 1875. godine te o istočnoj politici velesile koju su ove pokrajine posebno zanimale – Dvojne Monarhije.

Budući da je bosansko-hercegovačka pobuna pokrenula novu krizu istočnoga pitanja te odjeknula na svjetskoj razini, o njoj se mnogo pisalo – u zasebnim knjigama i povijesnim pregledima – te mi je na izboru stajao velik broj literature. Odabrala sam onu koja mi se učinila najrelevantnijom te sam se za još jasniji i dublji uvid u situaciju 1878. godine poslužila i tiskom, odnosno tada najistaknutijim hrvatskim listovima *Obzorom* i *Narodnim novinama*.

Naslov diplomskoga rada, „Bosna i Hercegovina u žarištu regionalne i europske politike 1878. godine“, u skladu je sa cijelim tokom bosansko-hercegovačkoga ustanka. On je započeo kao lokalni pokret koji je odmah izazvao živo zanimanje i uplitanje okolnih zemalja balkanske regije te ubrzo u sve uvukao i europske sile. Međutim, može se reći kako je naslov u skladu i sa samom poviješću Bosne i Hercegovine.

U 9. i 10. stoljeću, Srbija i Hrvatska su imale vlast nad dijelovima Bosne da bi u narednome razdoblju većina bila u sastavu hrvatskoga kraljevstva. Međutim, kada je Hrvatska ušla u personalnu uniju sa Ugarskom, ovoj je Bosna i Hercegovina pripala kao njena vazalna polusamostalna zemlja – najprije kao banovina, a od 14. stoljeća kao kraljevina koju je

Osmansko Carstvo srušilo i pripojilo 1463. godine.³ Ugarsko-hrvatski vladari su protiv Osmanlija vodili ratove u kojima se izgubljeno područje uvijek nastojalo povratiti, a stvaranjem Monarhije, tu je obvezu preuzela habsburška dinastija. Bosna i Hercegovina se našla pod osmanskom vlašću, a istovremeno su na nju pravo polagale Hrvatska, Srbija, Habsburška Monarhija, ali i Crna Gora. Ovo područje je u jednome obliku gotovo oduvijek bilo prisutno u političkoj problematici balkanske regije, kao i same Europe.

Kako je rečeno, na primjeru Bosne i Hercegovine ću prikazati ograničavajuću vezu između balkanskih i europskih interesa. Stanovništvo koje je 1875. podignulo ustanak, tri se godine borilo za socijalne promjene i slobodu, no njihova pobuna je naposljetku imala značajniji učinak za gotovo sve ostale države upletene u *Veliku istočnu krizu*, nego za njihovu zemlju. Zašto je bilo tako i kako je riješena situacija sa Bosnom i Hercegovinom, glavno je istraživačko pitanje ovoga diplomskog rada. Zbog međusobne povezanosti, pokušati će se odgovoriti što je 1878. godine učinjeno za samo istočno pitanje, a bitan dio rada koncentrirati će se i na stajalište koje je u razdoblju ove krize zauzela Hrvatska.

³ Hercegovina (kojom je upravljao Stjepan Vukčić Kosača kao njen herceg – titula koju je sam uzeo i po kojoj je ovo područje dobilo svoje ime) je zauzeta tek 1482., no pad Bosne i pogubljenje njezina posljednjeg kralja Stjepana Tomaševića 1463. godine, već su označili kraj srednjovjekovne bosansko-hercegovačke države.

2. BOSNA I HERCEGOVINA POD VLAŠĆU OSMANSKOGA CARSTVA

2. 1. Bosna i Hercegovina nakon 1463. godine

Bosna i Hercegovina je uoči osmanskoga osvajanja bila prožeta unutarnjim razdorima. Pojedini velikaši su se zbog slabe kraljevske vlasti uspjeli osamostaliti te su često ulazili u iscrpljujuće međusobne sukobe. Što je gore, neki su od njih pri tome zatražili pomoć Osmanlija i na taj im način omogućili da se slobodno utvrđuju u zemlji. Bosna i Hercegovina se već dugo vrijeme suočavala i sa ozbiljnim vjerskim problemima koje je izazvalo ukorjenjivanje bogumilstva.⁴ Ugarska je zbog toga ondje provodila žestoku vjersku politiku te proganjala heretike koje je pokušavala silom privesti katoličanstvu. Naposljetku, ovako lošem stanju se može pribrojiti i nezadovoljstvo seljaka koji su patili pod stalnim izrabljivanjem domaće zemljoposjedničke vlastele.

Svi su navedeni problemi Osmanlijama bitno olakšali osvajanje Bosne i Hercegovine te su se njima okoristili i kod približavanja svoje vlasti samome stanovništvu. Osim što je njihova politika tada bila razmjerno vjerski tolerantna te je podanicima dopušteno živjeti prema vlastitim vjerskim načelima, zaštita seljaštva i sirotinje je bila među temeljnim načelima osmanske uprave.⁵

Osmansko Carstvo je bila dobro organizirana teokratska država koja je počivala na uređenoj vojno-feudalnoj strukturi. Kada bi Osmanlije osvojili neku državu, ravnopravno bi je pripojili matičnome teritoriju na Istoku te ondje uspostavili pravno stanje kao i u ostatku Carstva. Bosna i Hercegovina je Carstvu priključena kao sandžak, vojno-upravni okrug u okviru Rumelijskoga pašaluka, no sa područjem osvojenim u okolnim zemljama, njezin je teritorij 1580. godine naposljetku postao zaseban Bosanski pašaluk.

Zemlja osvojenih država bila je vlasništvo sultana i on je njene dijelove kao nadarbinu, odnosno timar, davao svojim vojnicima (spahijama) i zaslužnim sljedbenicima. Primjenom timarskoga feudalnog sustava je uređen socijalni poredak balkanskih zemalja. Da li se time poboljšao položaj seljaštva te ostvarilo obećanje kako će Osmanlije biti njihovi zaštitnici? U određenoj je mjeri moralo biti tako jer je nova vlast donijela opće propise o njihovim

⁴ Bogumilstvo je hereza u kojoj se miješalo kršćansko i manihejsko učenje, a na području Bosne i Hercegovine se snažno počelo širiti još u vrijeme bana Kulina (1180-1204.).

⁵ Halil Inalcik, *Osmansko Carstvo. Klasično doba 1300.- 1600.*, prev. Dino Mujadžević (Zagreb: Srednja Europa, 2002), 15.

obvezama, dok su daće dotada proizvoljno određivali feudalci.⁶ Seljak je prema spahiji također bio osobno i pravno slobodan. Bit Osmanskoga Carstva bila je agresivna ekspanzija. Spahije su zbog osvajačkih ratova dugo izbjivali sa posjeda i u ratnome su plijenu nalazili svoj glavni izvor prihoda. Razloga za ugnjetavanje stanovništva tada niti nije bilo.

Godine 1463., za Bosnu i Hercegovinu je započela nova faza njezina povijesnog razvoja. U okviru Osmanskoga Carstva, ova je zemlja doživjela potpuni društveni, politički i kulturni preobražaj, a već sama pojava osmanske opasnosti je počela mijenjati njenu etnografsku kartu. Stanovništvo je bježalo sa ugroženih područja, a raseljavanja je svakako bilo i nakon samog osvajanja. S druge strane, u Bosnu i Hercegovinu polako stižu doseljenici iz drugih dijelova Carstva, noseći sa sobom istočnjačku kulturu.

Kada se govori o počecima osmanske vlasti na području Bosne i Hercegovine, najviše se ipak istaknuo dobrovoljan prijelaz znatnoga broja stanovnika na islam. Biti muslimanom u Osmanskome Carstvu je donosilo bitne prednosti: podavanja su bila manja, nije se plaćao *harač* (porez po glavi koji su kršćani plaćali umjesto služenja vojnoga roka), moglo se napredovati do visokih državnih položaja i na kraju, nije se bilo podvrgnuto niti *devširmi* (danku u krvi) – obvezi kršćana da daju svoje sinove na osmanski dvor gdje su preodgajani u islamskome duhu te pripremani za visoke činovničke, dvorske i vojne položaje.

Vjerska tolerancija je u Osmanskome Carstvu veoma kratko trajala. Sve su religije naspram islama uskoro postale inferiorne, a to se posebno odrazilo na položaj Katoličke crkve (prema pravoslavnima je vlast imala bolji odnos). Za sultana je kršćanski Zapad bio najveći neprijatelj, a papa, njegov duhovni poglavar, svoje je podanike često zvao u križarske vojne protiv Osmanlija. Strah protiv mogućeg utjecaja Katoličke crkve na raju je doveo do toga da je njeno svećenstvo protjerano iz Bosne i Hercegovine, a njihove su crkve srušene ili pretvorene u džamije – održali su se samo franjevci. Nasilje koje je vršeno nad katolicima je još jače poticalo odluku da se prijeđe na islam te se katolička zajednica Bosne i Hercegovine s vremenom sve jače smanjivala i to ne samo u korist muslimana, jer u zemlji je porastao i broj pravoslavnih.

2. 2. Bosna i Hercegovina u vrijeme krize Osmanskoga Carstva

Iako na vrhuncu svoje moći i rasprostranjenosti, Osmansko je Carstvo već nakon smrti sultana Sulejmana I. Veličanstvenog 1566. godine počelo padati u laganu krizu. Dolazi do

⁶ Inalcik, *Osmansko Carstvo. Klasično doba 1300.- 1600.*, 15.

prvih značajnijih poraza, a središnja vlast koja je morala upravljati golemom državom raširenom na tri kontinenta, postajala je sve slabija. U 18. stoljeću se gubi svaki veći rat, a dolazi i do definitivna raspada socijalne strukture države.⁷ Uzrok potonjega je pojava čitlučenja. Zemlja koju je spahija dobivao na uživanje nije mu dana kao nasljedni posjed već se nakon njegove smrti vraćala sultanu. Međutim, sa krizom Carstva i lošom kontrolom lokalnih vlasti, sve je raširenije postalo pretvaranje timara u privatni zemljoposjed – čitluk.

Kada je Osmansko Carstvo prestalo biti osvajačka sila, za spahiju je zemlja postala glavni izvor prihoda. Da uveća njenu korist, stvaranje čitluka je iskoristio tako što je pojedincima omogućio da za gotov novac otkupe pravo na uživanje prihoda sa njegova posjeda, a ovi takozvani čitluk-sahibije, spahiji su ostali dužni davati i desetinu. Čitlučenjem se položaj seljaka naglo pogoršao. Postali su zavisni kmetovi koji su plaćali porez državi, a ostale namete su sada morali ispunjavati i spahijama i čitluk-sahibijama. Kako je rasla kriza Carstva, podavanja su se još uvećavala te su u Bosni i Hercegovini, kao što ćemo vidjeti, s vremenom postala potpuno neizdrživa.

Visoka Porta se nije suočila samo sa propadanjem svojeg feudalnog poretka – i drugi stup Osmanskoga Carstva se opasno klimao. Janjičari, stajaće pješništvo plaćano iz državne riznice, činilo je udarnu snagu i suštinu osmanske vojske. Međutim, oni sa prestankom osvajanja sve češće ostaju besposleni, a slaba središnja vlast je izgubila njihovu odanost. Janjičari su se pretvorili u samostalan i opasan politički element koji je mogao nasilno svrgavati i postavljati sultane, a slično se može reći i za vjerske vođe te carigradske moćnike.

U vremenu kada se europske zemlje moderniziraju, Osmansko je Carstvo ostalo statično i ukopano u tradicijama. Kada su vlastodršci napokon shvatili da se nešto mora učiniti te su u državi pokrenuli liberalne reforme, konzervativni krugovi poput janjičara ili lokalnih aga i begova, osjetili su kako je njihov povlašteni položaj u Carstvu ugrožen. Protiv uvođenja promjena su dizane brojne pobune, a prvi sultan koji je pokušao znatnije reorganizirati vojsku – Selim III. (1789-1807.), zbog toga je bio i svrgnut. Međutim, Mahmud II. (1808-1839.) se uspješno suprotstavio svim poteškoćama koje su izazvale njegove reforme te je provedena površna europeizacija Carstva, janjičari su nakon još jednog ustanka raspušteni 1826. godine, a timarsko-spahijski feudalni sistem je ukinut četiri godine kasnije.

Bosanski pašaluk je bio najzapadnija osmanska provincija, a radi ove udaljenosti i krize Carstva, ondje su se formirale posebne društvene i političke institucije koje su zajedno tvorile djelotvoran poredak lokalne moći – najvažniji su nam primjer za to bile kapetanije,

⁷ Darko Dukovski, *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća*, sv. 1 (Zagreb: Alinea, 2005), 28.

koje se nisu mogle naći u niti jednoj drugoj zemlji pod osmanskom vlašću.⁸ Kada je Porta htjela uvesti reforme na području Bosne i Hercegovine, i tamošnji je vladajući sloj burno reagirao zbog brige za svoja prava i položaj. Pod vodstvom kapetana Gradačca Husein-bega Gradašćevića, 1831. godine je izbila velika pobuna begova čiji je cilj bio da zaustave reforme te steknu autonomiju za Bosnu. No, ustanak je razbijen, i to uz potporu hercegovačkoga moćnika Ali-age Rizvanbegovića koji je nagrađen tako što se Hercegovina odvojila od pašaluka kao zasebno područje pod njegovom upravom. Kapetanije su ukinute 1835. godine.

U Osmanskome Carstvu se nije odustajalo od daljnjih reformi, a veliki korak prema ozbiljnim promjenama je bilo donošenje *Hatt-i serifa od Gülhane* 1839. godine. Ovaj je dokument, među ostalim, predviđao pravedniji porezni sustav, sigurnost časti, života i privatnog vlasništva svih sultanovih podanika te njihovu jednakost bez obzira na vjeroispovijest. Njegova su načela ponovljena i još dublje razrađena u novome dekretu iz 1856. *Hatt-i hümayunu*, no koliko god se proglašavale reforme, njihovo je provođenje bila posve druga stvar.

U udaljenome Bosanskome pašaluku na reforme se ponovno nisu obazirali. Gospodarske i socijalne prilike zemlje su postale iznimno loše, a raja je zbog nekontrolirane moći aga i begova sada bila podvrgnuta stalnome izrabljivanju. Novome namjesniku Tahir-paši, 1847. se nije dopuštalo da reorganizira vojsku te provede reforme koje bi poboljšale položaj seljaštva. Lokalni feudalci su digli novi ustanak koji se nije smirivao niti nakon namjesnikove smrti 1850. godine. Porta je tada u konačni obračun poslala svojeg najboljeg generala Omer-pašu Latasa. U naredne dvije godine, on je potpuno slomio političku moć vladajuće muslimanske feudalne aristokracije (ali ne i njihovu društvenu premoć).

U Bosanskome pašaluku je konačno stvorena situacija u kojoj su mogle biti provedene barem neke umjerene reforme te je ukinut poseban položaj Hercegovine i provedena nova upravna podjela zemlje na devet okruga.⁹ Sretna vijest je trebalo biti ukidanje harača, ali ovaj je porez u Carstvu ponovno uveden pod drugim imenom. Za položaj raje se uistinu nije činilo gotovo ništa – Porta je 1859. izdala *Safersku naredbu* kojom su propisane sve porezne obveze stanovništva, čime su zakonski samo potvrđeni stari pravni odnosi na selu, pa i sporan sistem zakupničkih odnosa između čitluk-sahibija i kmetova.¹⁰ Kako je Omer-paša Latas rekao tamošnjem konzulu Habsburške Monarhije: „otomanska vlast, iz političkih razloga, može tek

⁸ Dukovski, *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća*, sv. 1, 78.

⁹ Isto, 135.

¹⁰ Milorad Ekmečić, *Ustanak u Bosni: 1875-1878* (Sarajevo: Veselin Masleša, 1960), 12.

sporo i oprezno prijeći na popravljivanje životnih prilika kršćana, da ne bi uzbunila muslimane, o čijoj potpori i snazi država ponajviše ovisi“.¹¹

Budući da se njihov položaj nije popravljao, kršćansko se stanovništvo iz očaja počelo dizati na oružje. Na području Hercegovine, uz poticaj i vojnu potporu Crne Gore, izbile su dvije pobune. Godine 1858., ustanici su zajedno sa crnogorskim četama uspjeli potući Osmanlije na Grahovu, no zbog strane diplomatske intervencije ovo najzad nije značilo ništa. Već dvije godine kasnije izbijaju još veći nemiri, ali u zemlju je 1862. poslan Omer-paša Latas, dobro izučan u gušenju otpora na Balkanu. Crna Gora je morala pristati na mir te se obvezala da više neće pomagati pobunjenike.

Pod namjesnikom Topal Osman-pašom (1860-1869.), za Bosnu i Hercegovinu je uslijedilo relativno mirno razdoblje u kojem je ona doživjela i bitan napredak. Struktura vlasti je reorganizirana, zemlja je podijeljena na sedam sandžaka, a osnovani su i novi sudovi te savjetodavna tijela u koja su ulazili pojedinci različitih vjeroispovijesti. Za zemlju u kojoj je kulturni razvoj bio veoma zanemaren, posebice je bilo značajno podizanje novih muslimanskih i kršćanskih škola. Osman-paša je nabavio i tiskarski stroj te omogućio izdavanje prvih službenih novina na narodnome jeziku, tjednika *Bosna*.¹² U pašaluku su uvedene telegrafske veze, u Sarajevu je podignuta prva bosanska javna bolnica, a radilo se i na izgradnji novih cesta. Međutim, agrarni odnosi se i dalje nisu mijenjali, a one važne odredbe osmanskih reformnih dekreta iz 1839. i 1856. godine, koje su kršćanima garantirale pravnu i imovinsku sigurnost te njihovu vjersku jednakost naspram muslimana, uglavnom su ostajale neispunjene.

2. 3. Istočna politika Habsburške Monarhije i povrat Bosne i Hercegovine

Habsburška Monarhija je imala zanimljiv i kompliciran odnos prema Osmanskome Carstvu, a obje je spajala i jedna neobična veza. Godine 1527., Monarhija je stvorena kao personalna unija u koju je ugarsko-hrvatska država dobrovoljno ušla jer je, prije svega, bila privučena obećanjima austrijskoga vladara da će njen teritorij zaštititi od daljnjih osmanskih nasrtaja. Dinastija Habsburgovaca je dobila svoju povijesnu misiju – zaustaviti daljnje širenje Osmanskoga Carstva na teritoriju Europe. Kao glavni protivnik Osmanlija, ona je ujedno postala i najveća nada balkanskih zemalja koje su žudjele za oslobođenjem, a ovamo je

¹¹ Dukovski, *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća*, sv. 1, 135.

¹² Isto, 186.

pripadala i Bosna i Hercegovina na koju su Habsburgovci polagali pravo od spajanja svojih zemalja sa Ugarsko-Hrvatskim Kraljevstvom.

Habsburška politika prema Osmanlijama ipak nije bila tako jednostavna da se može sažeti samo na njihovu povijesnu misiju. Ona je prolazila kroz plimu i oseku, ovisno o vlastitim političkim prilikama ili pak o europskoj konstelaciji. Tako Austrija jest sudjelovala u obrani ugarskih i hrvatskih područja, no kada je nakon velikog osmanskog poraza kod Siska 1593. godine uspostavljena vojna ravnoteža između Monarhije i Osmanskoga Carstva, njen je interes za povrat zauzetih teritorija znatno smanjen te se radije okretala drugim europskim poslovima. To se očito pokazalo nakon njihova jednogodišnjeg rata 1663-1664. – iako su Osmanlije potpuno poraženi kod Szentgotthárda, tajnim mirom u Vasváru su im ostavljena sva područja koja su posjedovali te je potpisano i dvadesetogodišnje primirje.

Monarhija je bila zainteresirana za očuvanje svojeg mira sa Osmanlijama, ali Porta se odlučila za još jedan pokušaj prodora prema srednjoj Europi. Silom prilika, Habsburška Monarhija i njene saveznice (Poljska i Mletačka Republika), 1683. su ušle u novi sukob sa Osmanskim Carstvom, a takozvani *Bečki rat* je potrajao sve do 1699. godine. Mirom u Srijemskim Karlovcima, sultan je morao vratiti gotovo sve svoje hrvatske i ugarske posjede. Ovaj rat je bio ona prekretnica kojom je Osmansko Carstvo prestalo biti osvajačka sila te je prešlo u defenzivu i spor proces povlačenja iz Europe.

U vrijeme ovog dugog rata, Monarhija je naumila osloboditi Bosnu te je krenula u izravnu akciju. Carska vojska je uspješno napredovala prema pašaluku i možda bi i uspjela u svome naumu da planove nije pomrsio jedan drugi neprijatelj Habsburgovaca – Francuska je napala njihove njemačke posjede te ih natjerala da onamo pošalje dio svojih trupa. Iako su granice između Habsburške Monarhije i Bosanskoga pašaluka znatno pomaknute, Bosna i Hercegovina je ostala neoslobođena, a Bečki rat je za njen prostor odigrao jednu drugačiju ulogu. U ovome razdoblju je došlo do migracija koje su još jače izmijenile vjerski sastav njena stanovništva. Sa teritorija koji su Osmanlije izgubili, muslimani su se preseljavali u Bosanski pašaluk kojeg su istovremeno napuštali katolici te odlazili u Hrvatsku i Ugarsku.

U 18. stoljeću propadanje Osmanskoga Carstva postaje sve veći međunarodni problem za koji se aktivno zainteresiralo i Rusko Carstvo. Ono će sa Habsburškom Monarhijom predvoditi rješavanje istočnoga pitanja te s njome često ujedinjeno raditi i na potiskivanju Osmanlija sa europskoga teritorija. Vrhunac ovakve suradnje je bila 1772. godina, kada su njihovi vladari Katarina II. Velika i Josip II. isplanirali zajedničku raspodjelu Balkanskoga poluotoka. Monarhiji je trebala pripasti Bosna i Hercegovina, Dalmacija, Crna Gora i dio Srbije, dok bi Rusiji pripao ostatak teritorija. Njihove su interesne sfere bile jasne: Austrija će

dobiti zapadni, a Rusija istočni dio Balkana. Međutim, njihov rat protiv Osmanskoga Carstva vođen od 1787. do 1792. godine nije ostvario veći rezultat, a kako je Rusija s vremenom postajala sve veća i opasnija europska sila, dok je istočna politika Monarhije krenula neuobičajenim putevima, temelji njihova prijateljstva su postajali sve slabiji.

Sa prelaskom u 19. stoljeće, Europa se našla u vrtlogu napoleonskih ratova čime se odvratila pozornost od istočnog pitanja. No, za ovo razdoblje nam je važniji potpuni zaokret istočne politike Habsburške Monarhije. Beč je postao zagovaratelj cjelovitosti i opstanka Osmanskoga Carstva – ovo je, uz odbijanje ikakve pomoći za ustanike koji se žele osloboditi osmanske vlasti¹³, bio osnovni princip kojeg se držao novi austrijski kancelar Klemens Lothar von Metternich. Ovako velika promjena leži u činjenici da je Monarhiju sustizala sudbina Osmanskoga Carstva. Postajalo joj je sve teže u vanjskoj politici te je lagano slabio njen status europske velesile. Temelje države su ozbiljno podrivali i unutarnji problemi, prije svega buđenje nacionalizma različitih naroda koji su živjeli unutar njenih granica. Sve istaknutija će postati bojazan od panslavizma, kojoj se uskoro pridružila i bojazan od panrusizma.

Istočna politika koja nastoji očuvati Osmansko Carstvo te spriječiti prejaku Rusiju, jasno se pokazala u vrijeme najvećeg europskog sukoba vezanog uz istočno pitanje, a ovo se ne govori samo za Monarhiju, već i za preostale europske sile. U rješavanju istočnoga pitanja, Metternich je povukao Beč sa prve linije akcija te je u prvoj polovici 19. stoljeća prvenstvo imala samo Rusija. Nakon svojeg oporavka od napoleonskih ratova, ona je svu pažnju iznova usmjerilo na osmanske teritorije i tražila izliku za rat. Sukob je izbio 1853. godine, a povod je proizašao iz spora katoličkog i pravoslavnog svećenstva oko kontrole nad svetim mjestima u Palestini.¹⁴

Rusija je *Krimski rat* otpočela veoma uspješno, no Osmanskome Carstvu su u pomoć pritekale Francuska, Velika Britanija i Kraljevina Sardinija, a iako ne oružjem već diplomatski, Monarhija je također istupila u korist Carstva. Ovakvo držanje bečkoga kabineta je za Rusiju bilo potpuno neočekivano. Ona je 1849. godine poslala svoju vojsku da Austrijancima pomogne u gušenju revolucije u Ugarskoj te je u skladu sa time vjerovala u njihovu podršku kada je 1853. odlučila zaratiti protiv Osmanskoga Carstva. Međutim, Monarhiji je tada kao i

¹³ Ferdo Šišić, *Kako je došlo do okupacije a onda do aneksije Bosne i Hercegovine: (1878 odnosno 1908.): diplomatska strana njihova o šezdeset i tridesetgodišnjici događaja* (Zagreb: Matica hrvatska, 1938), 14.

¹⁴ U sporu je Rusija podržala pravoslavno, a Francuska katoličko svećenstvo – obje sile su zatim vršile pritisak na Portu, sa namjerom da je privuku na svoju stranu u rješavanju ovog problema. Ona je naposljetku izabrala Francusku i katolike te ovako Rusiji dala povod za rat. Porta je primila ultimatum u kojem se tražilo da se Rusiji dade protektorat nad svim osmanskim pravoslavnim podanicima, o čemu bi one sklopile i poseban ugovor. Međutim, zahtjev je odbačen te je Rusija u srpnju 1853. godine poslala vojsku u Vlašku i Moldaviju, podunavske kneževine pod osmanskim suverenitetom. Zbog ove akcije, Osmansko Carstvo je objavilo rat Rusiji.

ostalim europskim silama bilo mnogo važnije da zaštiti svoje istočne interese, a ne da čuva svoje savezništvo sa Rusima.

Nakon ruskoga poraza u Krimskome ratu, sudionice sukoba su se 1856. godine sastale na Pariškome kongresu. Mirovni ugovor je za Rusiju bio težak udarac: izgubila je privilegije stečene u Küçük Kaynarci¹⁵, Moldaviji je morala ustupiti dio Besarabije, a njene su interese pogodile i odluke o neutraliziranju Crnoga mora i tjesnaca. Gorčinu je dodatno pojačala činjenica da je izgubila prvenstvo u rješavanju istočnoga pitanja. S druge strane, kongres je bio veoma velikodušan prema Osmanlijama. Sile su se obvezale kako se neće miješati u unutarnje prilike Carstva (koje je tada službeno primljeno u sastav europskih država), te da će jamčiti njegovu nezavisnost i teritorijalni integritet.

Pariški ugovor je dokazao da jedno oslabljeno Osmansko Carstvo za Zapad više nije predstavljalo veliku opasnost – sada je to bila Rusija, čija je rastuća snaga i rasprostranjenost narušavala dragocjenu europsku ravnotežu te su osmanski posjedi u Europi trebali poslužiti kao brana protiv njezina daljnjeg širenja. Zbog ovog istog razloga, Krimski rat nije iskorišten za konačno razrješenje istočnoga pitanja. Habsburška Monarhija je morala podržati jednaku politiku. Rusija je bila najmoćnija i najveća slavenska zemlja, a upravo je pod vlašću habsburške dinastije ogroman broj Slavena živio kao podređen element. Beč se bojao jakog utjecaja Rusije na Balkanu te je nju za vrijeme Krimskoga rata upravo zbog toga i izdao. Iako njihovo dotadašnje prijateljstvo nije otvoreno prekinuto, ono je bilo posve narušeno te je svaki njihov daljnji sporazum zapravo bilo kupovanje vremena i odgoda izravna obračuna.

U vrijeme kada je Metternich usmjeravao politiku Habsburške Monarhije, njena je uloga u istočnome pitanju uistinu stavljena u drugi plan te se okrenulo vlastitim problemima. Međutim, nakon njegova odlaska 1848., Beč se brzo vratio svojim starim interesima što pokazuje i njegovo upletanje u Krimski rat. Habsburška Monarhija se kao potpisnica Pariškoga ugovora također obvezala na očuvanje teritorijalnog integriteta Osmanskoga Carstva, no to ne znači da je ikada iz vida ispustila Bosnu i Hercegovinu koja je postala još važnija nakon što je sa raspadom Mletačke Republike 1797. godine Monarhija stekla Istru i Dalmaciju – Bosna i Hercegovina je bila nužna kao zaleđe njene jadranske obale.

Krajem 1850., Monarhija je u Sarajevu otvorila svoj generalni konzulat, a vicekonzuli su razmješteni i u drugim većim mjestima Bosne i Hercegovine. Izravna akcija prema

¹⁵ Nakon rata vođenog od 1768. do 1774. godine, Rusko i Osmansko Carstvo su potpisali mirovni sporazum u Küçük Kaynarci. Rusija je trijumfirala: prepušten joj je teritorij između Buga i Dnjepra, brojne tvrđave te veliko područje sjeverno od Kavkaza, dok su tjesnaci Bospor i Dardanele otvoreni za njene trgovačke brodove. No, za Rusiju je još bitnije bilo stvaranje situacije u kojoj se ona mogla miješati u unutarnje poslove Carstva. Dobila je pravo da kod Porte zastupa stvari Podunavskih kneževina i da djeluje kao zaštitnik pravoslavnih kršćana na osmanskome teritoriju.

stjecanju ovih osmanskih pokrajina je poduzeta dvije godine kasnije, za vrijeme sukoba Crne Gore i Osmanskoga Carstva. Beč je u onamo poslao Đorđu Stratimirovića¹⁶ sa zadatkom da izvidi stanje zemlje i pripremi narod za moguću okupaciju. Njegov izvještaj kaže: „Samovoljno i protiv-ugovorno povišenje turske carine oštetilo je austrijske podanike za toliko milijuna, da bi već to bio dovoljan razlog, da opravda okupaciju Bosne i Hercegovine. Nema drugoga sredstva, da se tome stanju učini kraj.“¹⁷

Namjera Habsburške Monarhije je bila ozbiljna. Na hrvatsko-bosanskoj granici je razmještena jača vojska koju je u Sarajevo trebao voditi hrvatski ban Josip Jelačić, a o njihovome planu je obaviještena i Rusija. Želja da spase Crnu Goru bila je opravdanje za okupaciju, no kako je Osmansko Carstvo sklopilo mir sa Crnogorcima, nestalo je povoda da Monarhija zauzme Bosnu i Hercegovinu. Da su polovicom 19. stoljeća razmišljanja o susjednim pokrajinama postala sve češća, dokazuje i memorandum koji je maršal Radetzky u kolovozu 1856. uputio caru i kralju Franji Josipu I. (1848-1916.). On preporučuje da se osvoji Bosna i Hercegovina jer Istri i Dalmaciji treba njihovo prirodno zaleđe.¹⁸

Vrijeme da bečki kabinet kuje ikakve planove za Bosnu i Hercegovinu ipak nije bilo povoljno te se ono opet moralo zapostaviti. Cijela Europa se do kraja pedesetih godina 19. stoljeća okrenula događanjima u srednjoj Europi, odnosno prema ujedinjenju talijanskih i njemačkih zemalja. Habsburška Monarhija je time bila izravno pogođena – 1859. je izgubila neka područja u korist Kraljevine Sardinije, a za sedam joj je godina značajne posjede oduzela i Pruska. Uspješni ratovi koje su ove zemlje povele protiv Monarhije, šezdesetih su godina rezultirale nastankom Kraljevine Italije i Njemačkoga Carstva.

Habsburgovci su unutarne probleme svoje države razriješili 1867. godine, kada su je pretvorili u dualističku monarhiju otada zvanu Austro-Ugarskom, dok se za naglo oslabljeni međunarodni položaj pobrinulo 1872., stvaranjem *Trojcarskoga saveza*. Franjo Josip I. te ruski (Aleksandar II.) i njemački (Wilhelm I.) vladari, obvezali su se da će zajedno raditi na održavanju svojih teritorijalnih granica, rješavanju istočnoga pitanja te na sputavanju revolucionarnih duhova koji prijete njihovim prijestoljima.¹⁹ Savezu ovih zemalja je najveći doprinos dao njemački kancelar Otto von Bismarck – on je Njemačku uspješno zbližio sa Dvojnomo Monarhijom iako su obje međusobno ratovale samo par godina ranije, a uspio je ublažiti rusku ljutnju na Beč zbog njegove izdaje u vrijeme Krimskoga rata.

¹⁶ Đorđe Stratimirović je bio vođa srpskih pobunjenika u Vojvodini 1848. godine.

¹⁷ Šišić, *Kako je došlo do okupacije a onda do aneksije Bosne i Hercegovine*, 16.

¹⁸ Isto, 17.

¹⁹ Grgur Jakšić, *Bosna i Hercegovina na Berlinskom kongresu: (rasprava iz diplomatske istorije)* (Beograd: Naučna knjiga, 1955), 6.

Stvaranje Trojecarskoga saveza je za Austro-Ugarsku bilo iznimno važno i zbog činjenice da joj je tom prilikom Rusija priznala njene interese u osmanskome susjedstvu, to jest u Bosni i Hercegovini. U ovo vrijeme, bečki kabinet je već duboko prionuo u daljnjem jačanju svoje istočne politike. Gubitak posjeda na zapadu se odlučilo kompenzirati ekspanzijom prema jugoistoku Europe, a stjecanje Bosne i Hercegovine, koje je trebalo i pomoći u rehabilitaciji Monarhije kao europske sile, sada je bilo prvenstveno.

Kada je Austrija krenula u ostvarivanje svojih starih planova na prostoru Balkana, morala se suočiti sa time da je isto činila i njena saveznica Rusija, a koja je u tome prisilno posustala nakon svojeg poraza 1856. godine. Ovdje se opet može podsjetiti na to kako je Monarhija bila potpisnica Pariškoga ugovora, odnosno da je bila vezana svojim pristankom na očuvanje cjelovitosti Osmanskoga Carstva. Ova činjenica, kao i ruski interesi na Balkanskome poluotoku, stvorili su kompliciranu vanjsku politiku Beča koja se najbolje pokazala u vrijeme *Velike istočne krize* koja će izbiti sa bosansko-hercegovačkim ustankom iz 1875. godine.

3. USTANAK U BOSNI I HERCEGOVINI

1875-1878. GODINE

3. 1. Uzroci i izbijanje ustanka

Uzroci izbijanja ustanka u Bosni i Hercegovini su prije svega bili ekonomsko-socijalne naravi. Ova zemlja je postala najzaostaliya osmanska provincija na Balkanu gdje feudalizam nije razbijen kao u zapadnim europskim državama već je nadograđivan i pretvoren u degeneriranu formu koja je održavana samo silom.²⁰ Kršćani su kao zavisni kmetovi radili i živjeli na posjedima aga i begova, pritisnuti različitim nametima – od 77.000 slobodnih seljačkih porodica, samo pet posto nije otpadalo na muslimane.²¹

Glavna karakteristika agrarnih odnosa na bosansko-hercegovačkome selu su bili trećinu koju je kmet plaćao zemljoposjedniku te desetina koja se davala državi, a ubirana je preko sistema zakupa. No, ovo su bila samo ona glavna podavanja jer je postojao još niz manjih dažbina i poreza. Ovu činjenicu dobro ilustrira citat iz spisa *Kratki pregled pritužaba*, kojeg je sastavio starješina hercegovačkih franjevac fra Paškal Buconjić te ga nakon početka pobune uručio predstavnicima sila koji su u zemlji imali promatračku ulogu: „Tko bi želio opisati raznolikost i težinu mnogostrukih nameta kojima su bili podložni kršćani u Hercegovini i Bosni trebao bi ispisati cijelu knjigu koja bi zahtijevala dosta vremena i mnoga istraživanja s jednakim naporima. Budući da bi trebalo ispitati svaki sandžak, u njemu svaki distrikt, a u distriktu svaki dio zaseoka kao i razne sudske procese, jer u svakom od različitih mjesta postoje karakteristične pojedinosti nameta, bilo sa strane odgovarajuće vlasti, bilo Age itd., jer ovdje vladaju velika samovolja i nasilja...”²²

Od svih tereta koje je raja morala trpjeti, najteža je bila desetina čiji je način ubiranja omogućavao brojne zlouporabe. Nju su prikupljali spahije, sve dok 1858. godine nije zakonski određeno da se ubiranje desetine preda u ruke zakupaca koji su ovaj „posao“ stjecali putem licitacije. Međutim, njihov običaj je bio da zatim svoja prava prenose i na takozvane „podzakupce“ koji su im pomagali u utjerivanju duga, s time da su pri tome uvijek bili

²⁰ Milorad Ekmečić, “Istorijski značaj ustanka u Bosni i Hercegovini 1875-1878.,” u: *Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i istočnoj krizi 1875-1878. godine*, sv. 1, ur. Rade Petrović (Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1977), 52-54.

²¹ Isto, 52.

²² Andrija Nikić, “Hercegovački ustanak u svjetlu novih izvora,” u: *Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i istočnoj krizi 1875-1878. godine*, sv. 2, ur. Rade Petrović (Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1977), 318.

prisutni i policijski organi.²³ Od seljaka se uvijek tražilo više od ugovorenoga, a prikupljanje desetine je najčešće pratilo i nasilje te brutalna kažnjavanja onih koji nisu mogli ispuniti svoje obveze.²⁴ Problemi sa desetinom su za Bosnu i Hercegovinu postali samo još teži. Ovaj je namet rastao od 1872. godine, a Porta je svoje probleme nastojala riješiti i novim porezima – Osmansko Carstvo se u to vrijeme nalazilo na rubu bankrota zbog ogromnog vanjskog duga, prevelikih izdataka te korupcije vlastitih činovnika.

Većina izvora te onodobna svjedočanstva porast desetine i sistem njegova prikupljanja označuju kao glavni povod za bosansko-hercegovački ustanak. Ovo je dugo vremena izazivalo veliko nezadovoljstvo, a prve naznake nemira počinju upravo 1872. sa bježanjem seljačkih porodica izvan granica Bosanskoga pašaluka. Ta se pojava nastavljala i u narednome razdoblju, no posebno je snažna bila u proljeće 1875. godine, kada su sami seljaci priznali da bježe zbog dolaska zakupaca i njihove pratnje.²⁵

Zima 1874/1875., u Bosni i Hercegovini je bila posebno oštra i dugotrajna. Snijega je bilo još u travnju, stoka je u velikoj mjeri ugibala, onemogućen je prijevoz sijena, zemlja se nije mogla orati, a nova žetva je bila u pitanju. Iz navedenoga se lako zaključuje kako je bio ugrožen opstanak većine seljaka, što nam jasno potvrđuje i činjenica da je Porta morala Nevesinju i Gacku pružiti novčanu pomoć zbog pojave gladi.²⁶ U ovakvoj situaciji, stanovništvo Bosne i Hercegovine je u potpunoj bijedi čekalo da dođu zakupci koji su bili spremni da usprkos svim problemima i silom utjeraju seljakov dug prema državi.

Prije nego se nešto više kaže o samome ustanku, treba se spomenuti dva prethodna događaja koja su na njega imala bitan, iako različit utjecaj. Prva je bila takozvana *Podgorička afera* koja je Osmansko Carstvo i Crnu Goru dovela na rub rata. U listopadu 1874., u mjestu Podgorica je došlo do krvoprolića nakon što je ubijen Jusuf-aga Mučina, lokalni vođa muslimana koji su zbog toga krenuli u osvetu i pobili petnaestak Crnogoraca. Ovo je opet izazvalo oštru crnogorsku reakciju te su napadnute osmanske pogranične utvrde pri čemu je usmrćeno i ranjeno više vojnika. Opasne razmirice između Porte i Cetinja su izbile oko suđenja okrivljenicima, a da je mogućnost rata bila stvarna nam pokazuje miješanje europskih sila u njihov spor. Problem je naposljetku razriješila Dvojna Monarhija, kada je Carigrad u siječnju 1875. godine prihvatio njezin prijedlog da crnogorskim krivcima sudi crnogorski sud

²³ Ekmečić, *Ustanak u Bosni: 1875-1878*, 19.

²⁴ Svjedočanstva opisuju kako su zakupci pljačkali i tukli seljake, a spominju se i dimljenja i polijevanja hladnom vodom, čak i silovanja i ubojstva.

²⁵ Ekmečić, *Ustanak u Bosni: 1875-1878*, 25.

²⁶ Isto, 27.

u prisutnosti osmanskih delegata.²⁷ Opisani događaj se možda ne čini toliko bitnim za Bosnu i Hercegovinu, iako on jest izazvao znatnu uznemirenost na hercegovačkome području. Međutim, *Podgorička afera* je bila veoma važna kroz jedan neizravan put koji je ulazio u okvir istočne politike Austro-Ugarska, no o tome će se detaljnije govoriti na drugome mjestu.

Iako nije bilo povod za ustanak, njegovo je izbijanje svakako ubrzalo putovanje cara Franje Josipa I. Dalmacijom uz bosansko-hercegovačku granicu, poduzeto tokom travnja i svibnja 1875. godine. Ideja za to je došla od strane generala Gavre Rodića, austrijskoga namjesnika u Dalmaciji koji je čvrsto zagovarao da se Bosna i Hercegovina osvoji kao prijeko potrebno zaleđe za jadransku obalu. Kako je car dijelio njegovo mišljenje, prihvatio je prijedlog i krenuo na put sa namjerom da se katoličko, ali i muslimansko stanovništvo Bosne i Hercegovine „ojača u ideji austrijske okupacije i skoroga pada turskog gospodstva“.²⁸

Do ovoga vremena se odlučilo kako Austro-Ugarska ne može nasilno zauzeti susjedni osmanski teritorij, ali politički bi bilo veoma utjecajno ako bi sam bosansko-hercegovački narod izrazio želju da njihovom zemljom upravlja Beč. Ovo se moglo očekivati s obzirom na loše stanje Bosne i Hercegovini te je Franjo Josip I. tokom svojeg proputovanja u nekoliko mjesta primio deputacije tamošnjih katolika. Slušao je njihove žalbe i želje za budućnost, a delegacija seljaka iz istočne Hercegovine je austrougarskome caru i kralju kod Neuma svoju vjernost izrazila ovim riječima: „Vaše Veličanstvo! Ovo su zemlje bile Vaših djeda i pradjeda, pak su Vaše i ničije druge, valja, da se s njima pobrinete. Dalje ovako ne može i nećemo, pa makar svi izginuli.“²⁹

Izjava hercegovačkih seljaka: „Dalje ovako ne može i nećemo, pa makar svi izginuli“, bila je najava skorašnjeg ustanka. Bosna i Hercegovina je u vrijeme careva boravka u Dalmaciji bila u stanju potpune uzbune zbog dolaska zakupaca. U ovakvoj situaciji, kada je Franjo Josip delegacije otpuštao riječima poput „Učinit ću sve što je moguće!“ ili „Budite mirni, nastojat ću svakako, da Vam bude bolje!“³⁰, pružio je obećanja koja su one proširile svojom zemljom i na taj način probudile nadu da će Beč pomoći Bosni i Hercegovini u svim njenim nevoljama, pa i u oslobođenju od osmanske vlasti.

Buniti se počelo već u studenome 1874. godine. Lokalne vlasti su tada bilježile: „šest sela Nevesinjskog sreza udaljenih 8 časova jahanja od Mostara, odbili su da plate desetinu i kako se javlja nalaze se u punoj pobuni protiv turske vlade“ – zbog istog razloga je bilo

²⁷ Šišić, *Kako je došlo do okupacije a onda do aneksije Bosne i Hercegovine*, 32.

²⁸ Isto, 46.

²⁹ Nikić, „Hercegovački ustanak u svjetlu novih izvora,” 325.

³⁰ Isto, 325.

nemira u „selu stolačkom“, a do kraja godine su se uzbunila i sela oko Bileće.³¹ Sve više se bježalo preko granice, a da u Bosni i Hercegovini nisu patili isključivo kršćani, dokazuje podatak kako je i slobodno muslimansko seljaštvo u nekim mjestima zajedno s njima protestiralo zbog poreznih opterećenja.³² Zakup desetine je bio glavni motiv predstojećeg ustanka, a srž pokreta u Bosni i Hercegovini je bila želja za potpunim uništenjem tamošnjega zaostalog feudalnog poretka.

U proljeće 1875. godine po hercegovačkim selima počinju prva jasna govorkanja o pobuni, a odluka o dizanju općeg ustanka je ubrzo donesena na sastancima lokalnih srpskih i hrvatskih prvaka. U blizini Gabele, 19. lipnja su se pod vodstvom katoličkoga svećenika Ivana Musića prvi pobunili hercegovački Hrvati. Koliko je utjecaj careva putovanja Dalmacijom bio stvaran, vidimo iz pisma koje je tada primio general Rodić: „...svi kršćani Gabele, Dračeva, Hrasna i sve Luke žele pomoć od Austrije, pripoznajući cesara kao svoga. Ne puštajte, da nas Turci kolju... Barjak Austrije pred nama je!“³³ Početkom srpnja su se pobunili i hercegovački Srbi – pukla je „nevesinjska puška“ i označila početak općeg ustanka koji se uskoro proširio i na bosanski teritorij. Međutim, od početka će se po svojoj dubini, boljoj organizaciji i vojnim uspjesima ustanak na području Hercegovine razlikovati od onoga bosanskoga, koji je više nalikovao hajdučiji te je često prolazio kroz prekide i krize.³⁴

Na oružje su se digli nezadovoljni kršćanski seljaci (uglavnom pravoslavni Srbi), kojima se pridružuju i srpski trgovci, svećenici i političari, hrvatski franjevci te brojni dobrovoljci iz Crne Gore, Hrvatske, Srbije, Slovenije, Italije i drugih zemalja. Sudjelovanje trgovaca i inteligencije je bilo iznimno važno jer su oni traženjima seljaka koji su htjeli srušiti osmanski feudalni sistem, dodali i političku nit sa svojim zahtjevom da se Bosna i Hercegovina oslobodi te ujedini sa Srbijom. No, krivo je misliti da politički činioци već nisu djelovali na odluku o pokretanju ustanka. Seljaci su bili svjesni da je njihova zemlja okružena državama u kojima njima srodni narodi žive u boljem stanju nego oni sami, a te iste države su svakako u Bosnu i Hercegovinu već neko vrijeme raznim putevima širile svoju ideologiju i političku misao. Crna Gora, a pogotovo Srbija, ondje su imale velik utjecaj.

³¹ Ekmečić, „Istorijski značaj ustanka u Bosni i Hercegovini 1875-1878.,“ 55-56.

³² Isto, 56.

³³ Nikić, „Hercegovački ustanak u svjetlu novih izvora,” 326.

³⁴ Ekmečić, „Istorijski značaj ustanka u Bosni i Hercegovini 1875-1878.,“ 57.

3. 2. Od bosansko-hercegovačkog ustanka do Velike istočne krize

Sudionici ustanka koji je u Bosni i Hercegovini izbio 1875. godine, zasigurno nisu očekivali da će potresti europsku političku scenu. Međutim, oni su odmah mogli uvidjeti kako su izazvali jedan sveopći interes. Ne samo u susjednoj Hrvatskoj, Srbiji ili Crnoj Gori, već i u zemljama poput Francuske, Rusije i Velike Britanije, formirani su odbori za pomoć ustanicima i izbjeglicama.³⁵ Kako je većina bjegunaca prešla u susjednu Austro-Ugarsku, odnosno na područje Hrvatske i Dalmacije, bečki kabinet je također pokazao brigu te im pružao novčanu potporu. O pobuni se govorilo diljem svijeta i sa simpatijama se pratila borba bosanskih i hercegovačkih seljaka za spas od četverostoljetnog osmanskog izrabljivanja.

Ustanak u Bosni i Hercegovini ne bi opstao čak tri godine da nije bilo vanjske pomoći. Borilo se veoma hrabro, no pobuna nije bila masovna, nije se širila u unutrašnjost zemlje niti je imala dobru organizaciju. Štoviše, nju je znatno opterećivao utjecaj različitih političkih struja, a još su štetnije bile svađe samih ustaničkih vođa. Iako su seljaci žarko htjeli da se u zemlji riješi agrarno pitanje, nisu imali čvrstu namjeru da ratuju.³⁶ Za prve tjedne ustanka tako nisu bili karakteristični okršaji s osmanskim odredima, nego pokretanje uistinu golemog broja izbjeglica – u Monarhiju će ih prijeći preko 100.000.

U toku tri godine, u Bosni i Hercegovini se nisu odvale velike akcije ili bitke, niti je ustanak na kraju donio značajan rezultat za ove pokrajine. Cijelo to vrijeme se ondje nekako uspjela održati i osmanska vlast, iako je posve izgubila svoju moć i ugled. Pobuna sama po sebi ne bi bila toliko bitna da nije otvorila novu krizu istočnoga pitanja, a kako su europske sile osjetile takvu opasnost, odmah su se izravno uplele u rješavanje situacije u Bosni i Hercegovini. Iz svega što je dosada rečeno o istočnoj politici Dvojne Monarhije, logično je zašto je ona pri tome pokazala najviše inicijative.

Potaknut izbijanjem ustanka, austrougarski ministar vanjskih poslova Gyula Andrássy je tražio da se predstavnici Trojecarskoga saveza sastanu već u kolovozu 1875. godine. Porti su uputili nekoliko savjeta te formirali i pomirbeno povjerenstvo, ali ono nije postiglo nikakav uspjeh. Bez učinka je ostala i Andrássyjeva nota od 30. prosinca, takozvani *Bečki memorandum*, u kojem je ministar izložio čitav program reformi koje sultan mora nužno uvesti u Bosnu i Hercegovinu.

³⁵ Zanimljivo je spomenuti Adeline Irby, Britanku koja je pokazala najveću pojedinačnu aktivnost oko pomaganja bosansko-hercegovačkim izbjeglicama (ona je svoju humanitarnu akciju vršila na području hrvatsko-bosanske granice). Njenom inicijativom je osnovan Londonski odbor koji je za izbjeglice u kratko vrijeme prikupio 240.000 kruna, Irby je za djecu otvorila škole na području Slavonije i Dalmacije, pisala je dopise britanskim novinama o bijedi stanovnika Bosne i Hercegovine, a namirnice i odjeću koju je prikupljala je pristala slati i samim ustanicima.

³⁶ Ekmečić, *Ustanak u Bosni: 1875-1878*, 75.

Ove početne inicijative europskih sila nisu propadale zbog Porte jer ona jest prihvaćala njihove prijedloge. Teškoće su radili ustaše³⁷ kojima osmanska obećanja više nisu značila ništa, a nije se bilo niti toliko zainteresirano za pomoć velesila. Ono što oni htjeli i na što su čekali, bila je akcija susjedne Srbije i Crne Gore.

Hrabrost ustanika u Bosni i Hercegovini je postala nadahnuće i za druge balkanske zemlje te je krajem travnja 1876. godine izbila pobuna u Bugarskoj. Kako su ustanici bili malobrojni, bez jasnih ciljeva i sa premalo oružja, njihova je borba bila gotova za mjesec dana. Međutim, posljedice su bile katastrofalne. Bugarska je osmanskoj vojsci služila kao operativna baza za pohode na Bosnu i Hercegovinu te su se ondje nalazili deseci tisuća izuzetno agresivnih neregularnih vojnika, tzv. *bašibozuka*, koji su na vijest da ustanici masakriraju muslimane krenuli u krvavu osvetu.³⁸ U pokoljima i pljačkama je pobijeno više tisuća Bugara³⁹, o čemu je izvještavala cijela Europa, užasnuta osmanskim okrutnošću. Manjih nemira je bilo i u drugim dijelovima Osmanskoga Carstva – u Solunu je fanatična svjetina ubila njemačkoga i francuskoga konzula, a narod se bunio i u Carigradu i Smirni.⁴⁰

Pokreti koji su se proširili izvan Bosne i Hercegovine, odmah su izazvali novu reakciju Trojecarskoga saveza. Njihovi nazori za smirivanje ustanka su u svibnju 1876. formulirani u *Berlinskome memorandumu*, no plan je ovoga puta zapriječila Velika Britanija. Ona je odbacila notu sa obrazloženjem da previše narušava Pariški ugovor te njegovu odredbu o nemiješanju u unutarnje poslove Osmanskoga Carstva. Uistinu, nju je više zasmetalo kako su članice Trojecarskoga saveza same pokušavale riješiti problem unutar istočnoga pitanja, pa se otada sve jače osjeća britansko nastojanje da ovlada cijelom situacijom.

U istome razdoblju, Srbija i Crna Gora su se konačno odlučile na rat protiv Osmanskoga Carstva, a sve prijašnje glasine da se spremaju za ovakav sukob nisu bile istinite. Javnost obaju zemalja je od samoga početka agitirala za rat i oslobođenje njihove braće u Bosni i Hercegovini, ali srpski knez Milan Obrenović prema ustašama nije zauzeo nikakav jasan stav, kao ni crnogorski knez Nikola Petrović Njegoš, iako su njihove vlade slobodno slale pomoć i dobrovoljce u Bosnu i Hercegovinu. Pobuna je već polako padala u krizu te se gubila nada u povoljan ishod borbe ako će se ostati bez izravne vojne potpore svojih susjeda.

³⁷ Izraz ustaše (ustaši) se tada općenito upotrebljavao za ustanike.

³⁸ Miša Gleni, *Balkan 1804-1999.: nacionalizam, rat i velike sile*, sv. 1, prev. Dragana Starčević i Olivera Nićiforović-Babac (Beograd: B92, 2001), 120.

³⁹ Literatura donosi različit broj mrtvih – Mandić spominje 12 tisuća ubijenih kršćana te 60 spaljenih sela, Mazower u svome djelu *Balkan: kratka povijest* bilježi oko 12-15 tisuća mrtvih, a Dukovski njih 30 tisuća. Stavrianos donosi nekoliko podataka, odnosno piše kako je 1876. godine britanski konzularni službenik izvijestio o 12 tisuća, a američki istražitelj o 15 tisuća mrtvih, dok bugarski historičari brojke stavljaju između 30 do 60 tisuća pobijenih kršćana.

⁴⁰ Mihovil Mandić, *Povijest okupacije Bosne i Hercegovine: (1878)* (Zagreb: Matica hrvatska, 1910), 11.

Crna Gora je lakše podlegla ratnoj agitaciji, no Srbija se uistinu našla pod znatnim pritiskom budući da je Austro-Ugarskoj morala obećati kako neće napasti Osmanlije, od čega ju je odvrćala i njena najveća saveznica Rusija. Tek kada je ratobornost javnosti došla do vrhunca te se knez Milan pobojao narodne revolucije, krenulo se u rat, ali ne za oslobođenja braće nego za zadovoljenje vlastitih nacionalističkih aspiracija.

Kako su Crna Gora i Srbija ulazile u rat sa Osmanskim Carstvom (27., odnosno 30. lipnja 1876.), ustanički su vođe proglašavali ujedinjenje Hercegovine sa Crnom Gorom, a Bosne sa Srbijom. U svim navedenim zemljama je zavladao opće oduševljenje, a ustanici su smatrali da su ostvarili svoj najnedostižniji cilj. Međutim, pobuna je nastavljena, no sada sa drugačijom naravi te pod srpskom i crnogorskom kontrolom.⁴¹ Nju se nastojalo pretvoriti u dio nacionalnog rata protiv Osmanskoga Carstva, ali ovime je ona gubila svoj revolucionaran karakter. Htjeli su da ustaše postanu redovna vojska te je Beograd u tu svrhu poslao u Bosnu pukovnika Mileta Despotovića za njihova glavnog zapovjednika, no njemu i nije pošlo za rukom ostvariti srpske namjere.⁴²

Usprkos tome što su pobunjenici željeli da Srbija i Crna Gora zarate protiv Osmanskoga Carstva, ovo je bila velika greška. Ustanak je zbog toga izgubio simpatije europskih sila koje ga počinju doživljavati kao „hajdučki prirepak srpsko-crnogorskih osvajačkih težnji“.⁴³ Također, dok je Crna Gora uspjela izvojevati nekoliko značajnih pobjeda, srpska je vojska u potpunosti zakazala. Došlo je do toga da su Osmanlije počeli marširati prema Beogradu te je Rusija morala diplomatski intervenirati kako bi spriječila katastrofu. Sultan je pristao na obustavu neprijateljstva već u rujnu 1876. godine.

Kako je rečeno, velesile su se u situaciju sa Bosnom i Hercegovinom uplitale zbog njene povezanosti sa istočnim pitanjem, a svojim su intervencijama nastojale naći nekakvo rješenje kako ova lokalna kriza ne bi prešla u nešto mnogo ozbiljnije. No, rat Srbije i Crne Gore protiv Osmanskoga Carstva je doveo upravo do onoga što se htjelo spriječiti – *Velika istočna kriza* je izbila u svojoj punoj širini. Balkanske kneževine su naposljetku poražene, a europske sile su ponovo došle na prvi front te će odrediti ishod krize i samoga bosansko-hercegovačkoga ustanka.

U prosincu 1876. godine, na britanski su se zahtjev u Carigradu sastali veleposlanici šestero europskih sila kako bi raspravljali o rješavanju problema u Osmanskom Carstvu.

⁴¹ Ekmečić, „Istorijski značaj ustanka u Bosni i Hercegovini 1875-1878.,“ 78.

⁴² Hajrudin Čurić, *Arhivska zbirka Vladimira Desnice: prilozi radu Obrovačkog odbora i ustanku u Bosni 1875-1878.* (Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1971), 8.

⁴³ Dragutin Pavličević, *Hrvati i istočno pitanje. Između „ostatka ostataka“ i „oživljene Hrvatske“* (Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2007), 130.

Odredili su uslove mira sa Srbijom i Crnom Gorom po kojima je za obje zemlje određeno teritorijalno povećanje. Za Bosnu i Hercegovinu će se tražiti autonomija, kao i za Bugarsku koja bi se podijelila na dva vilajeta. Uvođenje reformi je trebala nadgledati međunarodna komisija. Međutim, sultan Abdulhamid II. (1876-1909.) je Europi želio pokazati da može sam uvesti promjene u svoju zemlju te je Carstvu „podario“ povijesni ustav kojime je uveo parlamentarizam. Kao i nekoliko prethodnih puta, svim osmanskim podanicima je obećana vjerska sloboda te jednakost pred zakonom, ali toga se i dalje nije pridržavalo. Carigradska konferencija se uskoro raspala.

Sa *Londonskim protokolom* donesenim 31. ožujka 1877. godine, Porta je dobila još jednu priliku da prihvati odredbe koje su europski veleposlanici nedavno razradili u Carigradu. Od nje je zatraženo i da sklopi mir sa Crnom Gorom budući da je to sa Srbijom riješila početkom mjeseca. Pod opravdanjem da njihovi zahtjevi previše zadiru u unutarnje poslove Osmanskoga Carstva, protokol je odbijen.

Porta, ionako samouvjerena zbog svoje pobjede nad Srbijom i Crnom Gorom, shvaćala je i kako europska konstelacija nije bila u pogodnome stanju za rat protiv Osmanskoga Carstva. Njemačka nije bila previše zainteresirana za istočne probleme, Francuska je bila slaba još od svojeg poraza od Pruske 1870. godine, a nije se bojalo ni Monarhije jer je Osmanlijama ugarski dio države otpočetak istočne krize iskazivao svoju potporu. Porta je također uživala podršku domaće javnosti, a vjerovala je da će joj isto dati i Velika Britanija kojoj je cjelovito Osmansko Carstvo bilo potrebno da bi se održao *status quo* u Europi. K tome, u vrijeme održavanja Carigradske konferencije, britanski konzul Henry Elliot je pred članovima osmanske vlade reformne odredbe otvoreno nazvao nemogućim zahtjevima za Carstvo.⁴⁴ Ipak, najopasnija sila – Rusija, već se neko vrijeme borila sa odlukom da li je stigao trenutak da se ponovno upusti u rat protiv Osmanlija.

3. 3. Politika Austro-Ugarske i Ruskoga Carstva tokom Velike istočne krize

Podgorička afera je ostavila snažan utisak na Austro-Ugarsku koju je spriječen rat između Osmanskoga Carstva i Crne Gore nagnao da učvrsti svoju istočnu politiku te utvrdi stavove kojih će se držati tokom cijele *Velike istočne krize*. Nakon što je afera zaključena, car i kralj Franjo Josip I. se sa svojim najbližim suradnicima⁴⁵ 29. siječnja 1875. godine sastao na

⁴⁴ Stavrianos, *The Balkans since 1453.*, 405.

⁴⁵ Uz cara i njegova ministra vanjskih poslova Gyulu Andrassyja, na sjednici su bili prisutni nadvojvoda Albrecht – generalni inspektor austrijske vojske, vojni ministar barun Koller, šef generalštaba barun John,

vojno-političkome *Krunskome vijeću* te u svojoj uvodnoj riječi objasnio da iako je konflikt Crnogoraca i Osmanlija smiren, treba odrediti „kakve direktive i kakve mjere bi trebalo da mi uzmemo u račun, ako se ponove spomenuti događaji“.⁴⁶

Glavnu riječ na sjednici je imao Gyula Andrassy, koji je ondje iznesene stavove prethodno usuglasio sa samim carem. Zaključci Krunskoga vijeća dugo su vremena bili tajni, ali sačuvan je zapisnik sjednice, takozvani *Protokoll*, koji je od iznimne važnosti ako se želi bolje razumjeti ponašanje bečkoga kabineta u razdoblju od 1875. do 1878. godine. I ne samo to – sa ovim dokumentom shvaćamo da je sudbina Bosne i Hercegovine bila određena i prije negoli se njen narod digao na ustanak. Ove ću činjenice potkrijepiti sa citatima najvažnijih izjava ministra Andrassyja.

Podgorička afera je bila propuštena prilika za stjecanje Bosne i Hercegovine, no na Krunskome vijeću se odlučilo kako sljedećeg puta, odnosno za vrijeme novih nemira na Balkanskome poluotoku, neće biti jednakih propusta. „Taj je cilj potpuno ispravan, a sada se samo pita, kad i kako ćemo ga ostvariti.“⁴⁷ Potreba za stjecanjem Bosne i Hercegovine se uvijek opravdavala nuždom stvaranja zaleđa za dalmatinsku obalu, a tako je bilo i na siječanjskoj sjednici. Naravno, u ovakvoj vanjskoj politici je ipak postojalo još motiva, poput već poznatog polaganja povijesnoga prava na ove pokrajine te želje za nadoknadom posjeda izgubljenih zbog ujedinjenja Italije i Njemačke. Ne može se zanemariti ni da je Bosna i Hercegovina zemlja različitih prirodnih bogatstava, a Beč je težio tome da poboljša svoju ekonomsku poziciju na jugoistoku Europe.

Bosna i Hercegovina nije privlačila samo interes Austro-Ugarske – njen teritorij su u svojim granicama jednako rado htjele imati i Srbija te Crna Gora, što tada nije bila nikakva tajna. Opasnost da je ove balkanske zemlje jednom uistinu steknu te time dođu u mogućnost stvaranja jedne veće južnoslavenske države, izgleda da je bila temeljna briga bečkoga kabineta, ali i onaj najvažniji razlog zašto se toliko htjelo zauzeti Bosnu i Hercegovinu: „ako bi Bosna i Hercegovina pripale Srbiji i Crnoj Gori, i ako bi se na taj način obrazovala jedna nova država, koju mi ne bismo mogli ili ne ćemo moći prepriječiti, onda smo se sami upropastili i preuzeli bismo ulogu „bolesnoga čovjeka“.“⁴⁸ Ovakvu Andrassyjevu izjavu objašnjava isti razlog zbog kojeg se strahovalo od ruskoga širenja na Balkanu – Rusija je mogla utjecati na austrougarske Slavene, a lako se može zamisliti kakvu bi privlačnu snagu

viceadmiral Pöck te general Beck – predstojnik careve vojne kancelarije. Zapisnik je vodio Bakalović, kapetan u carevoj vojnoj kancelariji.

⁴⁶ Šišić, *Kako je došlo do okupacije a onda do aneksije Bosne i Hercegovine*, 33.

⁴⁷ Isto, 34.

⁴⁸ Isto, 37.

njima predstavljala velika južnoslavenska država u neposrednome susjedstvu. Bojazan od takve državne tvorevine bila je bojazan od panslavizma i unutarnjih pobuna koje bi mogle srušiti Monarhiju, kao što su uništavale „bolesnoga čovjeka“, odnosno Osmansko Carstvo.

Austro-Ugarska je svojom težnjom za stjecanjem Bosne i Hercegovine jasno odstupila od Pariškoga ugovora, iako to nije učinila u potpunosti. Ona više nije slijedila očuvanje teritorijalne cjelovitosti Osmanskoga Carstva, ali jest slijedila politiku očuvanja osmanske države. No, kako su ostale europske sile tada poštivale ugovor iz 1856. godine, nije se moglo vojnom silom krenuti u osvajanje osmanskih teritorija. Beč ne bi naišao samo na probleme u europskim diplomatskim krugovima nego bi neodobravanja bilo u vlastitoj državi. Domaćoj opoziciji ne bi toliko smetalo samo osvajanje već činjenica da se zauzima Bosna i Hercegovina, koja bi u Monarhiji povećala slavenski element na štetu vladajućih austrijskih Nijemaca i Mađara.

Budući da se Bosna i Hercegovina ne može dobiti ratom, iz Andrassyjeva izlaganja na Krunskome vijeću nam je posebno zanimljiva njegova alternativa. Kombinacija kojom bi Beč mogao zadobiti susjedne pokrajine jest „da se stavi na čelo nezadovoljnih kršćana u Turskoj, i onda da na tom osnovu izazove pokret protiv Turske i na taj način sebi izvojsiti rektifikaciju svoje granice“.⁴⁹ Na Balkanu je tokom 19. stoljeća neprestano bilo nemira i pobuna te ih je Beč samo trebao znati dobro iskoristiti. Međutim, ovakav plan mi se čini ne samo kao prevelik zalogaj za državu koja više nije bila tako velika sila, već je još manje ostvariv jer su nezadovoljni kršćani Osmanskoga Carstva uvijek gledali prema Rusiji, a ne Austro-Ugarskoj.

Putovanje Franje Josipa I. uz bosansko-hercegovačku granicu se podudara sa Andrassyjevim prijedlogom da se Dvojna Monarhija treba staviti na čelo nezadovoljnih kršćana. Uoči ustanka se „dolijalo ulje na vatru“ te ubrzalo njegovo izbijanje, a u Bosni i Hercegovini su uistinu postojale simpatije katolika prema Beču. Ipak, ovo nije moglo biti toliko bitno jer su se pobunili većinom pravoslavci koje je zanimala jedino Srbija, Crna Gora i Rusija. Iako Andrassyjev plan nije bio ostvariv, konačan zaključak Krunskoga vijeća je postavio jasan cilj: trajno zauzeće Bosne i Hercegovine.

Kako su nam poznate inicijative koje je za smirivanje ustanka Austro-Ugarska pokazala 1875. i 1876. godine, s obzirom na sve što je upravo rečeno o Krunskome vijeću, njena vanjska politika nam se može učiniti veoma prevrtljivom ili nedosljednom. Međutim, Beč je u Bosni i Hercegovini želio reagirati tek kada bi postalo očito da će ondje pasti osmanska vlast ili ako bi se u situaciju izravno uplele Srbija i Crna Gora. Bojalo se

⁴⁹ Šišić, *Kako je došlo do okupacije a onda do aneksije Bosne i Hercegovine*, 35.

samostalne akcije zbog toga da se ne kompromitira pred Europom koja tada nije htjela otvoriti istočno pitanje samo dvadesetak godina nakon što je već zaključila jednu krizu vezanu uz ovaj problem.⁵⁰

Srpsko-crnogorski rat protiv Osmanskoga Carstva je za bečki kabinet sve promijenio. Kada su Bosna i Hercegovina također proglasile ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom, strah da će na granicama Monarhije izrasti velika južnoslavenska država, naizgled se počeo ostvarivati. Još jedan veliki promašaj rata protiv Osmanlija leži u činjenici da su njime Srbija i Crna Gora nenamjerno aktivirale tajnu politiku Austro-Ugarske. Ona je javno još surađivala sa europskim silama na smirivanju istočne krize, ali sa Rusijom je „iza kulisa“ krenula u podjelu interesnih sfera na Balkanskome poluotoku.

U vanjskoj politici, Dvojna Monarhija je bila vezana uz Trojecarski savez u kojem joj je partner bila Rusija. Obje su imale svoje interese na europskome jugoistoku te je Beč bio svjestan da se bez njihova prethodnoga dogovora ondje ne može slobodno djelovati. Ipak, Austro-Ugarska nije bila ona koja je učinila prvi korak. Ubrzo nakon što je buknuo ustanak, ruski ministar vanjskih poslova Aleksandar Gorčakov je bečkome kabinetu predložio da njihove države zajedno okupiraju pobunjene pokrajine i ondje uvedu red. Kako je ruska prisutnost u Bosni i Hercegovini bila nepoželjna te se držalo plana da će se susjedna zemlja steći bez primjene sile, ovaj prijedlog je odbijen.

Sljedeća inicijativa je ponovno došla od strane Rusije, i to u onaj ključan trenutak nakon izbijanja srpsko-crnogorskoga rata protiv Osmanskoga Carstva. Monarhija je ovoga puta bila više nego zainteresirana za razgovor. Carevi Franjo Josip I. te Aleksandar II., uz pratnju svojih ministara vanjskih poslova, sastali su se 8. srpnja 1876. godine u češkome gradu Reichstadtu. Raspravljalo se o trenutnome stanju na Balkanu, a u obzir su uzete dvije mogućnosti – poraz Osmanlija ili njihova pobjeda. U slučaju potonjeg, Srbija i Crna Gora će zadržati svoj teritorij, a njihov odnos prema Porti će ostati nepromijenjen..

Dok su male balkanske kneževine vodile rat protiv Osmanskoga Carstva, Rusija i Austro-Ugarska su planirale kako će im oduzeti plijen u slučaju njihove pobjede. Za Beč nas ovo ne čudi, no Rusiju su obje zemlje, a posebice Srbija, smatrale svojim saveznikom i zaštitnikom, a ništa manje u njoj nisu vidjeli niti ostali slavenski narodi. Njena tajna dogovaranja sa Dvojnomo Monarhijom u vrijeme *Velike istočne krize*, pokazala su kako Rusija uistinu doživljava Balkan – kao sredstvo za cjenkanje i kompenzaciju.

⁵⁰ Ekmečić, *Ustanak u Bosni: 1875-1878*, 123.

Austro-Ugarska je u Reichstadtu izborila dvije garancije po kojima bi joj se pobjeda Srbije i Crne Gore činila čak dobrodošlom. Ove kneževine bi u takvoj situaciji dobile manje teritorijalno povećanje, a u Bosni i Hercegovini sam minimum jer „ostala (najveća) čest Bosne i Hercegovine anektirat će se Austro-Ugarskoj.“⁵¹ K tome, dva cara su zajedno odredila da neće dopustiti osnivanje jedne velike slavenske države. Monarhija je potpuno osigurala svoje istočne interese, a Rusija je također mogla biti zadovoljna. Prema *Reichstadskome sporazumu*, ona je u slučaju osmanskoga poraza mogla vratiti svoje granice otprije 1856. godine, s time da je dobila i pravo da se proširi na određene osmanske posjede u Aziji i Europi (do Crnoga Mora).

Kada je postalo očito da će Osmansko Carstvo posve nadvladati Srbe te Porta zbog toga nije odmah pristala na primirje, Rusija je kao upozorenje htjela okupirati Bugarsku dok bi Austro-Ugarska isto učinila sa Bosnom i Hercegovinom. Andrassy je odbio i ovu ponudu jer je uvidio da bi se na taj način neizravno zaratilo protiv Osmanlija te je čekao novi prijedlog koji će Beču bolje odgovarati – 22. listopada 1876., car Aleksandar II. je Franji Josipu uputio pismo u kojem konstatira kako više ne može čekati da pođe u pomoć kršćanskim suplemenicima u Osmanskome Carstvu.⁵²

Od izbijanja ustanka 1875. godine, stanje u Rusiji je bilo veoma nalik onome u srpskoj kneževini. Narod je u potpunosti stajao uz pobunjenike te nastojao da im pošalje čim više pomoći, no sama vlast je bila neodlučna. Diplomacija i inteligencija su bile podijeljene u više partija i ideologija od kojih se svaka odnosila drugačije prema ustanku u Bosni i Hercegovini.⁵³ Aleksandar II. i Gorčakov su bili za miroljubivu politiku, ali panslavistička agitacija je postala prejak. Ozračje je bilo tako napeto da se, kao i u Srbiji, javila bojazan od revolucije te je Rusija nakon srpsko-crnogorskoga neuspjeha uvidjela kako će protiv Osmanskoga Carstva morati ratovati i ona sama.

Gyula Andrassy je dobro znao da će Rusija prije ulaska u rat protiv Osmanlija htjeti osigurati neutralnost Monarhije. Otvorila mu se mogućnost bitne diplomatske pobjede jer je u zamjenu za neutralnost on mogao tražiti da im Rusija prizna puno pravo na Bosnu i Hercegovinu. Između austrijskoga i ruskoga predstavnika, u Budimpešti je 15. siječnja 1877. sklopljena tajna vojna konvencija čiji je sedmi članak glasio ovako: „Njegovo Veličanstvo car

⁵¹ Šišić, *Kako je došlo do okupacije a onda do aneksije Bosne i Hercegovine*, 53.

⁵² Isto, 55.

⁵³ Ekmečić, „Istorijski značaj ustanka u Bosni i Hercegovini 1875-1878.,” 75.

austrijski i kralj ugarski pridržaje sebi pravo, da bira čas i način, kad će zauzeti Bosnu i Hercegovinu svojim četama.“⁵⁴

Dva mjeseca nakon vojne, u Beču je između Rusije i Austro-Ugarske sklopljena i politička konvencija (obje nose datum 15. siječnja 1877. godine te čine zajednički sklop, takozvane *Budimpeštanske konvencije*). Sada je konačno potvrđeno: Dvojna Monarhija će u slučaju ruske pobjede nad Osmanskim Carstvom dobiti cijelu Bosnu i Hercegovinu, a njoj je „duhom konvencija ostavljena mogućnost širenja svog utjecaja preko tih granica. Stepen tog širenja zavisio je od njene spremnosti da dozvoli Rusima da teritorij Bugarske uvećaju što je moguće više na račun susjednih teritorija.“⁵⁵

Budimpeštanskim su konvencijama potvrđene i odredbe iz Reichstadta, a rezultati svih ovih dogovaranja su ostali zatajeni. O njima je obaviješten samo Bismarck koji je bečkome kabinetu otpočetak davao svoju potporu u njegovoj namjeri da zauzme Bosnu i Hercegovinu.

Kada se govori o politici Austro-Ugarske tokom *Velike istočne krize*, mora se reći da je ovo bila politika Austrije, ali ne i ugarskoga dijela države. Beč je bio onaj koji se interesirao za istočno pitanje i želio pripojiti Bosnu i Hercegovinu – Ugarska je smatrala da bi se ovime ugrozio njen opstanak (zbog uvećanja slavenskoga elementa). Zbog protuslavenskih i proturuskih osjećaja, sklonost Ugarske je bila na strani Osmanskoga Carstva. U vrijeme istočne krize, njen je tisak vršio pravu turkofilsku propagandu, diljem zemlje su održavani zborovi solidarnosti, a tokom rata sa Srbijom i Crnom Gorom mnogi su htjeli otići da se bore uz Osmanlije, za koje su skupljani i prilozi za pomoć.⁵⁶ Ugarsko javno mnijenje je imalo iznimno bitan utjecaj na Andrassyjevu tajnovitost te oprez sa kojim je pristupao ostvarenju ciljeva bečke istočne politike.

3. 4. Odnos Hrvatske i Srbije prema bosansko-hercegovačkome ustanku

Nakon što je Bosna i Hercegovina pala u ruke Osmanlija, Hrvatska nije prestala gajiti nadu kako će ove pokrajine s njome ponovno biti dio istoga državnoga sklopa, a do 19. stoljeća je sve konkretnijom postala želja da se bosansko-hercegovački teritorij u pravoj prilici izravno pripoji samoj Trojednoj Kraljevini. O ovome su javno razmišljala najveća imena ilirskoga preporoda. U *Disertaciji*, Janko Drašković je pisao o „Iliričkome Kraljevstvu“ u kojem se trebala naći Bosna i Hercegovina, u svojoj budnici *Horvatov sloga i zjedinjenje*,

⁵⁴ Šišić, *Kako je došlo do okupacije a onda do aneksije Bosne i Hercegovine*, 56.

⁵⁵ Ekmečić, „Istorijski značaj ustanka u Bosni i Hercegovini 1875-1878.“ 84.

⁵⁶ Dragutin Pavličević, „Odjek bosanskog ustanka (1875-1878) u sjevernoj Hrvatskoj,” *Radovi* 4 (1973),” 135.

Ljudevit Gaj je hrvatskim imenom obuhvatio i Bošnjake, a Ivan Kukuljević Sakcinski se pitao „ne obavezuju li se naši kraljevi kod krunidbe, da će ove zemlje – kojim gospoduju muslimi, a otete su hrvatskome plemstvu – opet vratiti pod onu vlast, pod kojom su i bile.“⁵⁷

Kako je hrvatska javnost i politička scena reagirala u situaciji kada je mogućnost oslobođenja Bosne i Hercegovine postala veoma stvarna? Prije nego se pomislilo na ikakvu akciju vezanu uz želju za sjedinjenjem ovih pokrajina sa vlastitim teritorijem, sav se narod u oduševljenju digao na noge te Bosni i Hercegovini dao svoju moralnu i materijalnu potporu. Koliko je mnogo on činio, u riječi je lijepo prenio Josip Miškatović, prvak Narodne stranke i urednik stranačkoga lista *Obzor*: „Hrvatski je narod stotinu tisuća ljudi, žena i djece primio pod svoje krovove; hrvatski narod odkida od svojih usta, da pomogne jednoj prebiegloj sirotinji novcem, živežom i odiećom. Da neima simpatija i plemenitosti hrvatskoga naroda danas teško bi i bilo ustanka.“⁵⁸ Naravno, pomagalo se i pobunjenicima preko već spominjanih odbora za pomoć.

O odnosu Hrvatske naspram ustanka u Bosni i Hercegovini se veoma malo pisalo. Autori starijih pregleda bosansko-hercegovačke pobune nisu ulazili u širu problematiku ove teme, a većinom su pisali sa političko-propagandnoga stajališta.⁵⁹ Znanstveni pristup, novi izvori i mnogo dublja obrada događaja, javili su se 1960. godine u djelu *Ustanak u Bosni 1875-1878*. srpskoga historičara Milorada Ekmečića. Hrvatsku se ipak i ovdje samo površno dotaknulo, a recentnijih pregleda nakon Ekmečićeva nije bilo. No, Dragutin Pavličević je 1973. godine objavio članak *Odjek bosanskog ustanka (1875-1878) u sjevernoj Hrvatskoj*, koji je zatim uklopljen u njegovo djelo *Hrvati i istočno pitanje. Između "ostatka ostataka" i "oživljene Hrvatske"*, objavljeno 2007. godine

U uvodu spomenuta Pavličevićeva članaka, sam se autor požalio na slabu istraženost hrvatskoga utjecaja na pobunu u Bosni i Hercegovini. Možda se za takvu situaciju može okriviti činjenica da Trojedna Kraljevina u ovu situaciju nije bila izravno uključena poput Srbije i Crne Gore, no na autore prvih pregleda koji su se javljali ubrzo nakon kraja istočne krize, zasigurno je utjecao i *novinarski rat* između Srbije i Hrvatske, o čemu će još biti riječi. Sada bih, međutim, htjela prenijeti one točke po kojima je Pavličević najjasnije pokazao čvrstu vezu bosansko-hercegovačkoga ustanka sa susjednom Hrvatskom:

1. Ustanak se uglavnom držao uz austro-ugarsku (hrvatsko-dalmatinsku) granicu te se nije širio u unutrašnjost više od dan-dva hoda.

⁵⁷ Husnija Kamberović, ur., *Bosna i Hercegovina i svijet* (Sarajevo: Institut za istoriju, 1997), 137.

⁵⁸ Pavličević, "Odjek bosanskog ustanka u sjevernoj Hrvatskoj," 181.

⁵⁹ Isto, 123.

2. Ustanak je na bosanskome području pomagan gotovo isključivo iz Hrvatske.
3. U Hrvatskoj je sklonište našla većina prebjega iz Bosne.
4. Izuzimajući beogradski, na hrvatskome teritoriju su radili i svi najvažniji odbori za pomoć (novogradiški, zagrebački, sisački, kostajnički, brodski...).
5. U Hrvatskoj su organizirane čete koje su odlazile u Bosnu te je prikupljeno mnogo oružja, hrane i druge raznovrsne pomoći.
6. Ustanak je paralizirao gospodarske veze Hrvatske i Bosne što se teško odrazilo na njihovu privredu te uzrokovalo propadanje pograničnih gradova.
7. Sam zemljopisni položaj Bosne jest takav da su pobunjenici bili prirodno upućeni na Hrvatsku i Dalmaciju.⁶⁰

I Ekmečić je u svome djelu *Ustanak u Bosni 1875-1878.* usprkos zanemarivanju Hrvatske, svakako prepoznao njenu ulogu: „Treba ipak reći da su te pripreme na hrvatskoj strani sve do početka rata Srbije i Turske održavale ustanak na bosankom području.“⁶¹

Odbori za pomoć su na teritoriju Trojedne Kraljevine funkcionirali uz dopuštenje bečkoga kabineta – formalno su imali zadatak da prikupljaju novčane priloge i brinu za izbjeglice⁶², ali njihova tajna djelatnost je bila mnogo šira. Kako je ustanak u Bosni i Hercegovini izgubio simpatije europskih sila nakon izbijanja srpsko-crnogorskog rata protiv Osmanskoga Carstva, dotadašnja suradnja između Hrvatske i pobunjenika je bila izravno ugrožena. Austrougarska vlast nije namjeravala dopustiti ikakvu podršku pokretu kojeg otada doživljava kao alat u ostvarivanju nacionalističkih aspiracija Srbije i Crne Gore prema teritoriju za kojim ona sama žudi. Beč je naredio da se zatvore pogranični prijelazi te su na granice sa Bosnom i Hercegovinom dovedena vojna pojačanja. U Hrvatskoj su na pristaše ustanka vršili jak pritisak te je djelatnost odbora za pomoć sve više slabila, sve dok jedan po jedan naposljetku nisu prestali s radom tokom 1876. godine.⁶³ No, moralna potpora i oduševljenje hrvatskoga naroda nikada nije moglo biti ugašeno.

Kao što je Pijemont ujedinio talijanske državnice u jednu kraljevinu, Srbija se nadala da će moći odigrati jednaku ulogu za Južne Slavene. U ovome je smjeru plan iskovan veoma rano, već 1844. godine. Za vlasti kneza Aleksandra Karađorđevića (1842-1858.), njegov je ministar unutarnjih poslova Ilija Garašanin sastavio *Načertanije*⁶⁴, program konačnoga

⁶⁰ Pavličević, “Odjek bosanskog ustanka u sjevernoj Hrvatskoj,” 122.

⁶¹ Ekmečić, *Ustanak u Bosni: 1875-1878*, 200.

⁶² Čurić, *Arhivska zbirka Vladimira Desnice*, 12.

⁶³ Isto, 14.

⁶⁴ *Načertanije* su uistinu prerada spisa Františka Zacha, bliskog suradnika vođe poljske političke emigracije Adama Czartoryskog, u kojem je predlagao stvaranje južnoslavenske države – Garašanin je južnoslavensku atribuciju zamijenio srpskom.

oslobođenja Srbije te njena pretvaranja u snažnu državu pod čijim bi se vodstvom ujedinile južnoslavenske zemlje⁶⁵ (koje bi se uistinu „utopile“ unutar centralističke Velike Srbije). Kneževina je u ostvarenju svojih namjera bila veoma ozbiljna i poduzetna. U susjedna područja su od sredine 19. stoljeća izaslani razni agenti te je širena srpska propaganda, a ondje su formirane i mreže tajnih organizacija kojima je znao rukovoditi sam Garašanin.

Po principu da ondje živi jedan srpski narod, tajne organizacije na tlu Bosne i Hercegovine su radile na pokretanju ustanka čiji je cilj trebalo biti stjecanje autonomije za ove pokrajine. Autonomija bi se u jednome dužem procesu pretvorila u potpunu slobodu i nakon toga bi konačno uslijedilo sjedinjenje Bosne i Hercegovine sa Srbijom.⁶⁶ Nije se odmah moglo ići na izravno pripajanje jer bi se tome usprotivila Europa.

Kada je 1875. godine izbila bosansko-hercegovačka pobuna, u Beogradu je ustanovljen *Glavni odbor* koji je pomagao pri širenju ustanka na području Bosne, a vlada Danila Stefanovića je u istu svrhu onamo uputila Goluba Babića. On je postao jedna od središnjih ličnosti tamošnje pobune te je oko sebe okupio znatan broj četa koje su u Bosanskoj Krajini vodile uspješne borbe protiv Osmanlija. Unatoč svoj potpori, politika službene Srbije je u razdoblju *Velike istočne krize* ipak bila mnogo kompliciranija. Već je natuknuto da je za ovo krivac bio knez Milan Obrenović, koji je svoje držanje prema ustanku uvelike podređivao željama europskih sila.

Srpski knez se tokom 1875. ponašao kako su ga kad „računi njegovi upućivali“.⁶⁷ Pristao je na to da se pomaže ustanku jer nije želio da nauštrb srpskog previše ojača crnogorski utjecaj, no bio je neodlučan po pitanju rata sa Osmanlijama te ga je interesirao europski stav, zbog čega je i otputovao u Beč. Jasno nam je zašto je ondje od Austrije dobio savjet da se drži stroge neutralnosti, ali jednako mu je preporučivao i ruski poslanik Novikov.

Novikova filozofija je većinom bila sukladna sa tadašnjom vanjskom politikom Rusije te je korisno vidjeti njegovo razmišljanje o pobunama na Balkanskome poluotoku: „U sadašnje vrijeme dok Rusija još nije očvrsla oni nisu saglasni da se s nama stope, nego će se jedino koristiti našim snagama da bi postigli svoju samostalnost i stvorili takvu federaciju koja će se u mnogim slučajevima neprijateljski odnositi prema Rusiji. Zato bi bilo bolje da Rusija čeka dok ojača do te mjere da može lice u lice stati sama prema cijeloj Europi,

⁶⁵ Pavličević, *Hrvati i istočno pitanje*, 121.

⁶⁶ Ekmečić, „Istorijski značaj ustanka u Bosni i Hercegovini 1875-1878.,“ 60.

⁶⁷ Ekmečić, *Ustanak u Bosni: 1875-1878*, 121.

osloboditi oružjem Slavene i napraviti od njih ne Slavene – nego Ruse, kao što je Bismarck od Nijemaca pravio Pruse, a ne obratno.“⁶⁸

Milan Obrenović je osobno bio protivnik bosansko-hercegovačkoga ustanka jer se bojao da on u njegovoj zemlji može potaknuti pokret koji će mu ugroziti prijestolje.⁶⁹ Zbog toga je prihvatio savjete koji su mu dani u Beču te su uslijedili mjeseci neizvjesnosti. Na sjednici Ministarskoga savjeta je zatražio da se odustane od daljnjeg prebacivanja dobrovoljaca u Bosnu i Hercegovinu, nastao je nesporazum s vladom i ona je nakon tri dana dala ostavku. Iako Srbija nije prestala sa slanjem pomoći, ona je postala nedosljedna. Međutim, zbog uzavrelosti i ratobornosti srpskoga naroda, knez je u strahu od posljedica ipak zaratio protiv Osmanskoga Carstva.

Osim što je njena kolebljiva politika imala negativan utjecaj na pobunjenike, Srbija je u svome odnosu prema ustanku i nakon početka rata činila ozbiljne pogreške. Podcjenjivala je revolucionaran način oslobodilačke borbe te smatrala da u postizanju konačnoga cilja ustaše mogu voditi samo početne i sporedne bitke.⁷⁰ Zatim, u ratnoj proklamaciji kneza Milana se govorilo da je „naš pokret čisto narodni. On mora zatvoriti svoje redove svima elementima socijalnog prevrata i verozakonskog fanatizma.“⁷¹ Bosansko-hercegovačka pobuna je bila seljačka revolucija podignuta prvenstveno zbog toga da uništi dotadašnji socijalni poredak zemlje, a proklamacija je govorila o nečem različitom. „Nacionalni zahtjevi potisnuli su socijalne, a time je sužena ne samo baza ustanka, nego i onemogućen njegov uspjeh.“⁷²

Srpsko-crnogorski rat naposljetku za pobunu u Bosni i Hercegovini nije učinio ništa dobro, a Srbija se uz to sa svojom nemoći u sukobu protiv Osmanskoga Carstva suočila tako što je odlučila da daljnje akcije za pomoć Bosni i Hercegovini može poduzeti samo Rusija (nije se znalo da ona sa Austro-Ugarskom kuje drugačije planove). Beograd je digao ruke od ustanka kojemu više nije pružana nikakva potpora, a proglas ujedinjenja Bosne i Srbije je odbačen. Predstavniku pobunjenika iz sjeverne Bosne Spasoju Babiću, vlada je savjetovala da se pobuna treba smiriti, a bjegunci vratiti svojim kućama.⁷³ Sve ovo ipak nije ništa mijenjalo u držanju ustanika jer oni će se i dalje boriti za sjedinjenje svoje zemlje sa srpskom kneževinom.

Gubitak srpske potpore je ustašama nanio sveopću štetu te se oni za pomoć, osim prema Crnoj Gori, sada snažnije orijentiraju i prema Rusiji. Iako su ruskoj vlasti bili

⁶⁸ Ekmečić, *Ustanak u Bosni: 1875-1878*, 130-131.

⁶⁹ Isto, 132.

⁷⁰ Ekmečić, „Istorijski značaj ustanka u Bosni i Hercegovini 1875-1878.,“ 60.

⁷¹ Isto, 78.

⁷² Pavličević, „Odjek bosanskog ustanka u sjevernoj Hrvatskoj,“ 135.

⁷³ Ekmečić, *Ustanak u Bosni: 1875-1878*, 289.

neinteresantni, ona im ponekad jest pomogla, ali samo zbog toga da bi se ustanak dalje održao te bio jedna od izlika za njenu ratnu intervenciju protiv Osmanskoga Carstva.⁷⁴ S druge strane, Porta je iskoristila novu situaciju te pojačala trupe u Bosni i Hercegovini kako bi konačno slomila tamošnji otpor. U ljeto 1877. godine, napadnuto je najvažnije uporište bosanskih pobunjenika u Crnim Potocima. Oni su u manje od dva sata bili posve potučeni, a njihov poraz je bio koban. Ustanak na području Bosne nakon ove katastrofe više nije uspio politički i organizacijski ojačati.⁷⁵

Narodno oduševljenje i potporu ustašama je u Hrvatskoj i Srbiji odražavao i njihov tisak. Novinske su stupce punile vijesti o događanjima u pobunjenim pokrajinama, popularizirana je tamošnja borba za slobodu te se pozivalo na davanje priloga za pomoć izbjeglicama. Međutim, tisak je također otvorio rasprave o pitanju državnopravne budućnosti Bosne i Hercegovine. Aktualizacija pitanja njene pripadnosti je između Hrvatske i Srbije dovela do novinarskog rata u koji su najviše upleteni bili novosadska *Zastava* i zemunski *Graničar* sa srpske, te zagrebački *Obzor* sa hrvatske strane (*Narodne novine* kao službeni vladin list nisu bile znatnije uključene u „borbu“ te su u pisanju općenito bile umjerenije od *Obzora*).

Osnova novinarskoga rata se nalazila u opreci općeoslobodilačkog stajališta hrvatskih te nacionalnooslobodilačkog stajališta srpskih listova.⁷⁶ Iako bi se Bosnu i Hercegovinu rado vidjelo sjedinjenu sa vlastitim teritorijem, konstanta vodeće Narodne stranke te hrvatskoga tiska jest bilo prvenstveno oslobođenje ove zemlje. Za srpski tisak je postojala samo jedna mogućnost – Bosna i Hercegovina će pripasti Srbiji, a ako ne mogu biti njezine, bolje neka ostanu osmanske.

Što se tiče novinarskoga rata, hrvatski su listovi zapravo bili oni koji su odgovarali na srpske napade i izazivanja. Štoviše, oni su htjeli izgladiti stvari jer se smatralo kako njihove razmirice samo štete ustanicima koji moraju osjetiti jedinstvo svoje subraće. Kada je Kneževina Srbija zaratila protiv Osmanlija, polemike su se smirile te su obje strane pisale pomirljivo. Nakon njenih neuspjeha, sa Srbijom se čak solidariziralo te je *Obzor* zapisao da je ona „svoju dužnost obavila jer je imala snage udariti na veliku Tursku Carevinu, pa ako i izgubi rat, neće to biti sramotno nego nesretno.“⁷⁷

Kako se u proljeće 1877. godine šire glasine da će Rusija zaratiti protiv Osmanskoga Carstva, a Austro-Ugarska istaknuti svoje pravo na Bosnu i Hercegovinu, novinarski rat se

⁷⁴ Pavličević, „Odjek bosanskog ustanka u sjevernoj Hrvatskoj,” 138.

⁷⁵ Isto, 139.

⁷⁶ Pavličević, *Hrvati i istočno pitanje*, 431.

⁷⁷ Isto, 434.

obnavlja i doseže vrhunac.⁷⁸ *Zastava* je tada objavljivala posebno oštre članke te iznosila uvredljive tvrdnje poput ove: „Srbi su dali Hrvatima jezik, stvorili i drugu nagodbu i sredili sudstvo, a da unatoč tome Hrvati traže Bosnu koja je srpska, a ne mogu upravljati ni inim što imaju.“⁷⁹ U članku *Da se razumemo, Obzore*, ona otvoreno piše da joj nije stalo do bratske sloge već Hrvate radije vidi kao neprijatelje jer su time obje strane barem iskrene.

Obzor je odgovarao na provokacije, ali ne u istome tone. On je *Zastavi* zamjerao fanatizam i političke predrasude, ali na uvrede nije htio uzvraćati uvredama. Njegov zaključak je bio: „Pripadne li Bosna Srbiji i time bude sretna i napredna, mi ćemo se tomu radovati. U tome je razlika među Zagrebom i Novim Sadom. U Novom Sadu žele vidjeti Bosnu potlačenu i nesretnu. Narod pako u Bosnoj bez razlike vjere sasvim protivno osjeća i želi.“⁸⁰

Novinarski rat se povremeno nastavljao i 1878. godine, no kako su europske sile odlučile o pripadnosti Bosne i Hercegovine, srpski i hrvatski tisak je prestao sa polemikama. Međutim, posljedice ovih novinskih prepirki su se u odnosima između Hrvatske i Srbije još dugo osjećale.

Kada se govori o odnosu Hrvatske prema ustanku u susjednim osmanskim pokrajinama, mora se reći nešto i o stavovima njenih vodećih političkih ličnosti. Na umu se najprije treba imati kako su Hrvatski sabor i vlada bili pod stalnom prismotrom Beča i Budimpešte te nisu mogli toliko javno istupati i djelovati u korist pobunjenika kao što su to činili hrvatski građani i seljaci. No, i oni su bili dio ove neslužbene Hrvatske te su tajno ili indirektno nastojali čim više pomoći i ustašama i izbjeglicama.⁸¹

U Hrvatskome saboru je o ustanku u Bosni i Hercegovini prvi progovorio Milan Makanec, kada je pozivao zastupnike da pruže pomoć pobunjenicima te tražio da se odobri 100.000 forinti za potporu izbjeglicama. Hrvatski ban Ivan Mažuranić ga je odbio uz objašnjenje kako to „naš budget podnositi nemože“ i da oni nisu dužni snositi taj trošak jer on ide „na račun sveukupne monarhije po ministarstvu izvanjskih poslova.“⁸²

Ban Mažuranić je u literaturi o bosansko-hercegovačkome ustanku često ocijenjen kao protuustanički raspoložen. Ovakve je kritike primao i od suvremenika te je zbog svojeg držanja izgubio mnogo simpatija i potpore. No, ban je više nego ikoji drugi hrvatski političar osjetio pritisak Beča – sam car Franjo Josip I. mu je uputio nalog da „u Saboru spriječi

⁷⁸ Pavličević, *Hrvati i istočno pitanje*, 440.

⁷⁹ Isto, 438.

⁸⁰ Isto, 439.

⁸¹ Pavličević, „Odjek bosanskog ustanka u sjevernoj Hrvatskoj,” 150.

⁸² Isto, 145.

zauzimanje nekog stanovišta u prilog ustanicima“ jer mu je inače prijetilo raspuštanje.⁸³ Kako mu je na umu bila opća dobrobit i autonomija njegove zemlje, Mažuranić je ovo morao slijediti.

Cijela Trojedna Kraljevina je bila zaokupljena događajima u Bosni i Hercegovini, ali to ne znači da su nestali drugi akutni problemi – pitanje konačnog ujedinjenja Vojne krajine i Dalmacije sa hrvatskim teritorijem, mađarizacija te ugarsko otezanje sa predstojećim razgovorima o sklapanju financijalne nagodbe.⁸⁴ U ovakvoj bi situaciji raspuštanje Hrvatskoga sabora bilo iznimno loše te se mora imati razumijevanja za Mažuranićevu umjerenu politiku. Također, iako je ban u Saboru obuzdavao rasprave o ustanku ne znači da ga on sam nije podupirao. Bio je svjestan svih tajnih akcija i veza te je sam pomagao pobunu i putem povjerljivih ljudi dijelio novac koji mu je upućivan iz Rusije.⁸⁵

Srpska vlada je u kolovozu 1875. godine uputila izaslanike u Đakovo kako bi sa Josipom J. Strossmayerom, đakovačko-srijemskim biskupom i prvakom Narodne stranke, dogovorili zajedničku akciju Srbije i Hrvatske u susjednoj Bosni i Hercegovini. Obje zemlje bi se ondje istovremeno vojno aktivirale, s time da bi hrvatske čete oslobađale područje Turske Hrvatske (zapadna Bosna), koja bi nakon toga bila priključena Trojednoj Kraljevini. Strossmayer je o svome razgovoru odmah obavijestio najbližeg suradnika i prijatelja Franju Račkoga te su zajednički zaključili da ovakav plan ne mogu ostvariti bez znanja Beča. Stvar su iznijeli banu koji je trebao biti njihov posrednik sa dvorom.

Plan Strossmayera i srpske vlade je posve propao jer austrougarska vlast sama nije htjela vojno intervenirati u Bosni i Hercegovini, a još manje bi dopustila da to zajednički učine Srbi i Hrvati. Ova akcija nam je ipak bitna jer pokazuje da Mažuranić nikako nije bio protuustanički raspoložen. On je u Budimpešti izjavio kako „u Hrvatskoj, počam od bana pa do posljednjega seljaka, sve želi uspjeh ustašem“ te nadodao da „bi to isto trebalo biti i u

⁸³ Pavličević, “Odjek bosanskog ustanka u sjevernoj Hrvatskoj,” 160.

⁸⁴ Nakon što je 1867. godine u Monarhiju uveden dualizam, podijeljenost hrvatskoga teritorija je potvrđena: Dalmacija i Istra su izravan dio austrijske, a Međimurje ugarske polovice države, dok se Vojna Krajina nalazila pod carsko-vojnom upravom. Trojedna Kraljevina je sama trebala urediti svoj državnopravni položaj prema Ugarskoj te je naredne godine između njih sklopljena posebna nagodba. Teritorijalna cjelokupnost Hrvatske se tada jest potvrdila i ugarska vlada se jest obvezala kako će poraditi na njenome sjedinjenju sa Dalmacijom i Vojnom Krajinom, no koliko je poštivanje ove odredbe bilo iskreno nabolje pokazuje činjenica da je Ugarska pod svoju upravu dobila Rijeku (*riječka krpica*). Hrvatsko-ugarska nagodba je imala brojne sporne točke, a među njima je bila i ona koja je utvrdila financijsku ovisnost Hrvatske o Budimpešti. Ugarska vlada je Trojednoj Kraljevini godišnje trebala slati 2.2 milijuna forinti za financiranje njenih autonomnih poslova, a posebna financijska nagodba se trebala obnavljati svakih deset godina – prilikom revizije Nagodbe 1873. godine, ukinut je paušal od 2.2 milijuna forinti te promijenjen u 45% koje će Kraljevina dobiti od godišnjih ubiranja poreza na svome tlu. Nakon što je provedena minimalna revizija Nagodbe, Ugarska je počela sa spornom mađarizacijom na hrvatskim željeznicama, 1875. godine je Međimurje izuzela ispod jurisdikcije zagrebačke nadbiskupije te podredila ugarskom episkopatu, a obrazovanje bosanskih klerika koji su se od 1852. odgajali u đakovačkome sjemeništu, prenjeto je u Ostrogon. Nova financijska nagodba je odgađana sve do 1881. godine.

⁸⁵ Pavličević, “Odjek bosanskog ustanka u sjevernoj Hrvatskoj,” 164.

Ugarskoj“.⁸⁶ U razgovoru sa carem se čak usudio reći, nakon što je Franjo Josip ustvrdio da je vezan uz neutralnost, kako ga to čudi, „pošto takova neutralnost ne odgovara ni tradicijama, ni interesom monarkije“.⁸⁷

Josip J. Strossmayer i Franjo Rački su u Hrvatskoj bili najsnažniji zastupnici jugoslavenske ideologije te su oduvijek bili zainteresirani za probleme istočnoga pitanja, kao i za Bosnu i Hercegovinu. Rački je pisao djela o bosanskoj povijesti, a Strossmayer je stekao snažan utjecaj na bosanske franjevence jer se u Đakovu nalazila bosanska bogoslovija. Nakon izbijanja ustanka, oboje su pokazali znatnu angažiranost te podupirali ustaše i izbjeglice. Biskupa je zbog njegove iznimne velikodušnosti Međunarodni odbor za pomoć (sa sjedištem u Parizu) imenovao svojim potpredsjednikom.⁸⁸

Vidjeli smo kako su Rački i Strossmayer prihvatili srpsku inicijativu o zajedničkoj podijeli Bosne i Hercegovine. Ponuda im je odgovarala jer su se oboje nadali da će ustanak upravo tako i završiti – ako bi se ovo pokazalo nemogućim, po njihovu je mišljenju bilo bolje da Bosna i Hercegovina bude samo srpska nego da pripadne Dvojnoj Monarhiji.⁸⁹ Biskup je zbog svojeg suradnje sa Srbima doživio razne neugodnosti. Morao je podnositi napade njemačkoga i ugarskoga tiska koji su išli tako daleko da su ga prozvali začetnikom samog ustanka. Strossmayer se našao pod stalnom prismotrom te se više nije upuštao u velike političke akcije, ali sa Franjom Račkim je potajice i dalje pomagao pobunu.

Vodeće političke ličnosti Trojedne Kraljevine su ustanku u Bosni i Hercegovini pružile svoju potporu. Osim bana Mažuranića, Josipa J. Strossmayera ili Franje Račkoga, vrijedi spomenuti i Ivana Kukuljevića, Matiju Mrazovića, Josipa Miškatovića, Milana Makanca, Frana Folnegovića i Šimu Mazzuru. Međutim, upravo je jedna od najvažnijih ličnosti hrvatske povijesti uopće, iznio jedno potpuno drugačije stajalište. Ante Starčević se 1875. godine javno izjasnio kao protivnik ustanka. Smatrao je da se narodi sa Balkana bune samo zbog vanjskih poticaja, a za stupanj svoje prosvjećenosti oni imaju „dosta slobode“ i neće je više dobiti ni ako se odvoje od Osmanskoga Carstva.⁹⁰ Rješenje problema u Bosni i Hercegovini je vidio u reformama i podjeli zemlje kršćanskoj raji, no same pokrajine su i dalje trebale ostati pod osmanskom vlašću. Zbog ovakva stava su hrvatska javnost i novinstvo osuđivale Starčevića, ali potporu je ipak našao od strane pravaške omladine.

⁸⁶ Pavličević, „Odjek bosanskog ustanka u sjevernoj Hrvatskoj,” 161.

⁸⁷ Isto, 162.

⁸⁸ Isto, 170.

⁸⁹ Isto, 146.

⁹⁰ Pavličević, *Hrvati i istočno pitanje*, 457.

4. BOSNA I HERCEGOVINA U ŽARIŠTU REGIONALNE I EUROPSKE POLITIKE 1878. GODINE

4. 1. Rusko-osmanski rat i mir u San Stefanu

Rusiji je ustanak u Bosni i Hercegovini došao neočekivano, a iz njenih postupaka – ponude Beču da okupiraju pobunjene pokrajine kako bi ih primirile, diplomatske akcije sa drugim silama – vidimo da se nije odmah pomišljalo na rat. Rusko Carstvo, kao ni ostale velesile, tada nije namjeravalo pokretati istočno pitanje u ovako velikim razmjerima. No, tok događaja je otišao upravo u tome smjeru.

Sporazum iz Reichstadta i Budimpeštanske konvencije su Rusiji dali potrebno osiguranje da uđe u rat protiv Osmanlija. Naime, strahovalo se da bi bez prethodnoga dogovora Austro-Ugarska mogla vojno intervenirati zbog zaštite svojih interesa na europskome jugoistoku. Osmanskome Carstvu rat je objavljen 24. travnja 1877. godine, a *Velika istočna kriza* ulazi u svoju završnu fazu.

Europske sile su u ratnoj situaciji proglasile svoju neutralnost. Međutim, Velika Britanija, koja je Rusiji uputila notu u kojoj je upozorava da ne smije napasti ili zauzeti Carigrad, tjesnace, Sueski kanal ili Egipat⁹¹, novcem i oružjem je izdašno pomagala Osmanlije. U razdoblje istočne krize, ova sila se ponašala veoma prijateljski naspram Porte koja je u nju imala veliko povjerenje, ali ono joj je često naštetilo jer su u pozadini britanskoga ponašanja većinom bile samo njezine sebične namjere.

Ruska vojska je brzo napredovala – Rumunjska joj je dala dozvolu za slobodan prolaz te se uskoro sama pridružila borbi, kao i Crna Gora koja je zapravo nastavljala rat započet u ljeto 1876. godine. Kada je prijeđena Dunav te se ušlo na sjeverni teritorij Bugarske prema Staroj planini (Balkanu), naišlo se na neočekivane poteškoće. Osmanska se vojska utvrdila u Plevni te čvrsto branila i prijevoj Šipka. Plevna je izdržala dvije navale nakon čega se moralo odlučiti za opsjedanje grada. Ruski odredi su bili u teškoj poziciji budući da su im nanijeti veliki gubici te se imalo i poteškoća sa opskrbom.

Nakon duge i neizvjesne petomjesečne opsade, Plevna je ipak pala 10. prosinca 1877. godine. Tri dana kasnije se savezničkoj vojsci pridružila i Srbija, a sam rusko-osmanski rat se

⁹¹ Stavrianos, *The Balkans since 1453.*, 407.

brzo počeo primicati svojem kraju. Rusi su dalje uspješno napredovali uz dolinu rijeke Marice te osvojili i Jedrene. Put prema Carigradu im je sada bio otvoren. Kada je ova vijest stigla u Veliku Britaniju, uzbunila je kraljicu Viktoriju i premijera Benjamina Disraelija.

Rusko Carstvo bi posjedovanjem Carigrada steklo izravnu kontrolu nad Bosporom i Dardanelima te imalo izlaz na Crno i Sredozemno more. Sve što je sada nabrojeno: tjesnaci, Sredozemlje te Crno more, bili su primarni britanski interesi u istočnome pitanju, a svi su tada bili izravno ugroženi. Morao se poduzeti odlučan iskorak te je prema Carigradu poslana flota koja se zaustavila u Mramornome moru i čuvala Dardanele. Objašnjenje ovakva postupka je bila potreba da se zaštiti „osobu i imetak“ britanskih državljana u osmanskoj prijestolnici.⁹²

Zbog svih prednosti koje bi joj to donijelo, Rusija je svakako namjeravala zauzeti Carigrad. Ovo su jednako željeli i vlada i car Aleksandar II., a jedan od poticaja je također bila stoljećima stara ideja da je Rusko Carstvo nasljednik Bizanta.⁹³ Nakon velike pobjede nad Osmanlijama, osjećalo se kako je došao trenutak za ostvarenje svih ruskih istočnih aspiracija te se vrhovni zapovjednik, veliki knez Nikola (brat cara Aleksandra), faktično spremao za navalu na Carigrad.⁹⁴

Pobjedonosno držanje Rusije i njene velike planove je na kraju poremetio dolazak britanske flote u Mramorno more te je u Jedrenama 31. siječnja 1878. sklopljeno primirje sa Osmanskim Carstvom. Dogovoreno je kako će ruska vojska moći okupirati osmanski teritorij sve do same carigradske periferije⁹⁵ – budući da Disraeli o tome nije bio točno obaviješten, naredio je da flota krene prema osmanskoj prijestolnici čime je presudio odluci Rusije da odustane od Carigrada i tjesnaca kako bi lakše mogla ostvariti većinu svojih drugih želja.

U napetome ozračju, u gradiću San Stefanu udaljenome desetak kilometara od Carigrada, 3. ožujka 1878. godine je nakon veoma kratkih pregovora sa Osmanlijama potpisan trijumfalan mirovni sporazum. Porta je kasnije nastojala dokazati kako njeni predstavnici nisu mogli proučiti sve članke ugovora jer su ih Rusi neprestano požurivali te im

⁹² „Rusko-turski savez,” *Narodne novine*, 9. veljače 1878., 1.

⁹³ Moskovski knez Ivan III. (koji je silom provodio ujedinjenje ruskih kneževina u jednu državu), oženio je nećakinju posljednjega bizantskoga cara te u ruski grb dodao bizantskog dvoglavog orla. Zbog ovakve veze, nakon što je Carigrad pao u ruke Osmanlija, moskovski su veliki knezovi sebe smatrali nasljednicima bizantskih careva. Katarina Velika je osamdesetih godina 18. stoljeća planirala ostvarenje takozvanog „grčkog projekta” – zamišljala je obnovu Bizantskoga Carstva kojime je iz Carigrada trebao vladati njezin unuk Konstantin.

⁹⁴ Jaroslav Bidlo, *Povijest Rusije od početka XIX. stoljeća do naših dana*, prev. Milan Prelog (Zagreb: Kraljevska zemaljska tiskara, 1922), 188.

⁹⁵ Bez znanja da je Rusija sklopila primirje sa Osmanskim Carstvom, Grčka mu je objavila rat. Kako su najbitnije pobjede bile izvojevane te su Osmanlije bili posve oslabljeni, Grci su ovo u zadnji trenutak učinili kako bi se okoristili situacijom. Međutim, nakon što su doznali za primirje, povukli su vojsku te velesile zamolili za zaštitu od moguće osmanske osvete.

prijetili da će prekinuti primirje i krenuti na prijestolnici.⁹⁶ Važno je staviti naglasak kako su odredbe iz San Stefana bile preliminarne, što znači da mirovni sporazum nije bio konačan već je ostavljen otvorenim za buduće izmjene.

Rusija je Sanstefanskim ugovorom izborila golemu ratnu odštetu u iznosu od 1410 milijuna rubalja, no od ovoga bi naplatila samo 410 milijuna kako bi joj ostatak Porta nadoknadila teritorijem, odnosno prepuštanjem nekih područja u Aziji (Kars, Batum, Bajazid i Ardahan). Srbija, Crna Gora i Rumunjska su trebale postati nezavisne države te se predviđalo i njihovo teritorijalno uvećanje.⁹⁷ Ipak, na Balkanu je najveći dobitnik bio netko drugi. Najpoznatija mirovna odredba odnosi se na stvaranje *Velike Bugarske* – autonomna kneževina u kojoj bi vlast vršio carski ruski komesar, trebala se prostirati „od Dunava do Egejskog mora (bez Soluna) i od crnomorske obale do albanskih planina, uključujući Skopje i dolinu Vardara“.⁹⁸ Njezin bi teritorij progutao cijelu Makedoniju.

Četnaesti članak Sanstefanskoga ugovora je posvećen Bosni i Hercegovini, a za koju je predviđeno da postane autonomna osmanska provincija. On glasi ovako: „U Bosni i Hercegovini izvesti će se bez odgađanja prijedlozi europskih vlasti, koji su priopćeni otomanskim zastupnicima u sjednici “carigradske konferencije” s promjenama, koje valja ustanoviti zajedničkim sporazumom između visoke porte, ruske i austrijske vlade. Porezni zaostaci se neće utjerivati, a tekući prihod tih pokrajina do 1. ožujka 1880. upotrijebiti će se isključivo na odštetu bjegunačkih porodica i stanovnika, koji su uslijed zadnjih događaja štetovali, bez razlike njihove narodnosti i vjere, kao i za pokriće lokalnih potreba zemlje. Svota, koju valja, kad mine spomenuti rok, svake godine otpremati centralnoj vladi, biti će kasnije ustanovljena sporazumom između Turske, Rusije i Austrije.“⁹⁹

Još u vrijeme rata između Rusije i Osmanskoga Carstva, bosanski ustanici su na posebnoj skupštini u Kravjaku stvorili Privremenu narodnu vladu. U svojem proglasu, ona je objavila da se Bosna želi ujediniti sa srpskim zemljama, no ako ovo nije odmah moguće, traži se sloboda i samouprava.¹⁰⁰ Na ove zahtjeve se nije obraćala pažnja, a Beč je raspisao i tjeralicu za njenim članovima. Međutim, Narodna vlada je ipak nastavljala svoju politiku te kao i svi ostali bosansko-hercegovački pobunjenici, ona nije bila zadovoljna sa ruskim mirovnim rješenjem.

⁹⁶ “Portini spisi za kongres,” *Narodne novine*, 11. lipnja 1878., 2.

⁹⁷ Rumunjska je trebala dobiti dio Dobrudže, ali istovremeno izgubiti Besarabiju u korist Rusa, Crna Gora je stjecanjem Bara i Ulcinja trebala dobiti izlaz na Jadran, dok bi se na kopnu povećala Nikšićem, Plavom i Gusinjem, a Srbija s Nišem te sa nešto zemljišta prema Kosovu i Novopazarskome sandžaku.

⁹⁸ Dukovski, *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća*, sv. 1, 192.

⁹⁹ Mandić, *Povijest okupacije Bosne i Hercegovine*, 18.

¹⁰⁰ Ekmečić, “Istorijski značaj ustanka u Bosni i Hercegovini 1875-1878.,” 85.

Kao reakcija na donošenje Sanstefanskoga ugovora, u Tiškovcu je održana narodna skupština na kojoj su donesene tri izjave: *Memorandum ustanika* koji će se kasnije uputiti na Berlinski kongres, adresa ruskome caru te poslanica Ivanu Sergejeviču Aksakovu, predstavniku ruskih slavenofila.¹⁰¹ U posljednja dva dokumenta, opet se ponavlja zahtjev za ujedinjenjem sa Srbijom, ali je jasan i strah da bi Bosna i Hercegovina mogla biti okupirana od strane Austro-Ugarske. Aksakovu se pisalo: „Poslije pobjede ruskoga oružja, koje je podignuto za izbavljenje svijeh Slovena u Turskoj, mi Bošnjaci uvređeni uvelike cvilimo! ... u velikoj našoj žalosti cvilimo, jer smo kao izmet čovječanstva ostavljeni inostrancu na milost i nemilost...Naš mir, naša sreća samo su u jedinstvu i slobodi srpskog nam naroda.“¹⁰²

Sanstefanskim mirom je Rusija uspjela jednako uznemiriti europske sile, kao i zemlje Balkanskoga poluotoka. Jedino je Bugarska bila presretna svojim ogromnim teritorijalnim uvećanjem koje nije očekivala, a koje je izazvalo ljubomoru njenih susjeda. Srbija je bila posebno nezadovoljna, a slobodno se može reći kako ju je Rusija Sanstefanskim ugovorom uistinu napustila te se okrenula Bugarskoj koja je bila mnogo korisnija. Srbija se tužila da su joj umanjili njene ratom stečene dobitke, a iz ruskoga odgovora možemo iščitati njen dublji plan na Balkanskome poluotoku: „Najprije idu interesi ruski, pa onda bugarski, pa tek poslije njih dolaze srpski; a ima prilika, u kojima bugarski interesi stoje na ravnoj nozi s ruskima.“¹⁰³

Sanstefanska Bugarska nije stvorena zbog solidarnosti ili naklonosti, već zbog toga što je preko nje Rusija mogla imati utjecaj i nadzor nad morskim tjesnacima i samim Carigradom. Ona je bila neizravan put za ostvarenje dviju velikih aspiracija od kojih se odustalo zbog britanske prijetnje. Kako su europske sile nazirale ruske planove, mirovna odredba o stvaranju *Velike Bugarske* je naišla na sveopće neodobravanje.

Rusija se nije trebala bojati malih balkanskih naroda, ali držanje velesila je svakako bilo zabrinjavajuće. One su smatrale da je svojim postupcima Rusija istočno pitanje riješila samo u svoju korist, a Velika Britanija je bila posebno glasna u svome negodovanju. Već u siječnju 1878., ona je Gorčakovu saopćila kako smatra da svaki sporazum Rusije i Osmanskoga Carstva koji mijenja odredbe mira iz 1856. godine, mora biti sporazum cijele Europe inače je nevažeći.¹⁰⁴ Po njenome mišljenju, Rusija je u San Stefanu Osmanlijama oduzela sve njihove europske posjede te je Pariški ugovor bio izravno prekršen.

Niti jedna sila ipak nije bila toliko ljutita kao Austro-Ugarsku. Ona se osjetila posve prevarenom jer nakon svih razgovora te donošenja Reichstadskoga sporazuma i

¹⁰¹ Ekmečić, *Ustanak u Bosni: 1875-1878*, 343.

¹⁰² Isto, 343-344.

¹⁰³ Šišić, *Kako je došlo do okupacije a onda do aneksije Bosne i Hercegovine*, 58.

¹⁰⁴ Jakšić, *Bosna i Hercegovina na Berlinskom kongresu*, 19.

Budimpeštanskih konvencija, Rusija nije ništa ispoštovala. Bosni i Hercegovini je dala autonomiju što je za bečki kabinet bio samo korak prema njihovu sjedinjenju sa Srbijom i Crnom Gorom. Ne samo da bi tako mogla nastati velika slavenska država, čije je sprečavanje bila vjerojatno najbitnija stavka rusko-austrijskih dogovora, jedna je zapravo već stvorena sa *Velikom Bugarskom*. Ogorčeni Andrassy je Sanstefanski ugovor nazvao „pravoslavno-slavenskom propovijedi“¹⁰⁵ i kada je vidio koliko je ugovor između Rusije i Osmanskoga Carstva sa svih strana bio neodobravan, predložio je europskim silama konferenciju na kojoj će se urediti definitivan mir.

4. 2. Europska situacija nakon Sanstefanskoga mira

Sve su velesile, uključujući i Rusiju, prihvatile Andrassyjev prijedlog o održavanju konferencije na kojoj bi zajednički preispitali Sanstefanski ugovor te posljedice koje je rusko-osmanski rat ostavio na istočno pitanje i samo Osmansko Carstvo. Odluka o tome gdje i kada će se ona održati nije odmah donesena, a na to se nije čekalo kako bi se započeli međusobni razgovori. U tjednima nakon potpisivanja mira u San Stefanu, dominirale su diplomatske akcije europskih sila, ali i pitanje hoće li između Rusije i Velike Britanije izbiti rat.

Stanje između ove dvije zemlje je bilo iznimno napeto – ne samo da Velika Britanija nije povukla flotu koju je poslala pred Carigrad, već je i za temeljno načelo svoje diplomacije postavila zahtjev da se poštuje ugovore iz 1856. i 1871. godine.¹⁰⁶ U skladu sa time, od Rusa je tražila da na predstojećoj konferenciji podnesu čitav Sanstefanski mirovni sporazum. Gorčakov je neposredno nakon njegova sklapanja u ožujku 1878. izjavio da će „pitanja od europskoga interesa biti podnijeta na pretres velikim silama“¹⁰⁷, no Rusija im na reviziju nikada nije namjeravala dati cijeli ugovor.

Velika Britanija i Rusija su obje bile tvrdoglave i nepopustljive u svojim zahtjevima, a u njihovu je prepirku bila uhvaćena i Austro-Ugarska, s time da se često tražilo njemačko posredovanje. Britanci su imali snažnu mornaricu, ali njihova je kopnena vojska naspram ruske bile znatno manja. Ako bi uistinu došlo do rata, bio im je potreban partner i htjeli su da

¹⁰⁵ Mustafa Imamović, “Bosna između Osmanske i Habsburške Carevine u istočnoj krizi 1875-1878. godine,” u: *Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i istočnoj krizi 1875-1878. godine*, sv. 1, ur. Rade Petrović (Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1977), 348.

¹⁰⁶ Na Londonskoj konferenciji 1871. godine, predstavnici europskih sila su se sastali jer je Rusija objavila kako je više ne obvezuju pojedine odredbe Pariškoga ugovora. Raspravljalo se o reviziji spornih članaka koji su se odnosili na Crno more, Bospor i Dardanele te rijeku Dunav. Rusija je uspješno isposlovala otvaranje morskih tjesnaca, a odbačena je i odluka o neutralizaciji Crnoga mora.

¹⁰⁷ Jakšić, *Bosna i Hercegovina na Berlinskom kongresu*, 19.

to bude Dvojna Monarhija. Mogućnost rata je bila veoma realna te je bečki kabinet ovo uzeo u obzir. Ugarska je još od objave rata Osmanskome Carstvu navijala za to da se krene protiv Rusa, a sada je tražila da se to učini zajedno sa Velikom Britanijom. Međutim, odlučilo se držati Trojecarskoga saveza, što je i Bismarck snažno preporučivao.

Zbog austrougarske ogorčenosti na zaključke Sanstefanskoga ugovora, Rusija je odlučila odmah izgladiti situaciju te je u Beč već 26. ožujka 1878. godine stigao general Nikola Ignjatijev (ruski ambasador u Carigradu, „tvorac“ samoga ugovora). On je pred Andrassyja stavio ponudu po kojoj je Monarhija trebala dobiti Bosnu i Hercegovinu ako podrži sve ostale mirovne odredbe. No, nije se moglo pristati na *Veliku Bugarsku* – ne samo zbog toga što bi njome nastala velika slavenska država, nego i zbog znanja da bi ona automatski pripala ruskoj sferi utjecaja koja bi se time rasprostrla većim dijelom Balkana. Također, njeno bi postojanje dovelo u pitanje opstanak Osmanskoga Carstva u Europi što Beču također nije bilo u interesu.

Andrassy je Ignjatijevu postavio dodatne uvjete. Tražio je da se Rusija obveže kako će zauvijek poštovati razgraničenja oblasti pod njihovim utjecajem te dati pristanak da se u granicama austrougarske sfere stvori autonomna osmanska pokrajina Makedonija sa Solunom kao glavnim gradom (koji bi željezničkom vezom bio povezan sa Austrijom), dok bi carinska unija povezala zapadne balkanske zemlje sa privrednim interesima Monarhije.¹⁰⁸ Rusiji su ovo bili preveliki ustupci u korist Monarhije te je Ignjatijeva misija propala.

Za Beč je europska konferencija postala najbolje rješenje. Rusija će se mnogo teže odupirati zahtjevima svih sila negoli samo onim njezinim, a Bosnu i Hercegovinu se otprije htjelo dobiti na legitiman način i uz pristanak Europe. U vezi sa stjecanjem susjednih pokrajina je ipak postojao veliki problem, a to je naravno bilo Osmansko Carstvo. Nije se moglo očekivati da će sultan i njegova vlada tako lako predati zemlju koja im niti nije oduzeta u Sanstefanskome ugovoru.

Andrassy je prije konferencije pokrenuo tajnu diplomatsku akciju kojom je Visokoj Porti otkrio austrougarske namjere prema stjecanju Bosne i Hercegovine, kao i svoju samouvjerenost da će im ovo svakako i uspjeti. Ferdinand Zichy, ambasador u Carigradu, primio je njegova iscrpna uputstva po kojima je osmansku vlast morao uvjeriti da imaju samo dvije alternative – oni Austriji neće dopustiti da poduzme željene korake u Bosni i Hercegovini te će ona biti „prinudena da pripazi samo na osiguranje svojih vlastitih interesa, ne vodeći brige o budućnosti Osmanskoga Carstva“, dok bi s druge strane osmanska potpora

¹⁰⁸ Jakšić, *Bosna i Hercegovina na Berlinskom kongresu*, 21.

značila da će se Monarhija „u toku pregovora na kongresu najozbiljnije zauzeti da se Bugarska smanji, da se zemljištu koje ostaje u neposrednom posjedu Carstva da opsežniji obim i da mu se osigura teritorijalni kontinuitet i time pruži prilika da ga trajno zadrži“.¹⁰⁹

Postavlja se pitanje kakvim se uopće objašnjenjem Osmansko Carstvo namjeravalo privoljeti na dobrovoljno odricanje od Bosne i Hercegovine? Zichy je Porti najprije morao naglasiti kako se Beč ovdje ne povodi ikakvim sebičnim razlozima, štoviše, stjecanje ovoga teritorija se smatra teretom te je u zemlji veoma nepopularno. Usprkos svemu, ono je ipak nužno kako bi se stalo na kraj panslavističkim akcijama koje sve više jačaju u tim pokrajinama te jednako prijete Monarhiji i Osmanskome Carstvu.¹¹⁰

Austro-Ugarska je htjela dokazati kako njezin mir te stabilnost Osmanskoga Carstva uvelike ovise o Bosni i Hercegovini. Porta može u pitanje dovesti sam opstanak svoje države odluči li zadržati ove pokrajine. Kako se Monarhija od početka 19. stoljeća prikazivala kao prijateljica Osmanlija, ona joj prijateljski nudi da od nje preuzme ovaj opasan teret koji je Bosna i Hercegovina, te na taj način zaštiti i sebe i Carstvo. „Pod izgovorom autonomije neće nastati umirenje tih pokrajina, nego će ih zauzeti Srbija i Crna Gora“ – „iz toga bi za Austro-Ugarsku nastalo jedno osjetljivo slavensko pitanje, a za Tursku nove trzavice koje bi je morale povesti do potpune propasti. Ako bi Austro-Ugarska htjela otkloniti štetne posljedice po njenu vlastitu teritoriju od meteža koji može izbiti na samoj granici, onda joj ne bi ostalo drugoga puta nego da posjedne susjedne turske teritorije.“¹¹¹

Teško da se u Carigradu moglo povjerovati u prijateljske i zaštitničke namjere Dvojne Monarhije kada je Andrassy istovremeno naredio da se osjeti i njezina prijetnja: „Turska ne smije ostati u dvoumici da Austro-Ugarska može doći u položaj da to zaposjedanje izvrši, u čemu je ne misli sprječavati nijedna sila niti će je spriječiti... Ali ovoj je stalo do toga da Tursku jednim takvim korakom ne oslabi još više i da ne dođe do antagonizma između njihovih interesa koji bi austrougarsku vladu, i protiv njene volje, otjerali u logor njenih protivnika.“¹¹²

Uz informacije koje su danas dostupne o ondašnjoj tajnoj politici Beča, poput *Protokolla* ili gore citiranih Andrassyjevih uputstava Zichyju, ponašanje Austrije u stjecanju Bosne i Hercegovine te općenito njeno držanje pred Portom i Europom možemo nazvati uistinu prepređenim i dvoiličnim. No, puno drugačije se nisu ponašale ni druge zemlje upletene u istočno pitanje. Jedino opravdanje za Monarhiju može biti njena itekako stvarna

¹⁰⁹ Jakšić, *Bosna i Hercegovina na Berlinskom kongresu*, 23.

¹¹⁰ Isto, 25-26.

¹¹¹ Isto, 22.

¹¹² Isto, 22.

bojazan od ujedinjavanja Slavena, koja je njene diplomatske krugove neprestano mučila još od početaka 19. stoljeća.

Zichy je tokom travnja 1878. godine u Carigradu vodio nekoliko tajnih razgovora sa sultanom Abdulhamidom II., kao i sa osmanskim ministrom vanjskih poslova Savfet-pašom te predsjednikom vlade Sadik-pašom. Slijedio je sva Andrassyjeva uputstva, ali njih nikakvim objašnjenjem ili suptilnim prijetnjama nije uspio uvjeriti da Bosnu i Hercegovinu pristanu predati Monarhiji.

Osmanske državnike tada nije zabrinulo da bi na konferenciji mogli ostati bez austrougarske potpore jer je sama Rusija u izgled stavila smanjenje Bugarske, pri čemu je Porti pomoći obećala i britanska vlada. Sultan je Zichyju privatno saopćio svoje gledište o Bosni i Hercegovini te objasnio kako su u Carigradu svi ostali zaprepašteni njegovim prijedlogom zbog kojeg su pomislili da se Europa već dogovorila o podjeli osmanskog teritorija. Ove su pokrajine za Carstvo bile iznimno važne te se i s obzirom na negodovanje naroda one nikako ne mogu ustupiti Monarhiji – „mi smo zbog mnogo neznatnijih ustupanja oblasti ratovali“.¹¹³

Istovremeno sa Zicyjevim pregovaranjima u Carigradu, austrougarski su poslanici poduzimali korake prema dobivanju podrške od strane Velike Britanije i Francuske. U ovome se nije imalo nikakvih problema budući da obje sile u istočnome pitanju nisu imale interese vezane uz sudbinu Bosne i Hercegovine. Prema Monarhiji su posebno susretljivi bili Britanci koji su Leyardu, svome ambasadoru u Carigradu, naredili da u njenu korist razgovara sa predsjednikom osmanske vlade. Rusija se o ovome pitanju izbjegavala izjasniti te je od Beča i dalje tražila da podrži ostatak odredbi Sanstefanskoga ugovora, na što Andrassy nije pristajao.

Zichy je 16. svibnja 1878. još jednom pokušao uvjeriti Portu da pristane na austrougarski zahtjev za Bosnom i Hercegovinom. On je preuveličavao slavensku prijetnju, ukazivao na nepouzdanost Rusije te na kraju obećao da se sultan zapravo neće odreći ovih pokrajina jer će ondje zadržati svoja suverena prava.¹¹⁴ Takva je kombinacija bila mnogo prihvatljivija te je sultan odlučio kako će austrougarskim trupama dopustiti da uđu u Bosnu i Hercegovinu. Želio je da se najprije o tome sklopi i posebna konvencija, ali osmanski nacrt je Austro-Ugarskoj postavio znatna ograničenja koja ona nije htjela prihvatiti.

Između Osmanskoga Carstva i Monarhije na naposljetku nije sklopljen nikakav sporazum o koracima koje bi Beč mogao poduzeti u Bosni i Hercegovini. Ipak, bilo je važno što se Porta upoznala sa njegovim namjerama i samom činjenicom da će ih podržati i Europa.

¹¹³ Jakšić, *Bosna i Hercegovina na Berlinskom kongresu*, 27.

¹¹⁴ Isto, 29.

Zbog istoga je Andrassy zaključio kako prethodni dogovor sa Osmanlijama niti nije toliko nužan.

Iako su se Velika Britanija i Rusija već stale naoružavati, od rata se odustalo. Austro-Ugarska nije bila zainteresirana za savezništvo s Britancima, a Disraeli nije niti od vlastitoga naroda imao potporu za svoju borbenu politiku, dok se ruska vojska previše iscrpila u nedavnome sukobu sa Osmanskim Carstvom. Uz Bismarckovo posredovanje, Rusija i Velika Britanija su se dale na pregovore kako bi prije konferencije mogle pomiriti svoje interese te riješiti međusobna razilaženja. Sporazum su postigle 30. svibnja 1878.: Rusija je pristala na podjelu *Velike Bugarske*, pravila o tjesnacima su trebala ostati nepromijenjena, a velesile su trebale donijeti zajedničku odluku po pitanju Dunava; Velika Britanija je prihvatila da Rusiji pripadne Besarabija te tvrđava i luka Batum.¹¹⁵

Opasnost da se europske sile neće sastati je konačno otklonjena – odlučeno je da će se umjesto konferencije održati kongres i to u Berlinu, što je bila želja Rusije (ovo je vjerojatno bio izraz povjerenja budući da je smatrala kako će joj Njemačka na kongresu biti najveća potpora). Nakon propalih dogovora sa Rusijom i Osmanskim Carstvom, Austro-Ugarska se zadovoljila sporazumom sa Velikom Britanijom, sklopljenim 4. lipnja 1878. godine, a kojim su obje države osigurale međusobnu potporu u svome djelovanju na Berlinskome kongresu.

4. 3. Pitanje Bosne i Hercegovine pred Berlinskim kongresom

Rusija je Sanstefanskim ugovorom uznemirila mnoge zemlje, no kako su odredbe bile preliminarne te je Gorčakov izjavio da će „pitanja od europskoga interesa biti podnijeta na pretres velikim silama“, izgleda kako se od samoga početka bilo svjesno reakcija koje ovaj mir može prouzročiti. U literaturi se razmatra mogućnost da se s odredbama Sanstefanskoga ugovora namjerno pretjerivalo kako bi Rusija imala bolju mogućnost cjenkanja sa drugim velesilama.¹¹⁶ Ovo je veoma vjerojatan razlog zašto se za Bosnu i Hercegovinu odredila autonomija – samo se treba podsjetiti da je već dvadesetak dana nakon potpisivanja sporazuma u San Stefanu Ignjatijev ove pokrajine nudio Monarhiji, ako bi ona poduprla ostale mirovne odredbe. Budući da je Rusija za vrijeme zajedničkoga rata Srbiji i Crnoj Gori zabranila osvajanja na bosansko-hercegovačkome području, vidi se da je sa ovom zemljom ona svakako imala dublje namjere. Nakon svojih ratnih uspjeha, ona je poželjela više nego što je sa Austro-Ugarskom dogovorila u Reichstadskome sporazumu i Budimpeštanskim

¹¹⁵ “Austro-Ugarska prema rusko-englezkim pogodbam,” *Narodne novine*, 1. lipnja 1878., 1

¹¹⁶ Stavrianos, *The Balkans since 1453.*, 409.

konvencijama, a najbolji način da se bečki kabinet privoli na nove ustupke jest ucjena sa njemu najpoželjnijim teritorijem, odnosno sa Bosnom i Hercegovinom.

Ako se Rusija na kongresu htjela cjenkati sa europskim velesilama te na kocku staviti svoj cijeli mirovni sporazum sa Osmanlijama, ne može se reći da joj je plan uspio. Prije se može zaključiti kako joj se on obio o glavu budući da su ostale sile u Berlinu uspjele Sanstefanski ugovor u najvećoj mjeri posve izobličiti.

Berlinski kongres je otvoren 13. lipnja 1878. godine. Europske sile – Velika Britanija, Rusija, Njemačka, Austro-Ugarska, Francuska i Italija, sastale su se kako bi zajednički modificirale Sanstefanski ugovor i time odredile sudbinu Balkanskoga poluotoka. Naravno, u ovome je sudjelovalo i Osmansko Carstvo, a svoje su izaslanike u Berlin poslale Srbija, Rumunjska, Crna Gora i Grčka (oni nisu mogli prisustvovati sjednicama te su zapravo bili posve ignorirani).¹¹⁷ Za predsjednika kongresa je izabran Otto von Bismarck, „poštteni posrednik“¹¹⁸ koji je uistinu dorastao svojoj ulozi budući da Njemačka u tome trenutku nije imala nikakve ekonomske ili strateške interese vezane uz istočno pitanje.

Andrassy je već prije samoga otvaranja kongresa znao da će Austro-Ugarska ondje dobiti toliko željeno pravo na Bosnu i Hercegovinu. Bismarck i britanska vlada su Beču već ranije savjetovali da jednostavno zauzme ove pokrajine te kongres stavi pred gotov čin.¹¹⁹ Njihov je prijedlog tada odbijen, ali podrška obje sile je u ovome pitanju bila sigurna. Austrougarski ministar je u Berlin stigao 12. lipnja te se sastao sa Gorčakovim koji je konačno otkrio da će biti uz Monarhiju ako ona zatraži upravu nad Bosnom i Hercegovinom. Dobivanje ruske garancije je bilo najvažnije te se sada još morao pronaći najbolji način da se ove pokrajine preuzmu od Osmanskoga Carstva.

Austro-Ugarska je od u razdoblju od početka ustanka 1875. godine imala nekoliko prilika da zauzme Bosnu i Hercegovinu sa pristankom najmanje jedne europske sile. Takve su se mogućnosti ipak uvijek odbijale iz dva glavna razloga: jer se slijedila politika nenasilnoga ulaska u susjednu zemlju te još važnije, jer se bojalo reakcija austrijskih i ugarskih delegacija

¹¹⁷ Delegati europskih sila i balkanskih zemalja na Berlinskome kongresu bili su: za Ujedinjeno Kraljevstvo – Benjamin Disraeli (lord Beaconsfield), Robert Cecil (markiz Salisbury) i lord Odo Russell; Rusko Carstvo – Aleksandar Gorčakov, Petar Šuvalov i barun Paul d'Oubril; Njemačko Carstvo – Otto von Bismarck, Chlodwig zu Hohenlohe-Schillingsfürst i Bernhard Ernst von Bülow; Austro-Ugarska – Gyula Andrassy, grof Aloys Karolyi i Heinrich Karl von Haymerle; Francuska – William Waddington, grof Charles Raymond de Saint-Vallier i Paul L. Desprey; Kraljevina Italija – grof Lodovico Corti i markiz Eduardo de Launay; Osmansko Carstvo – Karatheodori-paša, Sadullah Bey i Mehmet Ali-paša; Rumunjska – Ion C. Brătianu i Mihail Kogălniceanu; Grčka – Theodoros Deligiannis i Petros Brailas-Armenis; Srbija – Jovan Ristić; Crna Gora – Božo Petrović i Stanko Radonjić.

¹¹⁸ Gleni, *Balkan 1804-1999.*, 144.

¹¹⁹ Šišić, *Kako je došlo do okupacije a onda do aneksije Bosne i Hercegovine*, 59.

koje su se protivile stjecanju Bosne i Hercegovine. Međutim, domaćoj je opoziciji upravo trebao gotov čin da se pomire sa ostvarenjem takve mogućnosti.

Naravno, Andrassy se bojaio i problema koje Porta može stvarati oko Bosne i Hercegovine, no pokazalo se da su njeni delegati morali biti problematični na gotovo svim sjednicama budući da su ostavljani bez uputstava ili su im ona stizala u zadnji čas. Zabilježeno je kako se sa Osmanlijama na kongresu postupalo veoma oštro i ponižavajuće, ali Bismarck im je odmah dao do znanja što mogu očekivati: „Ako Vi mislite da se kongres sastao radi Turske, razuvjerite se. Sanstefanski ugovor ostao bi onakav kakav je zaključen između Turske i Rusije da nije dirnuo u izvjesne interese Europe.“¹²⁰

Zbog činjenica da su prije kongresa posvađane Velika Britanija i Rusija postigle međusoban sporazum te da su i ostale sile razgovarale, a što je rađeno i između sjednica u Berlinu, smatralo se kako će kongres biti kratak. Međutim, razvukao se na mjesec dana te završio 13. srpnja 1878. godine. Na Berlinskome kongresu je bilo zastoja i obnovljenih napetosti, najviše oko bugarskoga pitanja, no u skladu sa tematikom diplomatskoga rada nas interesiraju rasprave o Bosni i Hercegovini.

Osmanski punomoćnici su Carigradu već nakon tri dana javili kako je pitanje Bosne i Hercegovine već riješeno u glavama austrougarskih i britanskih delegata te su zatražena hitna uputstva.¹²¹ Ideja je bila da se s Andrassyjem samostalno postigne nekakav dogovor, ali razgovor koji je s njime poveo glavni osmanski izaslanik Karatheodori-paša, pokazao je kako Beč ne pristaje na ništa osim bezuvjetne okupacije Bosne i Hercegovine.

Andrassy je na kongresu rješenje bosansko-hercegovačkoga pitanja htio udesiti tako da izgleda što manje neprijateljsko prema Osmanskome Carstvu.¹²² Formulirao je podroban plan za koji mu je bila potrebna asistencija Velike Britanije – njeni su delegati trebali biti oni koji će pred kongres iznijeti prijedlog o okupaciji. Ovakvom se strategijom nastojalo Porti i domaćoj opoziciji dokazati kako same europske sile smatraju nužnim da Monarhija upravlja Bosnom i Hercegovinom te da ovo nije ispunjenje ikakvih sebičnih želja Austrije.

Izvan službenih sjednica, Andrassy je i dalje nastojao uvjeriti osmanske punomoćnike da ne prave probleme oko prijedloga da Austro-Ugarska zauzme Bosnu i Hercegovinu. Isto je u Carigradu neprestano radio i Zichy, no sultanu je ova opcija bila veoma teška za prihvatiti te se stalno pozivao na uznemirenost svojeg naroda i činjenicu kako Beč nema pravi povod da

¹²⁰ Jakšić, *Bosna i Hercegovina na Berlinskom kongresu*, 41.

¹²¹ Isto, 41.

¹²² Isto, 45.

zauzme njegove pokrajine. S druge strane, Karatheodori-paša je vidio da nemaju drugih opcija te je od Porte zatražio ovlast da pristane na ono što je bilo neizbježno.

Pitanje Bosne i Hercegovine je na Berlinskome kongresu došlo na red u njegovoj osmoj sjednici, održanoj 28. lipnja 1878. godine. U ovo vrijeme, bosansko-hercegovački ustanak je još trajao, a pobunjenici su svoje predstavnike već ranije uputili u Berlin sa spomenutim Memorandumom donesenim na skupštini u Tiškovcu. Svoje zahtjeve su postavili u 18 točaka, a najistaknutije je njihovo traženje da se Bosna i Hercegovina ili ujedini sa Srbijom ili dobije autonomiju sa pravom da im bosanska Narodna skupština bira guvernera. Što se tiče mogućnosti okupacije, napominju kako dopuštaju zauzeće od strane srpske vojske ili mješovitu okupaciju, čime je neposredno dano do znanja da ne prihvataju Austro-Ugarsku.¹²³ Međutim, sudbina Bosne i Hercegovine je bila riješena već prije dugo vremena te su Memorandum predstavnici ustanika smjeli predati kongresu, no zahtjevi su im ignorirani.

Porta je svoje delegate prije sjednice koja će odlučiti o njejoj vlasti nad Bosnom i Hercegovinom do samoga kraja ostavila bez uputstava. Tek nekoliko minuta prije njena održavanja, stigla je naredba da se prijedlogu o austrougarskoj okupaciji mora oduprijeti, pružena im je argumentacija za opoziciju te preporučeno da potraže pomoć Britanaca. Disraeli i Salisbury (ministar vanjskih poslova Velike Britanije), odbili su njihovu molbu za odlaganjem rasprave, jednako kao i Andrassy. Nakon toga, „velika gala-predstava je počela“.¹²⁴

Andrassy je sjednicu započeo sa čitanjem posebne predstavke u kojoj su prevladavala objašnjenja zašto Bosna i Hercegovina ne smije biti autonomna te zbog čega u ovu zemlju promjene i mir može uvesti samo jaka i nepristrana država (poput Austro-Ugarske). Ukratko, Bosna i Hercegovina nema snage da sama provede autonomiju, koja nije ni pravo rješenje zbog stalnih napetosti između tamošnjih kršćana i muslimana. Snaga i potrebna sredstva nedostaju i Osmanskome Carstvu te ono reforme može uvoditi samo uz najveće žrtve. Autonomija bi za Bosnu i Hercegovinu značila samo nove nemire i anarhiju.

„Kano pogranična vlast u prvom redu interesirana, Austro-Ugarska jest dužna otvoreno i iskreno izjaviti, da njezini najživotniji interesi dopuštaju, da prihvati samo takovo rješenje bosansko-hercegovačkoga pitanja, koje bi bilo podobno trajno umiriti spomenute pokrajine i zapriječiti povratak događaja, koji su miru Europe stvorili tako teških pogibelji, a Austro-Ugarskoj kraj nametnuća velikih žrtva i znamenitih materijalnih gubitaka, nesnošljiv

¹²³ Ekmečić, *Ustanak u Bosni: 1875-1878*, 351.

¹²⁴ Šišić, *Kako je došlo do okupacije a onda do aneksije Bosne i Hercegovine*, 59.

položaj, kojega produženje ne može primiti“.¹²⁵ Kao ranije pred Portom, sada se i pred Europom opravdavallo da bi se austrougarskom upravom nad Bosnom i Hercegovinom samo pomoglo ovim pokrajinama, ali i Monarhiji i samome Osmanskome Carstvu. Pri tome je kao žrtve svoje zemlje Andrassy pogodno iskoristio činjenicu da se Beč od početka ustanka novčano skrbio za više od 100.000 bosanskih izbjeglica.

Kao što je i planirano, riječ je na sjednici zatim preuzeo Salisbury iznoseći argumente koje mu je ranije napisao sam Gyula Andrassy. Prvenstveno, on je ponovio kako Porta nije sposobna uvesti dobru upravu u Bosnu i Hercegovinu ili ugušiti tamošnje nemire, a možda to niti ne bi trebala činiti jer ove pokrajine za Osmansko Carstvo zapravo nemaju strateško značenje te ne pridonose snazi i bogatstvu države.¹²⁶ Nastavljanje osmanske uprave bi Carstvo moglo dovesti do novih pogibija zbog čega britanski punomoćnici predlažu kongresu da Austro-Ugarska okupira Bosnu i Hercegovinu te njome i upravlja.

Bismarck je britanskome prijedlogu odmah izrazio svoju odlučnu podršku: „Samo jaka i s potrebnimi sredstvi razpoložuća država može tu uspostaviti red i osigurati sudbinu i budućnost tih naroda.“¹²⁷ Međutim, Talijani su malo oklijevali te je njihov glavni izaslanik Lodovico Corti upitao Andrassyja za konačan cilj okupacije. On je izbjegao izravan odgovor te odvratio kako se nada da će talijanski kabinet „nazore, koje je on razložio, ne manje uvažiti od ostalih vlasti“.¹²⁸ Nakon što su Rusija i Francuska također pružile potporu tome da Monarhija upravlja Bosnom i Hercegovinom, uslijedilo je formalno glasovanje – osim osmanskih punomoćnika, svi delegati europskih sila su dali pristanak na britanski prijedlog.

Kada je Andrassy prihvatio ovaj mandat, istovremeno je zatražio i da se Austro-Ugarskoj prepuste neki strateški putovi i garnizoni u Novopazarskome sandžaku, sa obrazloženjem da time želi Monarhiji osigurati njen novi položaj u Bosni i Hercegovini. Budući da je teritorij Novopazarskoga sandžaka razdvajao Srbiju i Crnu Goru, bečkome kabinetu je ovo područje strateški bilo veoma važno kako bi se mogao sprečavati ikakav pokušaj zbližavanja ovih dviju balkanskih kneževina.

Karatheodori-paša je svoje odbijanje prijedloga da Austro-Ugarska zauzme osmanske pokrajine kako bi ondje uvela red i mir te repatrirala bjegunce opravdavao kroz pobijanje važnosti argumenata koje je Salisbury izložio jer „Visoka Porta, idući sama za istom svrhom i

¹²⁵ „Bosansko pitanje na kongresu,” *Obzor*, 22. srpnja 1878., 1.

¹²⁶ Isto, 2.

¹²⁷ Isto, 2.

¹²⁸ „Dogovori o okupaciji Bosne i Hercegovine,” *Narodne novine*, 20. srpnja 1878., 1.

s druge strane posjedujući dovoljna sredstva, da ju realizira, ne može nijednoj drugoj vlasti prepustiti brige i tereta zadaće, koja po naravi i pravu njoj pripada.“¹²⁹

Protokol osme sjednice je morao ostati otvorenim, a za Portu i njene punomoćnike u Berlinu, uslijedili su dani ispunjeni brojnim pritiscima te prijetnjama od strane Bismarcka i Disraelija. Kako je osmanska vlada bila ona koja nije popuštala, njeni su je delegati u telegramu molili neka razmisli o mogućnosti da prije okupacije sklopi samostalan sporazum s Bečom. Porta je 4. srpnja 1878. pozitivno odgovorila na njihov zahtjev te se na zasjedanju koje je održano istoga dana pročitala ovakva izjava: „Carska otomanska vlada uzela je u vrlo ozbiljno razmatranje mišljenje koje je kongres izrazio o pogodnim sredstvima za umirenje Bosne i Hercegovine. Ona u to polaže svoje potpuno povjerenje i zadržava sebi pravo da se o tome neposredno i prethodno sporazumi sa s bečkom vladom.“¹³⁰

Kada se već učinilo da se Carigrad konačno pomirio sa okupacijom, došlo je do novih poteškoća. Komisija za redakciju mirovnoga ugovora je sastavila članak o Bosni i Hercegovini, no kada je on kongresu izložen 10. srpnja, osmanski punomoćnici su se tužili da u obzir nisu uzeli njihovu izjavu otprije šest dana – zatražili su da se u barem jednoj rečenici garantira kako će se Austro-Ugarska i Osmansko Carstvo sami dogovoriti o detaljima okupacije. Ostali delegati su ih ignorirali, ali nakon sjednice je Karatheodori-paša osobno otišao Andrassyju te ga naposljetku uspio pridobiti. Na sljedećem zasjedanju je članak o Bosni i Hercegovini revidiran u svoj konačan oblik.

Iako je kongres bio pred zatvaranjem, a mirovni se ugovor već tiskao, Porta je poslala nova uputstva te od svojih izaslanika zahtijevala da ništa ne potpišu sve dok se Monarhija ne obveže i na to kako će u Bosni i Hercegovini sultanova suverena prava ostaviti netaknutim i da će okupacija biti privremena. Andrassy je ostao zatečen te ih je najprije odbio, no oni nisu odustajali. Svjestan činjenice da kongres završava, a on se ne može vratiti kući bez osmanskoga potpisa na Berlinskome ugovoru, ipak je pristao na jednu tajnu izjavu: „Na izjavljenu želju turskih punomoćnika u ime njihove vlade, austrougarski punomoćnici izjavljuju u ime vlade njegovog Carskog i Kraljevskog Apostolskog Veličanstva, da suverena prava Njegovog Veličanstva Sultana na pokrajine Bosnu i Hercegovinu neće pretrpjeti nikakvu povredu okupacijom, o kojoj je riječ u članku ugovora o tim pokrajinama, koji ima danas da se potpiše, da će jedan prethodni sporazum o pojedinostima okupacije biti zaključen između dvije vlade odmah po završetku kongresa.“¹³¹

¹²⁹ „Bosansko pitanje na kongresu,” *Obzor*, 23. srpnja 1878., 1.

¹³⁰ Jakšić, *Bosna i Hercegovina na Berlinskom kongresu*, 56-57.

¹³¹ Isto, 65.

Austrougarski punomoćnici su svoju izjavu, kao i sam Berlinski ugovor, potpisali 13. srpnja 1878. godine. Članak 25. o Bosni i Hercegovini glasi: „Pokrajine Bosna i Hercegovina biti će posjednute i upravljane od Austro-Ugarske. Pošto vlada Austro-Ugarske ne želi, da se optereti upravom sandžaka novopazarskog, koji se među Srbijom i Crnom Gorom proteže u južnom pravcu preko Mitrovice, tu će otomanska vlada i dalje upravljati. Međutim, da se osigura novo političko stanje i sloboda i sigurnost pučanstva, pridržava si Austro-Ugarska pravo, da drži posade i da na čitavom prostoru toga dijela staro bosanskog vilajeta imade vojničke i trgovačke ceste. U tu svrhu pridržavaju si vlade Austro-Ugarske i Turske sporazumjeti se o detaljih.“¹³²

4. 4. Istočno pitanje i Berlinski kongres

Rat između Rusije i Osmanskoga Carstva, odnosno njegov epilog na Berlinskome kongresu, mnogi su dočekali kao ključan trenutak u razrješavanju istočnoga pitanja. Danas je literatura složna u ocjeni da 1878. godine za ovaj stoljetni problem nije ponuđeno trajno rješenje, a toga se bilo svjesno već nakon kongresa. Štoviše, tada su pretpostavljane i nove opasnosti. *Obzor* je pisao kako „ni jednom miru nije u kolijevki tako blizu priložen rat kano berlinskome“¹³³, a čak su i neki britanski listovi (*Standard, Telegraph, Daily News*) priznavali da je u Berlinu samo privremeno vraćen europski mir.¹³⁴ Uistinu, ondje su zakomplicirani pojedini aspekti balkanske politike te su produbljene napetosti u odnosima europskih sila.

Na Berlinskome kongresu je sporazum iz San Stefana gotovo posve revidiran. Rusija je u vrijeme *Velike istočne krize* bila jedina velesila koja je vodila rat protiv Osmanskoga Carstva, da bi mir koji je sa njime zaključila zatim uništile ostale europske sile koje u svemu tome nisu napravile ništa. Pitanje koje se s ovime automatski postavlja jest da li je Rusija sa potpisivanjem Berlinskoga ugovora doživjela potpuni poraz?

Sanstefanska Bugarska nije zaživjela – razdijeljena je na autonomnu i vazalnu Kneževinu Bugarsku te osmansku provinciju Istočnu Rumeliju, dok se Makedonija „spasila“ i ostala pod izravnom upravom Porte. Plan Rusije je naizgled posve propao, no određeno je da će prvih devet mjeseci u Kneževini privremenu upravu voditi njezin povjerenik (sve dok se ne odabere knez kojeg će potvrditi sile), a u istome roku je ondje i u Istočnoj Rumeliji trebao

¹³² „Berlinski ugovor,” *Obzor*, 19. srpnja 1878., 2.

¹³³ „Budući rat,” *Obzor*, 17. srpnja 1878., 1.

¹³⁴ „Politički pregled,” *Obzor*, 20. srpnja 1878., 2.

ostati i određeni broj ruskih vojnika.¹³⁵ Nakon isteka spomenutog razdoblja, Rusija je u oba područja uspjela zadržati svoj prvenstveni utjecaj.

Što se tiče ruskih uspjeha na kongresu, njene ratne saveznice Srbija, Crna Gora i Rumunjska su dobile nezavisnost i teritorijalno povećanje, a donji tok Dunava je neutraliziran. Ono što se zahtijevalo u San Stefanu – dio Besarabije, a u Aziji Batum, Andahar i Kars – sve je ovo dano Rusima. Međutim, oni se nisu mogli previše veseliti stečenoj teritorijalnoj kompenzaciji. Njihov glavni suparnik, u Berlinu je priredio neugodno iznenađenje za sve prisutne.

Kada je Velika Britanija prije kongresa pregovarala sa Rusijom, istovremeno je vodila i razgovore sa Portom. Njoj je dala do znanja kako će Rusima morati prepustiti neka područja u Aziji, a budući da bi joj njihova prisutnost ondje mogla postati ozbiljna prijetnja, Portu su uspjeli pridobiti na zajednički obrambeni savez. U tajnome sporazumu potpisanome 4. lipnja 1878., Velika Britanija se obvezala da će pomoći Carstvu u slučaju da Rusija pokuša osvajati njegove azijske posjede, dok je sultan zauzvrat pristao da Britanci okupiraju Cipar.¹³⁶

Dogovor između Velike Britanije i Osmanskoga Carstva, ostalim je silama bio nepoznat. Obznanjen im je u Berlinu, a iako posve zatečene i pomalo ljute, one su stavljene pred gotov čin te su ga morale prihvatiti. Razlog zašto ovaj manevar umanjuje uspjeh Rusije na Berlinskome kongresu leži u činjenici da je Velika Britanija uspjela osigurati pozicije s kojih je lakše mogla sprečavati daljnje rusko napredovanje na području Male Azije, i što je sa ovim sporazumom praktički stekla protektorat nad azijskim dijelom Osmanskoga Carstva.¹³⁷

Velika Britanija se smatra jedinim pravim pobjednikom Berlinskoga kongresa. Svojim stalnim pritiskom uspjela je u tome da se Rusija odrekne brojnih ratnih dobitaka, dok je sama stekla Cipar. Na kongresu su odstranjene sve vanjskopolitičke opasnosti te osigurani njeni istočni interesi (kao i put u Indiju) – odbacila je Ruse od Sredozemnoga mora i spriječila njihovu kontrolu nad tjesnacima i Carigradom. Također, Osmansko Carstvo nije protjerano iz Europe te je očuvana toliko joj dragocjena europska ravnoteža.

Disraeli se posebno veselio tome što je u Berlinu pridonio zavadi Trojecarskoga saveza koji mu je smetao zbog svoje dominantne uloge u razrješavanju europskih problema.¹³⁸ Austro-Ugarska je na kongresu prema prethodnome sporazumu podržala Veliku Britaniju što je Rusija već nekako mogla očekivati, ali bila je sigurna kako uz sebe barem ima Njemačku. No, pokazalo se da je bila u krivu te je na Berlinskome kongresu bila osamljena, a

¹³⁵ "Berlinski ugovor," *Obzor*, 19. srpnja 1878., 1.

¹³⁶ Jakšić, *Bosna i Hercegovina na Berlinskom kongresu*, 37.

¹³⁷ "Engleski protektorat nad Turskom," *Narodne novine*, 10. srpnja 1878., 1.

¹³⁸ Stavrianos, *The Balkans since 1453.*, 412.

njena izoliranost se zatim prenijela i u vanjsku politiku. Trojecarski savez je formalno postojao, no kolika je bila napetost i podijeljenost njegovih članica najbolje pokazuje tajni obrambeni savez Njemačke i Austro-Ugarske, sklopljen protiv Rusije 6. listopada 1879. godine.¹³⁹

Austro-Ugarska je na Berlinskome kongresu samo naizgled pobijedila. Naravno, ona je ostvarila svoj plan sa Bosnom i Hercegovinom, ali daljnji događaji u ovim pokrajinama će joj donijeti velike nevolje. U skladu sa željom da se raspadne Trojecarski savez, mandat kojim je Monarhija dobila pravo na okupaciju Bosne i Hercegovine, može se zapravo ocijeniti kao pobjeda Velike Britanije. Ona je svojom snažnom potporom ovome prijedlogu pridonijela tome da interesi i utjecaj Rusije i Dvojne Monarhije budu izravno suprotstavljeni na Balkanskome poluotoku, što je za njihov međuodnos s vremenom postalo kobno.

Rusija je na Berlinskome kongresu nešto dobila, a nešto izgubila te je teško ocijeniti je li Berlinski ugovor bio njen potpuni poraz. Ona ga je svakako takvim doživjela, ali čini mi se kako je on ipak bio jedan polovičan uspjeh. Treba na umu imati bitnu činjenicu da je Rusija 1878. uspjela potrgati Pariški ugovor kojime se garantirao suverenitet i teritorijalna cjelovitost Osmanskoga Carstva – u Berlinu je opet započelo njegovo komadanje. Također, za zemlje jugoistočne Europe, 1878. godina je označila veliku prekretnicu u njihovoj povijesti i daljnjem razvoju. Države koje su stoljećima patile pod osmanskom vlašću sada su postale nezavisne ili su još samo formalno priznavale vlast sultana (jedino je Makedonija u ovome bila zakinuta). U vrijeme *Velike istočne krize*, Rusija je za Balkan učinila mnogo i ove zasluge joj se moraju priznati i kada se ocjenjuje da li je na kongresu ona doživjela katastrofu ili nije.

U trenutku svojeg donošenja, Berlinski mirovni ugovor je usrećio samo Veliku Britaniju i Monarhiju, a zadovoljna je mogla biti i Njemačka. Usprkos tome što nije imala izravne interese u istočnome pitanju, iz Bismarckova zalaganja sa Trojecarskim savezom oko rješavanja situacije u Bosni i Hercegovini te njegova posredovanja između Velike Britanije i Rusije, možemo zaključiti kako je Njemačka ipak nešto htjela. Ono što je nju zanimalo jest očuvanje europskoga mira i *status quo* situacije. Izbijanje rata europskih razmjera bilo bi nepredvidivo za tek učvršćeni položaj Njemačke kao glavne snage u srednjoj Europi, a bojalo se i da bi se ovakav sukob lako mogao okrenuti protiv nje same. Od okupljanja antinjemačkoga saveza, ona je strahovala još od svojeg ujedinjenja koje je znatno poremetilo svjetski poredak moći.

¹³⁹ Bidlo, *Povijest Rusije od početka XIX. stoljeća do naših dana*, 190.

Osim Njemačke, Velike Britanije i Austro-Ugarske, preostali sudionici Berlinskoga kongresa te zemlje koje su bile uključene u pitanja koja su se ondje razrješavala, ostali su veoma nezadovoljni. Rusija se osjećala poniženom, a njen narod je zvao na rat protiv Monarhije te je galamio protiv Bismarcka. Slično ozračje je vladalo u Carigradu, a Porta je smatrala kako je Sanstefanski ugovor bio povoljniji za njenu zemlju negoli ovaj iz Berlina.¹⁴⁰ Francuska je u vrijeme Pariškoga kongresa bila vodeća europska sila, a 1878. godine je ostala samo statist. Italija kao mlada država također nije mogla steći neku važnu ulogu, a uz to je bila nezadovoljna što je Austro-Ugarska dobila mandat za okupaciju Bosne i Hercegovine. Kako i ona ima interesa na Istoku, htjela je dobiti nekakvu kompenzaciju ako je to mogao i Beč. Neko vrijeme, talijanski je narod priređivao javne skupštine u kojima je bio veoma glasan u svojim zahtjevima za Trstom i Trentinom.

Zemlje balkanskoga poluotoka razočarale su se u rusku diplomaciju te su njihove reakcije na Berlinski ugovor bile nepovoljne. Bosna i Hercegovina nije bila sretna zbog predstojeće okupacije, Rumunjska se ljutila što je u zamjenu za svoj teritorijalni dobitak Rusiji morala ustupiti Besarabiju, a Grčka¹⁴¹ jer nije dobila ništa. Bugarima su razbijeni snovi o državi ogromna teritorijalnog opsega kakvu je predviđala odbačena odredba iz San Stefana, no najogorčenije su ipak bile Srbija i Crna Gora. One su se borila protiv Osmanlija najprije same, a zatim uz Ruse, a u Berlinu im je dano samo manje teritorijalno povećanje. Također, njihove aspiracije na područje Bosne i Hercegovine su onemogućene zbog austrougarskoga zauzeća ovih pokrajina, što je za Srbiju označilo i kraj njenih iluzija da će sve Srbe moći ujediniti u neovisnoj proširenoj državi ili pak da će preko Bosne i Hercegovine postaviti most za stvaranje zajedničke države Južnih Slavena.¹⁴²

Srpske pretenzije su se nakon Berlinskoga kongresa preusmjerile na teritorij Makedonije, iz čega je prijetila velika opasnost. Ova osmanska pokrajina je prema Sanstefanskome ugovoru trebala postati dio Bugarske, koja nije preboljela što su joj europske sile onemogućile takvo proširenje. Grčka je također gledala prema Makedoniji. Situacija na Balkanu je 1878. godine postala zatrovana i opterećena snažnom željom tamošnjih zemalja da ostvare svoje nacionalne aspiracije. Napetost je bila mnogo opasnija nego ona između europskih sila jer već je 1885. buknuo manji rat između Bugarske i Srbije, a 1897. su ratovali i Grci i Osmanlije. Uslijedio je makedonski ustanak 1903., aneksijska kriza 1908. te

¹⁴⁰ "S kongresa," *Narodne novine*, 9. srpnja 1878., 2.

¹⁴¹ Grčkoj na Berlinskome kongresu jesu priznata njena prava na Epir i Tesaliju, no ona se o uvećanju svojih granica morala zasebno dogovoriti sa osmanskom vladom (koja je sa time otezala još tri godine).

¹⁴² Dukovski, *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća*, sv. 1, 193.

Balkanski ratovi 1912. i 1913. godine, a naposljetku, samo godinu dana kasnije, Balkan je dao povod i za Prvi svjetski rat.

4. 5. Okupacija Bosne i Hercegovine – spas ili pogibelj Austro-Ugarske?

Nakon brojnih tajnih planova i svih zavrzlama na Berlinskome kongresu, Dvojna Monarhija je stekla pravo na Bosnu i Hercegovinu. Iako su joj europske sile povjerile mandat za zauzeće pokrajina, ali ne i njihovu aneksiju, bilo je jasno kako je Bosna i Hercegovina za Osmansko Carstvo izgubljena. Budući da je Andrassy nužnost okupacije temeljio na potrebi da se vrati mir i stabilnost ovih pokrajina, u Berlinu je najavio da će zbog toga bosansko-hercegovački narod sa zadovoljstvom prihvatiti vlast Austro-Ugarske. Ona će okupaciju moći izvesti sa malobrojn timer četama koje će u zemlju ulaziti kao njeni osloboditelji, i to uz pratnju vojne glazbe.¹⁴³

Andrassy se 1878. u nekim situacijama ponašao presamouvjereno. On je jednostavno morao pretpostaviti kako okupacija neće proći bez ikakvih problema. Porta je od početka srpnja svoje punomoćnike u Berlinu obavještavala o nemirima u Bosni i Hercegovini te o spremnosti muslimana da se dignu na oružje – predviđala je da će Austro-Ugarska kod zaposjedanja zemlje naići na otpor i donijeti veliku nesreću.¹⁴⁴ Isto se odmah javilo Andrassyju koji je možda mogao posumnjati u osmansku iskrenost, ali svakako se nije smjelo zanemarivati riječi njemačkoga i austrougarskoga konzula u Sarajevu jer oni su također javljali o uzrujanosti muslimana i njihovim neprestanim neredima.

Vasić, austrougarski konzul u Sarajevu, Andrassyju je slao redovite i detaljne izvještaje o stanju u Bosni i Hercegovini još od svibnja 1878. godine. Ovaj zanimljiv izvor su *Narodne novine* objavile u nekoliko svojih rujanskih brojeva. Već u izvješću koje nosi datum 30. svibnja, Andrassyju se javilo da je „fanatizirana muhamedanska svjetina ovladala“ zemljom.¹⁴⁵ Početkom srpnja, vijesti su bile još važnije jer je Vasić praktički pisao o tome kako Bosna i Hercegovina sprema otpor protiv predstojeće okupacije. Međutim, umjesto da je Andrassy ovo uzeo kao upozorenje da bolje pripremi akciju zaposjedanja, on je izvješća koristio kao dokaz da zemljom vlada anarhija zbog čega joj treba čvrsta uprava Monarhije.

Iako je sama Europa odredila da će Austro-Ugarska zauzeti Bosnu i Hercegovinu, domaće reakcije su i dalje bile jednake te se okupaciji protivilo kao i prije Berlinskoga

¹⁴³ Fuad Slipičević, *Bosna i Hercegovina od Berlinskog kongresa do kraja Prvog svjetskog rata (1878-1918)* (Zagreb: Školska knjiga, 1954), 9.

¹⁴⁴ Jakšić, *Bosna i Hercegovina na Berlinskom kongresu*, 60.

¹⁴⁵ „Konzularska izvješća iz Bosne,” *Narodne novine*, 2. rujna 1878., 1.

kongresa. Mora se reći kako su car i kralj Franjo Josip I. te visoki vojni krugovi, odnosno najveći pobornici stjecanja Bosne i Hercegovine, također bili nezadovoljni mandatom za okupaciju. No, razlog njihove ljutnje je bila činjenica što su oni odmah htjeli aneksiju koju bi najvjerojatnije i dobili.

Za Andrassyja je nakon kongresa počeo „križni put na istočnoj Golgoti“¹⁴⁶. Bio je u iznimno teškoj situaciji, kritiziran sa svih strana, a jedini razlog zašto ga car nakon zaposjedanja Bosne i Hercegovine nije odmah smijenio, bilo je zbog dogovora sa Bismarckom oko tajnog saveza protiv Rusije. Samo dan nakon njegova sklapanja, Andrassy je maknut sa položaja ministra vanjskih poslova Dvojne Monarhije.¹⁴⁷

U bečkome je parlamentu najveći protivnik okupacije bila stranka liberalne buržoazije, a u Pešti su to bili predstavnici političkoga programa revolucionarne 1848. godine („četrdesetosmaši“).¹⁴⁸ Ipak, slobodno se može reći kako cijela Ugarska nije htjela primiti europski mandat kojeg je doživjela kao „danajski dar“.¹⁴⁹ Predsjednik ugarske vlade Koloman Tisza, jedan od rijetkih ugarskih političara koji su podržali okupaciju, upozorio je Andrassyja da će ona, „naročito ako bi trebalo da dovede do aneksije, biti izvor vrlo ozbiljnih opasnosti s pogledom na međusobni odnos između Austrije i Ugarske, i s obzirom na brojni odnos narodnosti koje u njoj žive.“¹⁵⁰

Ugarska je bila preplavljena strahom od opasnosti koje može donijeti povećanje slavenskoga elementa u Monarhiji – ne samo da bi ugrozilo mađarsku hegemoniju, već bi moglo potaknuti i pitanje preuređenja Austro-Ugarske. Protivilo se i samome spomenu zauzimanja susjednih slavenskih pokrajina. Već krajem 1875., o takvoj mogućnosti je list lijeve opozicije *Pesti Naplo* pisao: „Biće bolje da ostanemo kod svoje kuće. Ti ustanici nas i ne zovu baš mnogo... Niti nam Turci poručuju da bi se radovali našoj posjeti. Imamo dovoljno deficita i bez Hercegovine.“¹⁵¹ Iz ovog citata se može iščitati još jedna ugarska briga u vezi okupacije, a to je financijsko opterećenje za Monarhiju (što je bio pretežit strah austrijske opozicije). K tome, Ugarska bi morala plaćati za nešto što nikada niti nije htjela.

Odluka Berlinskoga kongresa nije imala nikakav utjecaj na ugarsko razmišljanje te je opozicija čak postajala sve glasnija. Kakav god se razlog navodio kao nužnost da se zaposjednu Bosna i Hercegovina – povijesna prava, gospodarska korist, zaleđe za Dalmaciju

¹⁴⁶ „Polovičnost iztočne politike,” *Obzor*, 19. listopada 1878., 1.

¹⁴⁷ Šišić, *Kako je došlo do okupacije a onda do aneksije Bosne i Hercegovine*, 62.

¹⁴⁸ Slipičević, *Bosna i Hercegovina od Berlinskog kongresa do kraja Prvog svjetskog rata*, 7.

¹⁴⁹ „Berlinski ugovor,” *Narodne novine*, 15. srpnja 1878., 1.

¹⁵⁰ Jakšić, *Bosna i Hercegovina na Berlinskom kongresu*, 58.

¹⁵¹ Endre Arato, „Mađarsko javno mnijenje i Bosna i Hercegovina (1875-1878),” u: *Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i istočnoj krizi 1875-1878. godine (Tom II)*, ur. Rade Petrović (Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1977), 31.

ili rješavanje pogranične opasnosti – za javno mnijenje u Ugarskoj ništa nije bilo prihvatljivo. Ugarski tisak je također bio neprestano oštar te se u listu Partije nezavisnosti *Egyetértés* moglo pročitati ovo: „Bosna, Bosna i ponovo Bosna, najprljaviji otpadak pogubljenog lava kao nadoknada, što će prevariti narod, prodati sadašnjost i izdati budućnost, i to nazivaju visokom politikom garancija.“¹⁵²

Još u vrijeme održavanja kongresa, jedna od vodećih ličnosti demokratske opozicije Ignac Halfy je pred ugarskim parlamentom izjavio kako se cijela zemlja protivi zauzimanju Bosne i Hercegovine jer njome Rusija želi „da u tijelo Monarhije ukaleni otrov u vidu južnoslavenskih narodnosnih grupa dresiranih prema njenim ciljevima.“¹⁵³ Ugarska je javnost u okupaciji uistinu vidjela pogibeljan scenarij za budućnost svoje države.

Andrassy je unatoč brojnim protivnicima uspio još prije odlaska u Berlin od delegacija dobiti pristanak na zajam od 60 milijuna forinti. Potreba ovolike svote se opravdavala izbijanjem mogućih poteškoća nakon kongresa, no kako se već počelo sa mobilizacijom vojske, očekivalo se da će novac biti iskorišten na Bosnu i Hercegovinu. Iako se na kraju svega opozicija zapravo ignorirala budući da će okupacija biti provedena, njoj je Andrassy ipak pridavao iznimnu pažnju. Zbog nje nije odmah tražena aneksija pokrajina, a vidjeti ćemo kako će se njen utjecaj znatno osjećati i nakon same okupacije.

Iz svega što je dosad rečeno o ustanku u Bosni i Hercegovini, znamo da njegovi sudionici među svojim ciljevima nisu imali austrougarsku upravu. Budući da Memorandum ustanika na kongresu nije imao nikakva učinka te je donesena odluka koja je donesena, oni su se počeli kolebati kako da se postave prema okupaciji, posebice zbog reakcija muslimanskoga stanovništva. Njihovo pomirenje sa neizbježnim je bilo brzo, a razlog tome jest uvjerenje da će zauzeće njihove zemlje biti privremeno.

Nakon ulaska austrougarskih trupa se odustalo od daljnjih borbi, a konačan kraj bosansko-hercegovačkoga ustanka je 18. kolovoza 1878. godine označila predaja Goluba Babića te većine ustaničkih vođa, pri čemu je došlo do posljednjeg iskaza narodnih i pobunjeničkih želja. Generalu Filipoviću je predan memorandum sa postavkama koje su htjeli da Beč ispuni kod uspostavljanja svoje uprave. Tražili su ukidanje spahija i spahiluka „koji su najveći metež i ustanak prouzrokovali“, izbor činovnika od strane domaćeg stanovništva, uporabu ćirilice i narodnog jezika u sudovima, odgodu plaćanja poreza na najmanje pet godina, povratak i zbrinjavanje izbjeglica, itd.¹⁵⁴ Monarhija je njihove zahtjeve ignorirala.

¹⁵² Arato, „Madjarsko javno mnijenje i Bosna i Hercegovina (1875-1878),“ 45.

¹⁵³ Isto, 47.

¹⁵⁴ Čurić, *Arhivska zbirka Vladimira Desnice*, 10.

Bosansko-hercegovački muslimani bili su sultanovi odani podanici koje je u velikoj mjeri karakterizirao njihov snažan vjerski fanatizam. Vijest o okupaciji od strane Austro-Ugarske, a na što je pristalo i Osmansko Carstvo, doživjeli su kao izdaju svojih prava i životnih interesa od strane Porte.¹⁵⁵ Oni su stoljećima bili vladajući sloj u Bosni i Hercegovini, a zbog dolaska strane, kršćanske vlasti su zaključili kako je ugrožen sam njihov opstanak. Duboko razočaranje, miješalo se sa ogorčenjem i željom za akcijom.

Andrassy je iz Berlina telegrafirao Zichyju da osmanskoj vladi preporuči neka odmah nakon kongresa pošalje punomoćnika u Beč kako bi se zajedno sporazumjeli o detaljima okupacije. Porta je to učinila, ali tokom pregovora je opet stvarala komplikacije u želji da čim bolje zaštiti svoja prava u Bosni i Hercegovini. Karatheodori-paša je u Beču postavio tri uvjeta za osmanski pristanak na okupaciju: vrijeme njena trajanja se mora ustanoviti unaprijed, jednako kao i broj četa koje će se naći u Bosni i Hercegovini te posljednje, žele da se omeđi ono zemljište koje će Austro-Ugarska zauzeti.¹⁵⁶

Porta je htjela postaviti ogradu mogućoj aneksiji svojih pokrajina – naivno je vjerovala da će Beč, nakon što primiri te uredi Bosnu i Hercegovinu, istu vratiti natrag sultanu. Za Andrassyja je svaki osmanski zahtjev bio neprihvatljiv te je obznanio da mandat Europe smatra dovoljnim. Okupacija je započeta bez ikakva posebnog sporazuma sa Osmanskim Carstvom. Međutim, Portu se ne može u potpunosti optužiti za kratkovidnost. Nju je Disraeli uvjerio kako joj Europa nije oduzela Bosnu i Hercegovinu te da će okupacija uistinu biti privremena. Iako je Velika Britanija Osmanskome Carstvu bila veoma nepouzdan prijatelj, oni su u njene riječi ipak i dalje imali najviše povjerenja.

Prije početka okupacije, Austro-Ugarska je diljem Bosne i Hercegovine širila carsku proklamaciju te najavljivala kako njene čete „dolaze kao prijatelji, da dokončaju zla, koja od više godina uznemiruju ne samo Bosnu i Hercegovinu, nego i susjedne austro-ugarske zemlje.“¹⁵⁷ U svome proglasu, Beč je nabrojao ciljeve koje želi ostvariti u ovim pokrajinama: narodu je obećan mir, jednakost pred zakonom i u vjeri te sigurnost njihovih običaja. Također, dohodak Bosne i Hercegovine će biti korišten samo za njene potrebe, zaostali porezi neće se naplatiti, a stari zakoni biti će na snazi sve dok se ne donesu novi – ništa se neće silom mijenjati dok vlast dobro ne razmisle o tome što treba samoj zemlji.¹⁵⁸

Austrougarske okupacijske jedinice, sastavljene od 82.000 vojnika, 29. srpnja 1878. godine su na više mjesta prešle granicu Bosne, a dva dana kasnije i granicu Hercegovine.

¹⁵⁵ Slipičević, *Bosna i Hercegovina od Berlinskog kongresa do kraja Prvog svjetskog rata*, 10.

¹⁵⁶ „Portini uvjeti za okupaciju,” *Narodne novine*, 5. srpnja 1878., 1.

¹⁵⁷ „Proglas Bošnjakom i Hercegovcem,” *Obzor*, 30. srpnja 1878., 1.

¹⁵⁸ Isto, 1.

Uistinu, ulazilo se sa zvucima vojne glazbe i prvi su dani prošli mirno, no Beč se ubrzo suočio sa činjenicom kako se muslimansko stanovništvo diglo na oružje i krenulo u otpor.

U svezi sa pobunom bosansko-hercegovačkih muslimana može se postaviti jedno veoma komplicirano pitanje: da li je sa time Porta imala ikakve veze? Izravne poveznice nema – ona nije poslala naredbu da se pruži otpor okupatorima niti je za to vršila ikakvu agitaciju. Ipak, mnogo toga što je ona činila prije i za vrijeme okupacije, a može se reći i da ono što Porta nije činila, imalo je značajan utjecaj na stanje u Bosni i Hercegovini. Svatko može pojedinačno odlučiti o tome kolika je bila osmanska krivnja jer ona se svakako nije potrudila da umiri muslimanske ustanike.

Nakon što se u Berlinu održala sjednica o Bosni i Hercegovini, Vasić je u Sarajevu o odluci kongresa obavijestio lokalne moćnike i činovništvo, a vijest se zatim ubrzo raširila i do nižih društvenih slojeva. Prilikom razgovora sa valijom Mazhar-pašom te vrhovnim vojnim zapovjednikom Veli-pašom, konzul je doznao kako su oboje o okupaciji bili posve neupućeni. Porta im o tome nije ništa javila te je valija naglasio da je u takvoj situaciji njegov zadatak da sve pripremi za obranu zemlje. Prije je ipak potražio savjet Carigrada, no odgovor je jednostavno bio da se Bosna i Hercegovina uzdrži u miru jer se pregovara s Bečom.¹⁵⁹ Bez ikakvih točnijih uputstava, osim još nekoliko sličnih savjeta, ni osmanski činovnici u Bosni i Hercegovini zapravo nisu radili ništa da spriječe otpor protiv okupacije.

U prvim danima srpnja, muslimani su počeli sa prvim dogovaranjima o dizanju pobune, a odlučili su izabrati i svojeg vođu. Hadži Lojo je bio čovjek koji se nije isticao svojom moći budući da je bio svećenik, ali imponirao je govorničkim vještinama koje su mu omogućile da pridobije svjetinu. Feudalci su se u početku držali postrance te su 11. srpnja odlučili da se Portu upita da li Bosna i Hercegovina treba pružiti otpor jer ako je sultan pristao na okupaciju, zemlja mu se bezuvjetno podvrgava.¹⁶⁰ Provincijalno vijeće se usprotivilo njihovim zaključcima te sazvalo skupštinu sa članovima narodnog odbora u Sarajevu.

Sazvana skupština je bila ključna u donošenju konačne odluke o podizanju ustanka protiv skorašnjeg zaposjedanja Bosne i Hercegovine. Glavnu riječ ondje je imao plevljanski muftija Mukbi-efendija, koji je u svome fanatičnome govoru naglasio kako je svaki vjernik dužan za spas svoje duše oprijeti se neprijatelju: „svakome neka lebdi pred očima, da smrt od neprijateljske ruke donosi raj, da je ona mučeništvo pretrpljeno za vjeru“.¹⁶¹ S druge strane, novi vrhovni vojni zapovjednik Hafiz-paša je istom prilikom umirivao prisutne te objavio

¹⁵⁹ „Izvješća glavnoga konzula Vasić grofu Andrassyu,” *Narodne novine*, 5. rujna 1878., 3.

¹⁶⁰ Mandić, *Povijest okupacije Bosne i Hercegovine*, 27.

¹⁶¹ Isto, 27.

kako Porta traži da se okupacija provede u miru. Međutim, upravo je s njime u zemlju stigao plevljanski muftija koji si je u zadatak stavio da čim više naroda privoli na otpor. U ovome je bio uspješan te je „postao apsolutni gospodar muhamedanskoga pučanstva“.¹⁶²

Nakon što je vladin organ *Bosna* 20. srpnja 1878. godine konačno i službeno potvrdio da će Austro-Ugarska zauzeti Bosnu i Hercegovinu, događaji su se počeli sve brže razvijati. Valija Mazhar-paša je ponovno zatražio savjet Carigrada, ali Porta nije rekla ništa o tome kako da se dočekaju okupacijske jedinice već je samo zatražila da se nastoji umiriti narod.

U Sarajevu je 27. srpnja izbila „revolucija“ – svjetina je napala vladinu zgradu, pohvatala i zarobila mnoge uglednike te srušila osmansku vlast. Potrgane su i brzojavne žice (osim one sa Carigradom), čime se grad praktički izoliralo. Moć je prešla u ruke narodnog odbora koji je ustrojio novu vladu te je povjerio Portinu predstavniku Hafiz-paši, čime je veza sa Osmanskim Carstvom zapravo i dalje održana (ostali novi dostojanstvenici su bili iz fanatične muslimanske svjetine). U Sarajevu se sada slobodno nastavljalo sa pripremom otpora, a glasovi o tamošnjim događajima su se brzo proširili i potakli slične nemire u drugim mjestima. Bosna i Hercegovina je pala u anarhija.

Franjo Josip I. je vojničkog zapovjednika u Pragu – baruna Josipa Filipovića, imenovao vrhovnim zapovjednikom okupacionog (13.) zbora. On je svoju vojsku poveo u Bosnu, dok je barun Stevan Jovanović upravljao 18. pješачkom divizijom čiji je zadatak bio zaposjesti Hercegovinu.¹⁶³ Filipović je svoje čete razdjelio na manje odrede koji su trebali zauzimati određena područja te su granicu prešli na šest mjesta: kod Broda, Kostajnice, Vrgorca, Bosanske Gradiške, Šamca i Imotskog. Kao što je spomenuto, prvi dani su prošli mirno, a car je brzojavom čestitao Filipoviću na uspješnom i brzo dovršenom prelasku.¹⁶⁴

Okupacijski odred kojeg je vodio satnik Milinković, 2. kolovoza 1878. godine je stigao u Maglaj gdje je ljubazno prihvaćen te je grad objavio da se pokorava Austro-Ugarskoj. No, pročulo se kako u obližnjem Žepču muslimani organiziraju otpor te je drugi dan manji odred konjanika poslan u razviđanje terena. Nakon nekoliko mirnih sati, predstraža se našla pod paljbom pobunjenika. Zametnuo se boj u kojem su austrougarski vojnici bili brojčano nadvladani te se moralo bježati natrag prema Maglaju. Posve neočekivano, ondje su također napadnuti, a Maglajani su na njih pucali čak iz svojih kuća. Žrtava je bilo mnogo i jedva se spasilo od propasti.

¹⁶² “Događaji u Sarajevu od 31. srpnja do 19. kolovoza,” *Obzor*, 26. listopada 1878., 2.

¹⁶³ Mandić, *Povijest okupacije Bosne i Hercegovine*, 33.

¹⁶⁴ Isto, 39.

Vijesti o borbama kod Žepča i Maglaja su odjeknule cijelom Dvojnom Monarhijom. Nakon zanemarivanja prijašnjih glasova o nemirima u Bosni i Hercegovini, sada se imao čvrst dokaz kako se zemlja uistinu bori protiv okupacije. Za ovo se u početku nastojalo okriviti ne samo Portu, već i Srbiju i Crnu Goru, ali ove dvije države nisu sa dizanjem otpora imale ikakve veze. Izgleda da je Beč pokušao prikriti što se točno događa u Bosni i Hercegovini, budući da je odlučio kako će blokirati objave izvještaja sa terena. Kao razlog se navela opasnost da bi se njima mogli okoristiti pobunjenici, no ovome se objašnjenju nije toliko vjerovalo te su ugarske novine ljutito pisale da „ako su već bili takve kukavice da nasrnu na pokrajinu koja nije njihova, neka bar budu dovoljno hrabri da ne taje ni svoje gubitke“.¹⁶⁵

Ustanak muslimana je domaću opoziciju potaknuo na nova kritiziranja. Protiv okupacije je u ovome razdoblju ugarska krajnja ljevica počela sazivati i narodne zborove, a najveća manifestacija je održana u Budimpešti 29. rujna 1878. godine. Okupilo se gotovo trideset tisuća ljudi, protest Ugarske je došao do svojeg vrhunca, a vlada se pozivala na odgovornost „pošto nije imala nalog od skupštine za krvna i novčana žrtvovanja koja povlači rat, štoviše, otpočela je ovu akciju avanture usprkos odlučnom protivljenju zakonodavstva.“¹⁶⁶

Otpor protiv austrougarske okupacije nije imao jedinstveno rukovodstvo, a pobunjenici su bili slabo naoružani i neorganizirani. Međutim, ustanak se rasprostranio diljem Bosne i Hercegovine, a njegove sudionike je odlikovala upornost i fanatizam. Veoma je važno da je značajan dio osmanskih vojnika stacioniranih u Bosni i Hercegovini također sudjelovao u borbama. Njih je Porta tajno obavijestila da mogu istupiti iz vojske i time neposredno dala poticaj da to učine kako bi se mogli slobodno pridružiti otporu.¹⁶⁷

Kršćani Bosne i Hercegovine se pobuni gotovo uopće nisu pridruživali. Katolici su zapravo bili zadovoljni zbog uspostavljanja austrougarske uprave, a iako se većina pravoslavnih istome protivila, ipak nije htjela dizati novi ustanak. Od onih pojedinaca koji jesu postali dio otpora, većina je na to bila prisiljena. Zbog toga su i takozvane *kršćanske legije* – u koje se nije imalo povjerenja – slane u prve bojne redove, „jer će se samo onda tući proti Austrijancima, kada budu znali, da neće nikako moći uteći i da će ih straga Turci sasjeći (...) ako budu bježali...“¹⁶⁸

Maglaj je bio najava teških trenutaka za Dvojnu Monarhiju. U Bosnu i Hercegovinu se ušlo nespremno za otpor koji je dočekaio njene jedinice, što najbolje pokazuje činjenica da je Beč računao kako će za zaposjedanje ovih pokrajina biti dovoljno samo 82.000 vojnika. Od

¹⁶⁵ Arato, „Madjarsko javno mnijenje i Bosna i Hercegovina (1875-1878),“ , 49.

¹⁶⁶ Isto, 51.

¹⁶⁷ „Boj kod Jajca,“ *Narodne novine*, 10. kolovoza 1878., 1.

¹⁶⁸ Pavličević, *Hrvati i istočno pitanje*, 514-515.

početka kolovoza su se počela slati nova pojačanja te je za okupaciju Bosne i Hercegovine naposljetku mobilizirano čak 300.000 vojnika, odnosno trećina austrougarske carske vojske.

Muslimani su u svojoj pobuni primijenili gerilski način ratovanja. Njihove grupe su izbjegavale otvorene sukobe te se sakrivala po brdima i šumama otkuda su vršile prepade na austrougarske borbe. Bili su pokretljivi te prelazili iz jednog mjesta u drugo, napadali su prijevoze hrane i kidali komunikacijske veze. Kako okupacijska vojska nije bila naviknuta na ovakav oblik borbe, gerila je zajedno sa fanatizmom ustanika postala najvažniji faktor za stvaranje situacije u kojoj su nadmoćnim austrougarskim četama bila potrebna tri duga mjeseca da razbiju otpor znatno malobrojnijih bosansko-hercegovačkih muslimana.

PODRUČJE DJELOVANJA	BROJ		
	ustanika	redovitih turskih četa	topova
istočna Bosna	12.700	1.300	11
dolina rijeke Bosne i Sarajevo	10.500	3.500	39
jugoistočna Bosna	8.700	300	2
Krajina i zapadna Bosna	33.000	8.000	19
Hercegovina	14.300	700	4
Ukupno	79.200	13.800	75
U svemu	93. 000 ljudi		

Tablica 1. Broj ustanika i topova prema području djelovanja tokom borbe protiv austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine¹⁶⁹

Bosna i Hercegovina se zaposjedala „grad po grad, selo po selo“.¹⁷⁰ Između ustanika i austrougarskih jedinica je došlo do niza okršaja i teških bitaka, a spomenuti ću samo one najistaknutije, kakvima mi se prije svega čine oni sukobi koji su se povelili oko političkih središta te strateški važnih točaka ovih pokrajina. Kada su osvojena takva mjesta, okolna područja su se mnogo lakše zauzimala, ako nije došlo do njihove dobrovoljne predaje.

Budući da je Mostar bio političko središte Hercegovine te su ondje nakon spomenute „sarajevske revolucije“ izbili jednaki nemiri (možda još gori, jer su poubijani brojni osmanski moćnici, a sam je grad zapaljen)¹⁷¹, mogao se očekivati značajan otpor. Dogodilo se upravo

¹⁶⁹ Mandić, *Povijest okupacije Bosne i Hercegovine*, 100.

¹⁷⁰ Slipičević, *Bosna i Hercegovina od Berlinskog kongresa do kraja Prvog svjetskog rata*, 11.

¹⁷¹ Mandić, *Povijest okupacije Bosne i Hercegovine*, 29.

suprotno te je bez ikakvih zapreka Mostar zauzet 5. kolovoza 1878. godine. Velika bitka se dva dana kasnije povelala za stari kraljevski grad Jajce kojeg je gotovo cijeli dan uporno branilo 4-5 tisuća muslimana, no carska vojska je ipak izvojevala pobjedu.

Vrijedi nešto reći o patnjama XX. divizije austrougarske okupacione vojske, čije je napredovanje kroz Bosnu vjerojatno bilo najteže. Početkom kolovoza ona je uspješno ugušila pobunu u Gračanici te krenula dalje prema Tuzli, ali zapadno od svojeg cilja, 9. i 10. kolovoza se sukobila sa muslimanima te bila prisiljena na uzmak. Nakon dva dana se divizija vratila do Gračanice, a kako je i ondje bila napadnuta, zapovjednik Szapáry je morao narediti pokret prema Doboju gdje su prošli još gore. Došlo je do dvije velike bitke u kojima su ustanici na kraju bili poraženi, no XX. divizija je i dalje jedva održavala svoj položaj.¹⁷²

Kada je Filipović saznao što se dogodilo kod Maglaja, sa svojim je četama onamo krenuo u namjeri da kazni stanovnike zbog njihove izdaje. Međutim, grad je našao gotovo praznim, a pobunjenici su se opet okupili kod Žepča gdje je do sukoba došlo 7. kolovoza 1878. godine. Toga dana, austrougarske su jedinice izvojevale dvije velike pobjede budući da se istovremeno odvijala i bitka za Jajce. Filipovićeva glavna kolona je zatim nastavljala svoje uspješno napredovanje te nakon mirna zauzimanja Vranduka i Zenice bila sve bliže Sarajevu.

U samome Sarajevu je situacija još od rušenja osmanske vlasti bila veoma burna. Narodni odbor je upravljao gradom te nastojao stanovništvo u što većoj mjeri pridobiti za otpor. Dijelio je oružje, municiju i novac, a iz zatvora je oslobodio kriminalce kako bi se mogli pridružiti borbi. Dva dana nakon što su austrougarske čete prešle granicu, Vasić je sa svojom suprugom, službenicima konzulata te nekoliko austrijskih obitelji bio prisiljen napustiti grad.

Uputstva Porte i dalje su se tražila, a ona je 3. kolovoza ponovno pružila nepotpuni i zbunjujući odgovor: „Ona obavješćuje, da je potpisala zapisnike kongresa, kojima se Austriji povjerava, da prolazno (*muvaket*) posjedne Bosnu, no da još nije mogla doći do sporazumljenja s Austrijom, da pučanstvu savjetuje, neka se oružjem ne opire, jer ako bi Austrija oružanom silom uvalila i pučanstvo nadvladala, tad bi uvjeti drugačije glasili.“¹⁷³

Hafiz-paša je 6. kolovoza primio Portin brzojav sa objašnjenjem kako je ona zbog krvoprolića koje je austrougarska vojska prouzročila u Bosni i Hercegovini zatražila pomoć kraljice Viktorije – u Carigradu se ponovo pokazala njihova slijepa vjera u prijateljstvo Velike Britanije. Hafiz-pašu se savjetovalo neka ode Filipoviću te mu saopći da „do dolaska nove zapovjedi, koja će mu po spomenutom koraku vlade sigurno doći, ne ide dalje zapravo, i

¹⁷² Mandić, *Povijest okupacije Bosne i Hercegovine*, 51.

¹⁷³ „Dogadjaji u Sarajevu od 31. srpnja do 19. kolovoza,” *Obzor*, 26. listopada 1878., 2.

da će, bude li dalje napredovao, odgovoran biti ne samo za krvoproliće, koje će on prouzročiti, već da će takvim samovoljnim djelom biti počinio takovo djelo, koje će znamenovati, da se ne štiti čast visoke Porte, a ni njezine vlade.“¹⁷⁴

Osmanski zahtjev u Londonu nije prihvaćen, štoviše, kraljica Viktorija se zbog toga naljutila, a još više sam Andrassy. Bilo je očito kako je ovo još jedan Portin pokušaj da naudi izvođenju okupacije, poglavito zbog toga što s Bečom o njenim detaljima nije sklopila nikakav zaseban sporazum.

Situacija za ustanike u Bosni i Hercegovini nije bila povoljna te je narodni odbor prihvatio sporan osmanski savjet. Josip Filipović je u Zenici 12. kolovoza 1878. primio sarajevsku deputaciju predvođenu Hafiz-pašom. Ona je zatražila da se prekine napredovanje austrougarskih četa, s obrazloženjem da Porta narod nije izvijestila o okupaciji, a oni nisu primili niti carsku proklamaciju.¹⁷⁵ Filipović im nije povjerovao te njihov zahtjev nije uzeo ni u razmatranje. Deputaciji je samo preporučio neka se pokuša umiriti stanovništvo te joj je dao više primjeraka proglasa cara Franje Josipa I.

Narodni odbor je u međuvremenu poslao u borbu svoje posljednje čete, a s njima je krenuo i Hadži Lojo. Ovaj narodni vođa, vojno je bio potpuno nesposoban te je njegova dotadašnja djelatnost u otporu prihvaćena veoma loše. Kada se on k tome nakon samo jednoga dana vratio u Sarajevo te se pročulo kako je orobio nekoliko seljaka i ubio kršćanina, ljutnja je bila tolika da je kadija nad njime izrekao smrtnu osudu.¹⁷⁶ Međutim, Hadži Lojo si je sam presudio – kada se išao opravdati pred narodni odbor te se uspinjao stepenicama konaka u rukama držeći pušku, ona je slučajno opalila i ranila ga u lijevu nogu. Nakon par dana je sa obitelji pobjegao iz grada, a kako ga je noga usporavala, uspjele su ga zarobiti austrougarske čete.¹⁷⁷

Nakon povratka deputacije u Sarajevo, Hafiz-paša je narodnome odboru objasnio kako je otpor uzaludan. No, on je na putu iz Filipovićeve logora kod mjesta Bjelalovca izvršio pregled ustaničkih položaja, izdao popravljajuće naredbe te uvjeravao zapovjednike pobunjenika da ako se budu hrabro borili, moraju pobijediti.¹⁷⁸ Hafiz-paša je kao Portin predstavnik odražavao njeno dvolično držanje – javno se protivio otporu protiv okupatora, ali ako je do njega već došlo, u tajnosti ga se može nekako iskoristiti.

¹⁷⁴ “Dogadjaji u Sarajevu od 31. srpnja do 19. kolovoza,” *Obzor*, 26. listopada 1878., 2.

¹⁷⁵ Mandić, *Povijest okupacije Bosne i Hercegovine*, 54.

¹⁷⁶ Isto, 62.

¹⁷⁷ Uhvaćen je kod Goražda 2. listopada 1878. godine te stavljen u oružnički zatvor. Nakon tri dana su ga vratili u Sarajevo gdje mu je odrezana bolesna noga. Pomilovan je od smrtne kazne, ali je osuđen na 5 godina zatvora koje je služio u Theresienstadtu (u Češkoj). Amnestiran je, a kako mu je zabranjen povratak u Bosnu, sa obitelji je otišao u Meku gdje je i umro.

¹⁷⁸ “Dogadjaji u Sarajevu od 31. srpnja do 19. kolovoza,” *Obzor*, 29. listopada 1878., 2.

Kako su se njegovi poraženi borci polako vraćali u grad dok su austrougarske čete bile sve bliže, narodni je odbor 17. kolovoza sazvao skupštinu na kojoj je nakon burnih rasprava odlučeno da će se Sarajevo predati. Ovo je bilo uzaludno jer se narednoga dana vratio ustanički vođa Hadži Jamaković te muslimansku svjetinu ponovno uvjerio kako mora braniti grad. Okupacijske su jedinice na Sarajevo navalile 19. kolovoza 1878. godine. Borba je bila posebno žestoka i očajna. Pucalo se iz svake kuće, dvorišta pa čak i iz bolnice, a u otporu su sudjelovale žene i djeca.¹⁷⁹ No, u četiri sata popodne je austrougarska carska zastava visjela na sarajevskoj tvrđavi, a sat kasnije je Josip Filipović svečano ušao u grad.

Osvajanje Sarajeva nije označilo kraj samog zaposjedanja Bosne i Hercegovine. Filipović, sada kao glavni zapovjednik cijele okupacione vojske, uskoro je nastavio prema Posavini te području istočne Bosne. Ondje, kod Doboja, u velikim je neprilikama još uvijek bila nesretna XX. divizija koju je spasio tek dolazak pojačanja. Austrougarske čete su ponovno morale raščistiti i cestu prema Maglaju, gdje su pretrpjele velike gubitke. Filipović i njegove jedinice sa ustanicima su se sukobile kod Rogatice 21. rujna, a nakon svoje pobjede, u prvim danima listopada su bez ikakvih zapreka zaposjedali i ostala veća mjesta istočne Bosne (Goražde, Višegrad, Čajniče, Foču).¹⁸⁰

Ključna bitka u Hercegovini jest bila ona za Klobuk, glavno utočište tamošnjih pobunjenika koji su ga protiv nadiranja carskih četa branili nekoliko dana, no austrougarske jedinice nisu odustajale sve dok grad nije osvojen 28. rujna 1878. godine. Važnost njihove pobjede leži u tome što je padom Klobuka na hercegovačkome teritoriju prestao svaki daljnji otpor protiv okupacije.¹⁸¹

Završne borbe su se odigrale u Bosanskoj Krajini gdje se najznačajniji sukob odvio kod Bihaća. Ovaj grad je bio pobunjeničko uporište, a k tome i važna strateška točka otkuda se moglo izravno prijetiti granici Dvojne Monarhije. Vojska predvođena generalom Zachom je svoj napad počela 7. rujna, ali ondje se sakupilo toliko ustanika (u gradu i njegovoj okolini našlo ih se oko 15 tisuća), da nisu imali nikakvih šansi za pobjedu te se moralo povući. Nakon čekanja na dolazak pojačanja, 15. rujna 1878. je započeo novi pokušaj osvajanja. Borbe su se protegnule na četiri dana, a muslimani su predali grad tek kada su bili posve opkoljeni.

Zauzimanje Bihaća je imalo znatan utjecaj na dobrovoljnu predaju mnogih mjesta zapadne Bosne gdje je ustanak slomljen nakon pada Livna. Međutim, Krajina je još uvijek bila nemirna, a dužnost da je pacificira je imao general Rheinländer. Njegove čete su se tokom

¹⁷⁹ Mandić, *Povijest okupacije Bosne i Hercegovine*, 65.

¹⁸⁰ Isto, 84.

¹⁸¹ Isto, 71.

6. i 7. listopada uspješno borile za Peć te nakon toga lako razoružale i okolna područja. Okupacija se približavala svome kraju, a Carigrad je pokrenuo još jednu nesmotrenu akciju kojom je pokušao naštetiti njezinu daljnjem toku.

Porta je potpisnicama Berlinskoga ugovora poslala okružnicu u kojoj se žalila na bezbrojna zvjerstva koja su austrougarske čete navodno počinile u Bosni i Hercegovini. Salisbury je Porti izrazio nepovjerenje budući da za svoje optužbe nije imala dokaza, njemački i francuski predstavnici su javili kako je na njihove vlade ostavila veoma loš utisak, dok se Rusija nije niti potrudila da odgovori.¹⁸² Monarhija je osmanske optužbe doživjela kao veliku uvredu, a Andrassy je u Carigrad odmah odaslao brzojav u kojem je dokazivao kako njihove jedinice nisu radile nikakve okrutnosti. Porta je svojom okružnicom naštetila samo sebi, a predajom branioca maloga mjesta Kladuše, 20. listopada 1878. godine je nakon tri mjeseca završena austrougarska okupacija¹⁸³ Bosne i Hercegovine.

4. 6. Uspostavljanje austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini

Mjera u kojoj je Beč zanemario vijesti o nezadovoljstvu koje je izbilo među bosansko-hercegovačkim muslimanima nakon saznanja da će Austro-Ugarska zauzeti njihovu zemlju, upravo nas može začuditi. Ne samo da se u Bosnu i Hercegovinu ušlo sa premalo vojnika, već se ušlo i sa planom kako će pri uspostavi svoje vlasti Monarhija ondje svoj oslonac naći baš među muslimanima. Tijek okupacije je pokazao koliko je ovaj plan bio promašen, ali može se shvatiti njegova namjera. Muslimani su u Bosni i Hercegovini stoljećima bili vladajući sloj te bi Austro-Ugarskoj uistinu mogli najlakše pomoći kod njena preuzimanja uprave, a očito je kako se pri tome nastojalo izbjeći kršćane zbog njihova slavenstva. Plan po toj strani jest razumljiv, no on je bio u potpunome neskladu sa stvarnošću.

Zbog neočekivana razvoja situacije, Beč se u početku okupacije morao oslanjati na tamošnje malobrojno hrvatsko pučanstvo. U susjedne pokrajine su također u istome razdoblju iz Trojedne Kraljevine slali i brojne činovnike, trgovce, prosvjetne radnike te razne druge stručnjake. Ovakva suradnja je ostavila snažan utisak na hrvatsku javnost te su mnogi pojedinci krivo pretpostavljali da se priprema sjedinjenje Bosne i Hercegovine sa teritorijem njihove zemlje – ako ne sada, onda u skoroj budućnosti.

Narodna stranka je čvrsto vjerovala da će ove pokrajine prije ili kasnije pripasti Hrvatskoj, a kao njen organ, *Obzor* je odražavao taj stav. U članku koji se bavio hrvatskim

¹⁸² "Iz crvene knjige," *Narodne novine*, 30. studenoga 1878., 4.

¹⁸³ Ukupni gubici austrougarskih okupacijskih jedinica iznosili su: 946 poginulih i 3.980 ranjenih vojnika.

činovnicima upućenim u Bosnu i Hercegovinu, pisalo se: „Ne pravdajmo se, čija će biti Bosna. Još će mnogo vremena proći, dok se ona uzmogne nekomu podieliti. No mi sami radimo tako, a zgode imamo dosta, da joj dušu za uvijek osvojimo, da je nitko ne uzmogne drugome podieliti. Onda samo mi imamo Bosnu.“¹⁸⁴

Josip Filipović je nakon osvajanja Sarajeva odmah počeo uvoditi red – formirano je gradsko vijeće, sastavljena zemaljska vlada te se pripremao njen prvi proračun.¹⁸⁵ Muslimani su u Bosni i Hercegovini tokom svojeg otpora učinili mnogo štete njenim komunikacijama, koje se uništavalo i u vrijeme pobune iz 1875. godine. Austrougarski vojnici su izgrađivali ceste, uređivali putove te obnavljali brzojavni promet. U prvo vrijeme, oni su obavljali različite upravne i sudske poslove, pa čak i učiteljsku službu, a ova su mjesta zatim preuzimali hrvatski činovnici. Filipović se tada formalno nalazio na čelu vojne i građanske uprave Bosne i Hercegovine, ali njegovo uređivanje nije dugo potrajalo.

Budući da ugarska opozicija nije mogla spriječiti zauzimanje Bosne i Hercegovine, odlučila je kako će u zaposjednutoj zemlji proširiti svoj utjecaj te samoj sebi ondje omogućiti najveću dobit, dok će s druge strane spriječiti svaku mogućnost da se okupacijom okoriste austrougarski Slaveni, posebice Hrvati. U ostvarenju takvih planova, najprije se iz ovih pokrajina moralo izbaciti Filipovića i hrvatske činovnike, koji su ondje sa radom počeli krajem rujna 1878. godine. Ugarski su listovi reagirali već nakon njihova odlaska preko granice te pisali da bi se u Bosnu i Hercegovinu trebale poslati osobe iz svih slavenskih zemalja Austro-Ugarske jer Hrvati bi „mogli u Bosni paziti i promicati više hrvatske nego li interese monarkije“.¹⁸⁶

Peštanski i bečki opozicioni listovi su protiv Filipovića digli pravu hajku. *Pesti Naplo* ga je napadao zbog njegove navodne prohrvatske i graničarske politike, dok ga je *Neue Presse* optužila kako je u Bosni namjestio samo Hrvate te uveo hrvatski jezik – prozvan je panslavistom čija je namjera uništiti njemačko-mađarsku prevlast u Monarhiji.¹⁸⁷ Pod ogromnim pritiskom i teretom lažnih optužbi, Filipović je bio prisiljen napustiti Bosnu i Hercegovinu početkom prosinca 1878. godine. Sa jednakim teretom su se u Trojednu Kraljevinu vraćali njeni razočarani činovnici i stručnjaci; ostao je samo manji broj Hrvata koji je ondje dobio nevažne administrativne poslove.

Austro-Ugarska ni nakon svih natezanja nije odustala od svojeg zasebnog sporazuma sa Portom. O Bosni i Hercegovini je 21. travnja 1879. sklopljena takozvana *Novopazarska*

¹⁸⁴ „Hrvatski činovnici u Bosni,” *Obzor*, 4. rujna 1878., 1.

¹⁸⁵ Mandić, *Povijest okupacije Bosne i Hercegovine*, 71-72.

¹⁸⁶ Pavličević, *Hrvati i istočno pitanje*, 520.

¹⁸⁷ Isto, 522.

konvencija u kojoj je Beč pristao na ove obveze: okupacija neće u pitanje dovesti sultanova suverena prava, prihodi pokrajina će biti trošeni za domaće potrebe, osmanski novac ostaje u uporabi, svim religijama će biti dana potpuna sloboda, upravni aparat će zapošljavati Osmanlije i domaće stanovništvo, ime sultana će biti spominjano u molitvama petkom, a osmanska zastava će se i dalje isticati na pojedinim zgradama.¹⁸⁸ U konvenciji više nije bilo govora o privremenoj okupaciji, na što se Andrassy obvezao u tajnoj izjavi od 13. srpnja 1878. godine. Monarhija je Bosnu i Hercegovinu zaposjela na neograničeno vrijeme.

Sporazum o detaljima okupacije Bosne i Hercegovine, Beč je sa osmanskom vladom sklopio samo zbog toga što je on diktiran u Berlinskome ugovoru. No, obveza iz prethodno spomenute konvencije se nije pridržavalo: Bosna i Hercegovina je priključena u austrougarsku carinsku uniju te su se prihodi sakupljeni na njenim granicama mogli potrošiti bilo gdje u Monarhiji, iz opticaja se povukao osmanski novac, a u upravnome aparatu su zapošljavani isključivo austrougarski građani. Ispoštovao se samo onaj nebitni dio konvencije – spominjanje sultanova imena u molitvi te isticanje osmanske zastave.¹⁸⁹

Održavanje sultanova suvereniteta u Bosni i Hercegovini je za Portu bila najvažnija obveza u njenoj konvenciji sa Bečom te joj je davala nadu da ove pokrajine za nju nisu uistinu izgubljene. Međutim, Austro-Ugarska je bosansko-hercegovačko stanovništvo proglasila svojim podanicima, a već su se stvarali i planovi za dobivanje trajnog prava na okupirani posjed. Kada je Bismarck 1881. obnavljao Trojecarski savez, Monarhiji je priznato pravo na aneksiju Bosne i Hercegovine, kao i na eventualnu okupaciju Novopazarskoga sandžaka.¹⁹⁰

Osim što Austro-Ugarska nije ispunjavala svoje obveze prema Osmanlijama, prekršila je i obećanja iz carske proklamacije. U Bosnu i Hercegovinu je uvela birokratsko-policijski sistem i centraliziranu upravu, a njeni su se nosioci prema narodu odnosili sa velikim nepoštovanjem. Miješalo se u vjerske poslove te vrijeđalo vjerske osjećaje stanovništva, a uskoro se počela širiti i jaka katolička propaganda te agresivan misionarski rad. Zatiranjem muslimanskih i pravoslavnih organizacija se pojačavao konfesionalni antagonizam, koji je oduvijek bio ozbiljan problem ove zemlje.¹⁹¹

U prvo vrijeme se u Bosni i Hercegovini nije diralo u neke bitne značajke prijašnje uprave te je osmansko-turski ostavljen kao službeni jezik, dok su osmanski zakoni i dalje bili na snazi. No, ovo se promijenilo nakon što je Monarhija ondje dovoljno učvrstila svoju vlast. Kako se u Bosni i Hercegovini zaziralo od ikakvih većih društvenih promjena, Beč je ipak

¹⁸⁸ Mandić, *Povijest okupacije Bosne i Hercegovine*, 91.

¹⁸⁹ Dukovski, *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća*, sv. 1, 224.

¹⁹⁰ Husnija Kamberović, ur., *Bosna i Hercegovina i svijet*, 143.

¹⁹¹ Slipičević, *Bosna i Hercegovina od Berlinskog kongresa do kraja Prvog svjetskog rata*, 15.

odlučio zadržati onaj najgori relikv Osmanskoga Carstva – njegov feudalni poredak. Nevoljkost za veliku agrarnu reformu bila je najveći nedostatak austrougarske uprave u ovim pokrajinama. Iako se plaćanjem odštete moglo osloboditi kmetstva te su stanovništvu pri tome omogućene i neke olakšice, u Bosni i Hercegovini je 1914. godine još 93.368 obitelji radilo na agalucima.¹⁹²

Nakon što je Dvojna Monarhija izvršila okupaciju Bosne i Hercegovine te počela uspostavljati svoju vlast, stanovništvo ovo nije ostalo gledati u potpunome miru. Uz granicu sa Crnom Gorom su povremeno izbijala nasilja, a *panduri* – lokalna milicija koju je utemeljio Filipović, bunila se protiv vlasti i odmetnula u hajduke. Kada je u zemlji 1881. godine objavljen *Vojni zakon* te je propisana obveza služenja u austrougarskoj vojsci, u Krivošijama je izbio ustanak koja se širio diljem Hercegovine i južne Bosne. Njegovi su vođe tražili pomoć sultana te objavili želju da Bosna i Hercegovina ponovo dođe pod njegovu vrhovnu vlast, ali uz priznavanje njene široke autonomije.¹⁹³ Pobuna je ubrzo ugušena u travnju 1882. i većih nemira više nije bilo, no pokazalo se kako se u gotovo četiri godine otkako Monarhija upravlja ovom zemljom, ona sa time još nije pomirila.

Nepromišljenost vladajućih austrougarskih krugova u zaposjedanju Bosne i Hercegovine, očitovala se u ignoriranju vijesti o nemirima tamošnjih muslimana te u nespremnosti okupacione vojske, a ovome se može pridodati još jedan iznenađujući podatak. Beč, nakon što je stoljećima žudio za susjednom zemljom, nije imao nikakav plan što sa njome učiniti nakon što je i dobije. Okupacija je započeta bez ikakve čvrsto formulirane koncepcije o budućem državnompravnom statusu Bosne i Hercegovine unutar Austro-Ugarske¹⁹⁴, čime se samo odgodilo rješavanje još jednoga novog problema.

Da su Habsburgovci imali priliku zauzeti Bosnu i Hercegovinu prije 1867. godine i *Austro-ugarske nagodbe*, komplikacije oko njena položaja bi vjerojatno bile manje, ali okupirane pokrajine se sada moralo uklopiti u granice dualistički ustrojene države. Austrija i Ugarska su bile ujedinjene osobom vladara, dok su vanjska politika, vojska i financije pripadali u njihove zajedničke poslove. Zasebno, svaka je imala vlastiti sabor i predsjednika vlade te svoje zakone.¹⁹⁵ Već sam po sebi, dualizam je kompliciran državni ustroj i teško ga je postaviti, a zatim i održavati na čvrstim temeljima – za ovo Dvojna Monarhija zapravo nikada nije imala ni prave mogućnosti. Ugarska je naspram Austrije u svakome pogledu bila

¹⁹² Dukovski, *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća*, sv. 1, 225.

¹⁹³ Slipičević, *Bosna i Hercegovina od Berlinskog kongresa do kraja Prvog svjetskog rata*, 24.

¹⁹⁴ Dževad Juzbašić, *Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom* (Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2002), 55.

¹⁹⁵ Dukovski, *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća*, sv. 1, 163.

inferiorna, a obje su jednako zatirale mnogobrojne druge nacionalnosti koje su živjele u Monarhiji (i bile nezadovoljne samim dualizmom). Još važnije, i Ugarska i Austrija su imale nekakvo svoje tumačenje takova uređenja te su različito tretirale i zajedničke poslove: u tome je ležala proturječnost karaktera dualističkoga sistema, „koji je u sebi spajao ostatke apsolutizma i elemente ustavnosti.“¹⁹⁶

Stjecanje novog teritorija je otvaralo značajna pitanja: da li će i kako Bosna i Hercegovina biti podijeljene između Austrije i Ugarske te kako će ovo utjecati na ionako teško financijsko stanje Monarhije? Zajednički su poslovi bili čvrsto određeni i uprava nad zaposjednutim pokrajinama se među njih nije lako uklapala. Također, austrijski i ugarski parlament nisu jednako razmišljali o ovome problemu. Ugarska se pri donošenju odluka mnogo angažirala zbog straha da uspostavljanje vlasti u Bosni i Hercegovini ne naruši ravnotežu odnosa u Dvojnoj Monarhiji, i to njoj na štetu. S druge strane, austrijska vlada isprva niti nije htjela donositi ikakav novi zakon jer je shvaćala da neće biti lako postignuti suglasnost sa Ugarskom, no Franjo Josip je znao da se mora postići kompromis.¹⁹⁷

U veljači 1879., car je upravu nad Bosnom i Hercegovinom dao zajedničkome austrougarskome ministru financija koji je u okviru svog ministarstva organizirao poseban ured za poslove okupirane zemlje. Pravna baza tada još nije formulirana te je nakon daljnjih pregovora zakon o upravljanju nad Bosnom i Hercegovinom sankcioniran tek godinu dana kasnije. Što se tiče briga o financijskome preopterećenju, političare je primirila odluka o tome da će se bosansko-hercegovačka uprava morati sama financirati.

Bosna i Hercegovina naposljetku nije pripojena niti austrijskome niti ugarskome dijelu Monarhije već je postala njihov kondominij. Usprkos zajedničkoj vlasti Beča i Budimpešte, ne može se smetnuti s uma da je ona prema međunarodnome pravu ostala dio Osmanskoga Carstva te kako je od strane austrougarskih poslanika za vrijeme Berlinskoga kongresa obećano da će Bosna i Hercegovina opet u potpunosti pripasti Porti nakon što se ondje uvede red i mir. Međutim, sve je ostalo formalnost za Monarhiju, ali i za europske sile koje nisu prigovarale njenim postupcima niti neprikladnoj te gotovo izrabljivačkoj upravi koju je uspostavila u okupiranoj zemlji. Sultan u Bosni i Hercegovini nakon 1878. više nije iskazivao svoj suverenitet već je to uistinu činio samo car i kralj Franjo Josip I., a njenim priključenjem u austrougarsku carinsku uniju, Bosna i Hercegovina je 1879. godine već bila „privredno anektirana“ Austro-Ugarskoj.

¹⁹⁶ Juzbašić, *Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom*, 26.

¹⁹⁷ Isto, 30.

4. 7. Statističke crtice o Bosni i Hercegovini

Bosna i Hercegovina je kroz srednjovjekovlje „pripadala Europi“ i pratila njene razvojne procese. Iako ugarski vazal, ona je bila veoma samostalna zemlja sa feudalno strukturiranim društvom i kulturom pod utjecajem Zapada te katoličanstvom kao prevladavajućom vjerom. U Bosni i Hercegovini koja je prvenstveno bila okrenuta poljoprivredi, do pojave Osmanlija na njenim granicama će doći i do izvjesna gospodarskog poleta koji se očituje u jačanju trgovine (sa Dubrovnikom, Venecijom i primorskim gradovima), otvaranju obrta te iskorištavanju rudnog bogatstva, a sve nabrojeno je sa sobom donosilo i stvaranje većih gradskih naselja i trgovišta.

Osmansko Carstvo je u usporedbi sa zemljama zapadne Europe u svakome aspektu bilo jedna potpuno drugačija država. Pad pod osmansku vlast je stoga za Bosnu i Hercegovinu označio potpuni preokret njezina dotadašnjeg razvoja, a činjenica da je Carstvo naspram Zapada uvijek zaostajalo u svome napredovanju, na nju će kao i na preostale osvojene balkanske zemlje imati velik i presudan utjecaj.

Spomenuti polet koji se u gospodarstvu Bosne i Hercegovine osjećao prije dolaska Osmanlija, nakon 1463. godine je naglo prekinut. U pokrajinama umjesto robno-novčane ponovo jača naturalna privreda, rudarstvo je gotovo obustavljeno, a u prvo vrijeme je oslabila i trgovina. Za Bosnu i Hercegovinu, njezin je geografski položaj bio veoma važan. Kao najzapadnija osmanska provincija koja graniči sa Habsburškom Monarhijom te se izravno nalazi na putu za osvajanje srednjeeuropskog teritorija koji su Osmanlije toliko željeli, rezultiralo je stoljećima pustošenja i uništavanja zemljine infrastrukture. Također, kako je osmanska država počela slabjeti, udaljen položaj Bosne i Hercegovine je Porti otežavao kontrolu nad njenim područjem i time doveo do znatnog osnaživanja lokalnih muslimanskih uglednika koji su mogli slobodno izrabljivati raju te ignorirati reforme kojima se Osmansko Carstvo nastojalo spasiti od propasti.

Kroz 18., a prije svega kroz 19. stoljeće, europske zemlje uvode kapitalističke društvene odnose, prihvaćaju tekovine industrijske revolucije, ideje liberalizma i prosvjetiteljstva te mijenjaju dotadašnje ekonomske strukture. S druge strane, u Osmanskome Carstvu preživljava stari društveni i politički poredak, a svaki pokušaj provođenja ikakvih reformi je, kao što već znamo, imao mnogo neprijatelja koji su promjene doživljavali kao pozapadnjivanje koje se protivi zakonima islama i k tome u opasnost dovodi njihove dotadašnje privilegije.

Bosna i Hercegovina kakvu je 1878. godine okupirala Austro-Ugarska, bila je zemlja opterećena sa lošom upravom, nazadnim gospodarstvom, zaostalim feudalnim sistemom te naglašenim vjerskim antagonizmom. Beč se našao pred velikim zadatkom kada se obvezao da će ondje uvesti nužne reforme. Zbog iznimno lošeg stanja Bosne i Hercegovine, uvođenje bitnih promjena i poboljšanje života njena naroda bi bilo veoma dugotrajno, ali ne i nemoguće. Sama Dvojna Monarhija je pripadala Zapadu što je značilo kako se i ondje utvrđivao kapitalizam te provodila industrijalizacija i urbanizacija, dok su seljaci bili slobodni, a svi stanovnici uživali pravnu i vjersku jednakost. Očekivalo se da će ove principe ona primijeniti u zaposjednutim pokrajinama i time ujedno postaviti primjer za ostale balkanske zemlje koje je nastojala privući u svoju sferu utjecaja. Međutim, ispada kako je Austro-Ugarska imala drugačije planove.

Od vremena osmanskoga osvajanja, Bosna i Hercegovina se malo mijenjala. Kada je okupirana, preko 90% njena stanovništva se bavilo poljoprivredom. U pokrajinama je još uvijek prevladavala prirodna privreda, a način obrade je stoljećima ostajao isti te je za seljaka glavno oruđe i dalje bila drvena ralica.¹⁹⁸

OKRUG	STANOVNIŠTVO PREMA ZVANJU ILI IZVORU ZARADE								
	svećenici	činovnici	učitelji	zdrav. osobe	vlasnici kuća i zemlje (posjednici renta)	kmetovi	tvorničari, trgovci i obrtnici	pomoćni radnici, nadničari i sluge	ostali muškarci iznad 16. godine, žene i djeca
Sarajevo	187	141	93	15	12257	9678	3863	7797	115183
Banjaluka	157	68	13	16	2084	17071	1049	11598	147992
Bihać	187	67	17	10	5446	15407	835	8805	135942
Travnik	172	58	28	2	15119	11680	1299	11546	144482
Zvornik (D. Tuzla)	222	206	67	8	26230	16653	2100	7211	215811
Mostar	180	149	42	12	14354	14458	1781	5688	152884
Ukupno	1105	689	260	63	75490	84947	10927	52645	912294

Tablica 2. Broj stanovnika Bosne i Hercegovine prema njihovu zvanju ili izvoru zarade 1879. godine¹⁹⁹

¹⁹⁸ Juzbašić, *Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom*, 141.

¹⁹⁹ *Ortschafts und Bevölkerungs-Statistik von Bosnien und Herzegovina. Po stanju 15/VI. 1879. (Štatistika miesta i pučanstva Bosne i Hercegovine)* (Sarajevo, Carska i kraljevska vladina tiskara, 1880).

Iz gornje tablice (izvađene iz popisa stanovništva kojeg je austrougarska vlast provela 1879.), vidi se kako je u Bosni i Hercegovini zemlja bila glavni izvor uzdržavanja, što znači da je socijalnim odnosima dominirao odnos zemljoposjednik-kmet. Zbog uzroka izbijanja velikog ustanka iz 1875. godine, poznato nam je koliko je za zavisnoga seljaka život bio težak. Bili su opterećeni velikim podavanjima i porezima, a svaka vremenska nepogoda je bila prijetnja da sav njihov rad na zemlji propadne. Uvjeti života naroda Bosne i Hercegovine bili su loši, a čine se još više pogubnijim kada vidimo da su na brojku od 1.1 milijun stanovnika dolazile samo 63 zdravstvene osobe.

U agrarnoj Bosni i Hercegovini nije bilo brojnih mogućnosti za zapošljavanje. Industrijske proizvodnje gotovo da nije bilo te je u zemlji postojalo tek nekoliko malih tvornica piva i pilana na vodeni pogon.²⁰⁰ Uz nerazvijenu industriju, nekakav značajan napredak nije ostvaren niti u trgovini i obrtu, budući da je u svim ovim područjima 1879. godine zabilježeno ukupno tek 10.927 zaposlenika. U Bosni i Hercegovini su tada postojala 43 gradova²⁰¹, no oni su bili posve ruralnog karaktera. Za vrijeme prelaska pod austrougarsku upravu, u pokrajinama nije bio razvijen niti građanski niti radnički sloj.

Što se tiče trgovine, ona bi svakako bila uspješnija da je uvijek nisu ograničavale veoma loše komunikacije i transportne teškoće. U Bosni i Hercegovini je bilo malo cesta, sam teren je bio loš, a dobra su se prevozila kolima. Postojala je tek jedna željeznička pruga (Bosanski Novi - Banja Luka) izgrađena 1872., koja samim time što je bila jedina i nije imala previše koristi. U vrijeme bosansko-hercegovačkog ustanka, trgovina je zamrla.

Austro-Ugarska je mnogo činila za razvoj gospodarstva svojih okupiranih pokrajina, ali pri tome je uvelike bila na djelu namjera da se Monarhiji stvore što bolje mogućnosti za eksploataciju zemlje. Tokom austrougarske uprave, u Bosni i Hercegovini je šumarstvo i ugljenarstvo sve više napredovalo, unaprijeđivalo se poljodjelstvo, kopao se bakar i krom te su podignute željezare i čeličane, kao i nekoliko tvornica kemijskih proizvoda.²⁰² Posebni državni krediti većinom su iskorišteni za izgradnju brojnih cesta i željezničkih pruga, no Ugarska je uspjela željezničku mrežu posve prilagoditi svojim interesima zbog čega je izbjegnuto prirodno povezivanje Bosne i Hercegovine sa teritorijem Trojedne Kraljevine.

Beč i Budimpešta su zanemarivali lokalne potrebe te razvijali industriju i trgovinu u svoju korist. Upravo zbog toga da lakše iskoriste Bosnu i Hercegovinu, oni su je već 1879. godine i uključili u zajedničko carinsko područje. Broj novih industrijskih postrojenja nikada

²⁰⁰ Juzbašić, *Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom*, 141.

²⁰¹ *Ortschafts und Bevölkerungs-Statistik von Bosnien und Herzegovina. Po stanju 15/VI. 1879. (Statistika mjesta i pučanstva Bosne i Hercegovine).*

²⁰² Dukovski, *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća*, sv. 1, 226.

nije bio dovoljan da se otvori značajan broj novih radnih mjesta, a kao i za vrijeme Osmanlija, domaće stanovništvo je bilo isključeno od sudjelovanja u upravi nad zemljom. Bosna i Hercegovina je na kraju svega zapravo bila pretvorena u koloniju Dvojne Monarhije.

Vjerska politika Beča je bila opasna. Na početku poglavlja rečeno je kako je uoči osmanskoga osvajanja katoličanstvo u Bosni i Hercegovini bilo prevladavajuća religija, no u narednih nekoliko stoljeća se situacija preokrenula. Dugoročno gledajući, potpuna preobrazba vjerske slike Bosne i Hercegovine je bila najistaknutija posljedica osmanske vladavine u ovim pokrajinama. Službeni podaci austrougarske vlasti iz 1879. godine, pokazuju nam ovakav religijski sastav stanovništva Bosne i Hercegovine:

OKRUG	STANOVNIŠTVO PREMA RELIGIJI				
	muslimani	pravoslavci	rimokatolici	Židovi	sljedbenici drugih vjeroispovijesti
Sarajevo	78344	47288	21298	2216	63
Banjaluka	42042	114534	33164	302	1
Bihać	82305	89256	5078	77	–
Travnik	58243	66049	59681	431	–
Zvornik (D. Tuzla)	122411	115257	30312	365	175
Mostar	65268	64377	59858	35	10
Ukupno	448613	496762	209391	3426	249

Tablica 3. Vjerska slika Bosne i Hercegovine 1879. godine²⁰³

Možda suprotno od očekivanog, u Bosni i Hercegovini je broj sljedbenika pravoslavne vjere uspio premašiti broj muslimana, iako ne u toliko važnoj mjeri. Ono što je bitno jest u brojkama iz gornje tablice vidjeti u koliko su rimokatolici bili manjini, posebice kada njihov broj usporedimo sa ukupnim zbrojem muslimana i pravoslavaca (209.391 naspram 945.375). Vjerska napetost koja se osjećala u Bosni i Hercegovini je bila jaka, a Monarhija je sama produbljivala neprijateljstva budući da je privilegirala Katoličku crkvu i istovremeno zatirala muslimanske i pravoslavne vjerske organizacije.

²⁰³ *Ortschafts und Bevölkerungs-Statistik von Bosnien und Herzegovina. Po stanju 15/VI. 1879. (Štatistika miesta i pučanstva Bosne i Hercegovine).*

Očuvanje kmetstva, eksploatacijski način razvoja gospodarstva te vjerska netolerancija, dovoljni su nam da austrougarskoj upravi u Bosni i Hercegovini damo negativnu ocjenu. No, ovakva pogrešna politika je Monarhiji bila naplaćena. Zbog neriješenih socijalnih i političkih problema, narod nikako nije mogao prihvatiti austrougarsku vlast te je zemlja ponovo postajala žarište nezadovoljstava, pogodna za širenje različitih radikalnih i terorističkih organizacija, a što će neposredno dovesti do izbijanja rata svjetskih razmjera, kobnog za samu Austro-Ugarsku.

Beču se ipak može nešto priznati, a to je zasluga za buđenje kulturnoga života Bosne i Hercegovine. Uprava je bila veoma zainteresirana za obrazovanje – osim što su vjerske zajednice i dalje mogle održavati svoje vlastite, otvarale su se i besplatne državne škole. Godine 1887., podignuta je posebna Šerijatska škola u kojoj su se obrazovali suci za muslimanske sudove.²⁰⁴ U pokrajinama su počeli izlaziti novi listovi, sve se snažnije razvijala domaća književnost te jačala umjetnička djelatnost, u Sarajevu je utemeljen Zemaljski muzej, a diljem Bosne i Hercegovine su podizane i različite reprezentativne građevine.

4. 8. Odnos hrvatskoga tiska i javnosti prema događajima iz 1878. godine

Hrvatski sabor jest s vremenom postao relativno tih o događanjima u Bosni i Hercegovini i na Istoku, no cijela Trojedna Kraljevina njih je i dalje pratila sa najvećom pozornošću. Kada je izbio rusko-osmanski rat, grupa istaknutih političara – Fran Folnegović, Ivan Vončina, Kosta Vojnović, August Šenoa i Šime Mazzura – odlučila je iznijeti svoja razmišljanja o istočnome pitanju na pučkoj skupštini u Zagrebu, sazvanoj za 5. kolovoza 1877. godine. Pred oko dvije tisuće građana, oni su Rusiji zaželjeli slavodobitnu pobjedu te izrazili svoje simpatije prema narodu Bosne i Hercegovine, no pokazali su i svoju želju da se Trojedna Kraljevina ujedini sa ovim pokrajinama.

Kosta Vojnović je u svome govoru podsjećao „da na iztoku pokraj granice naše ima hrvatske zemlje, hrvatskog naroda, da Hrvatska u Bosni i Hercegovini, zlatnim neizbrisivim riječima, dapače potokom svoje junačke krvi, napisala je možda najsjačajnije listove svoje historije, da Bosna i Hercegovina sačinjavale su čest hrvatske kraljevine... Bez Bosne ponosne, bez svojih zapleća, kud će Dalmacija naša?“²⁰⁵ Zaključna rezolucija koja je proizašla sa zagrebačke skupštine, bila je još jasnija. U njoj se iskazuje uvjerenje da Monarhija u rusko-osmanskome ratu neće pomoći Osmanlijama već čuvati svoje interese, a

²⁰⁴ Dukovski, *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća*, sv. 1, 227.

²⁰⁵ Pavličević, „Odjek bosanskog ustanka u sjevernoj Hrvatskoj,” 189.

koji su „ujedno i interesi Hrvatske; da se najme uspostavi cjelokupnost hrvatske Kraljevine spajanjem Krajine i Dalmacije i zaposjednućem Bosne i gornje Hercegovine.“²⁰⁶

Zagrebačka skupština je potaknula jednaka okupljanja i u drugim hrvatskim gradovima. Svim zborovima je bila zajednička njihova nada kako će Osmansko Carstvo nestati sa europskoga teritorija, a odnos prema Bosni i Hercegovini se također nije razlikovao. Rezolucija iz Osijeka završava jednakom rečenicom kao ona zagrebačka, Crikvenica moli da Franjo Josip I. Hrvatskoj priključi „one predjele Turske, na koje imaju kruna i narod povijesna prava“, a varaždinska pučka skupština je također zatražila da car „sa svimi potrebitimi sredstvi pripomogne, da oživotvori ono na što su se i On i Njegovi predšastnici zakleli krunidbenom zavjerom“.²⁰⁷ Ovo su samo neki od primjera koji pokazuju kako je hrvatski narod bio ujedinjen u želji da se Bosna i Hercegovina najprije oslobodi, a zatim i postane dio njihove države.

Hrvatsko novinstvo je s jednakim zanosom dočekalo rusko proglašenje rata Osmanskome Carstvu, kao što je i 1875. godine prihvatilo vijest o izbijanju bosansko-hercegovačkoga ustanka. Međutim, kako je pobuna slabila se o njoj sve manje pisalo, a u brojevima iz 1878. se o toj temi nije moglo pročitati gotovo ništa. S druge strane, izvještavalo se o ratu protiv Osmanlija, veselilo ruskome napredovanju preko Balkana te strepilo oko neizvjesne situacije kod Plevne. Njeno zauzeće proslavljeno je diljem Trojedne Kraljevine, a osjećaje naroda je slikovito opisao *Obzorov* izvještaj: „Ulice začas zavrve silnim svijetom, iz kuća stanu se pomaljati narodne trobojnice, sav grad zadobi svečano lice, oduševljenje opće raste... Navečer bila je prava narodna svečanost. Sve je bilo rasvijetljeno osim službenih zgrada, održana je bakljada, uz glazbu, manifestacije studenata i povike oduševljenih građana: „Živili Rusi! Živio Aleksandar! Propast Turkom!“ Sa ulice se veselje prenijelo u kuće i gostionice gdje se dugo u noć pjevalo i nazdravljalo velikoj ruskoj i slavenskoj pobjedi.“²⁰⁸

Kada je donesen Sanstefanski ugovor, u novinama se pisalo kako se Balkan vraća slobodi i kulturi, zbog čega će i datum njegova potpisivanja biti vječno slavan u povijesti svih Slavena.²⁰⁹ Ipak, autonomija koju je on pretpostavio za Bosnu i Hercegovinu je ocijenjena dosta nepovoljno te se isticalo da će ove pokrajine ona odvesti u totalnu anarhiju i konačno razračunavanje raje i begova.²¹⁰ Svijest da su se 1875. godine Austro-Ugarskoj otvorile

²⁰⁶ Hrvatski državni arhiv, Predsjedništvo zemaljske vlade 1869-1921, kutija 112, *Rezolucija pučke skupštine u Zagrebu*, 3.

²⁰⁷ Hrvatski državni arhiv, Predsjedništvo zemaljske vlade 1869-1921, kutija 112, *Rezolucija pučke skupštine u Crikvenici*, 2.; *Rezolucija pučke skupštine u Varaždinu*, 1.

²⁰⁸ Pavličević, „Odjek bosanskog ustanka u sjevernoj Hrvatskoj,” 190-191.

²⁰⁹ „Uzrks na iztoku,” *Obzor*, 20. travnja 1878., 1.

²¹⁰ Pavličević, *Hrvati i istočno pitanje*, 503.

mogućnosti za akciju u Bosni i Hercegovini bila je jaka, a Trojedna Kraljevina je čekala da ona nešto i poduzme.

Hrvatski tisak je tokom cijele 1878. bio okupiran sudbinom Bosne i Hercegovine, ali nakon potpisivanja Sanstefanskoga mira pa sve do Berlinskoga kongresa, mnogo se raspravljalo i o mogućnosti rata između Velike Britanije i Rusije. Nije se moglo točno ocijeniti da li će do njega i doći – u jednome članku pisalo bi kako rata neće biti, a već za par dana da je on siguran. Ono što je bilo veoma jasno jest da bi u slučaju izbijanja ovoga sukoba Trojedna Kraljevina svoju potporu opet iskazala Rusiji. Nakon njena rata protiv Osmanskoga Carstva, sve su slavenske zemlje veličale rusku moć te njeno prijateljstvo prema zemljama na Balkanskome poluotoku.

Dok su novine hvalile Rusiju, u drugu su krajnost otišle sa svojim neprijateljskim stavom prema Velikoj Britaniji. Nju se okrivilo za otezanje rusko-osmanskoga rata zbog potpore i ohrabrivanja koje je pružila Porti, a zbog zahtjeva da se kongresu na reviziju podnese cijeli Sanstefanski ugovor, ona se nazvala egoističnom i tiranskom zemljom koja Slavene želi ostaviti u ropstvu, dok bi cijelu Europu htjela dići na obranu svojih interesa u Aziji.²¹¹ Teško da se može poreći kako Velika Britanija tada nije vodila iznimno sebičnu politiku, ali tisku se mogu zamjeriti njegove pretjerane uvrede, posebno na račun premijera Benjamina Disraelija (semitički mudrac, cincar, mistik, proračunljiv kramar, slavohlepni semita; izraz “semit” je gotovo uvijek dodan uz njegovo ime ili titulu).

Od Velike Britanije se gore tretiralo samo Osmansko Carstvo. Od mnogobrojnih napada na Osmanlije, prezir prema njihovoj državi se možda i najbolje osjeća u ovim riječima: „... tko je počeo, neka i dočme razsulo Turske. Taj se proces i onako mora do kraja razviti. Davno je Turska tu sudbinu zaslužila. U cvjetajući život Europe ona je posijala sjeme barbarstva i gnjileži. S državom istrebljuje se i ono pleme, koje se je uzvisilo osvajanjem, da padne fanatizmom i nepomičnosti.”²¹²

U Dvojnoj Monarhiji su Hrvati vjerojatno bili jedini narod kojeg je vijest o predstojećem zauzimanju Bosne i Hercegovine potpuno razveselila, tim više kad je na čelo okupacijske vojske postavljen Hrvat te su i same čete bile sastavljene od brojnih hrvatskih vojnika: „Svoj medju svoje dolazi i nosi im najljepše blago ovoga svijeta.”²¹³ Očekivanje da okupacija za Trojednu Kraljevinu može imati sretan ishod je time postalo još snažnije: „Ako budemo složni, triezni, radini, odlučni, nas nitko prestići nemože, jer je za nas Bog i njegova

²¹¹ “Uzrks na iztoku,” *Obzor*, 20. travnja 1878., 1.

²¹² “Smutnje na iztoku,” *Obzor*, 9. rujna 1878., 1.

²¹³ “Na osvitku,” *Obzor*, 24. srpnja 1878., 1.

pravda, narav i njezina sila.“²¹⁴ Na dan prelaska carske vojske preko bosanske granice, *Obzor* je već najavio kako je „oslobođenje Bosne i Hercegovine prvi korak u konačnom ujedinjavanju Hrvatske i velika potpora u njezinoj borbi protiv mađarske prevlasti“.²¹⁵

Iako su bili svjesni prijetnje koju može predstaviti njihov vjerski fanatizam, hrvatski listovi su bili iznenađeni kada su bosansko-hercegovački muslimani podigli ustanak protiv okupatora. Prethodno se pisalo da nema nikoga da se ogleda s Filipovićem: „Tursku bi rat stajao glave. Snagu muhamedanskoga puka slomio je Omerpaša. A oni pravoslavni, koji su od turskoga straha bježali u Hrvatsku, neka govore neznane delije, što ih volja, nisu junaci, koji bi barunu Filipoviću odpor pripremili, strah zadavali.“²¹⁶ No, otpora jest bilo, a u Hrvatskoj se s pravom spočitavalo Beču za njegovu nepripremljenost te činjenicu da je u Bosnu i Hercegovinu poslao premalo vojnika. Portu se često krivilo da je potajice pripremala ustanak i huškala muslimane, a to su uvjerenje snažno zastupale *Narodne novine* koje su i zaključile kako Osmansko Carstvo neformalno vodi rat protiv Dvojne Monarhije.²¹⁷

Značajno je da se protiv samih pobunjenika nije oštro istupalo te su se svi stanovnici Bosne i Hercegovine, bez obzira na vjeru, nazivali hrvatskom braćom po krvi. Otpor muslimana je tretiran sa razumijevanjem budući da ih „mrak fanatizma obavija pet vjekova“²¹⁸, a njihovo se junaštvo i patriotizam čak i pohvalilo. Također, u samoj borbi između ustanika i okupacijskih jedinica se uspjela pronaći i jedna pozitivna strana – zbog nje se Bosna i Hercegovina nije stekla nikakvim ugovorom nego pravom mača i krvi, a samo će mač Austro-Ugarskoj moći ponovno oduzeti ovu zemlju.²¹⁹

Nakon svih dotadašnjih iskazivanja želje da Bosna i Hercegovina postane dijelom hrvatske države, najvažniji je i najjasniji iskaz istoga bila adresa koju je 15. listopada 1878. godine deputacija Hrvatskoga sabora predložila austrougarskome caru. U njoj su hrvatski političari izrazili svoju sreću zbog zaposjedanja susjednih pokrajina čime su uskrsnule uspomene iz prošlosti Monarhije i Hrvatske, postavljeni temelji sigurnoj budućnosti države te privedeni slobodi i blagostanju srodni im krajevi.²²⁰

Okupacija je ispunila veliki zadatak koji „krunitbena zavjernica polaže na dušu kralja ugarsko-hrvatskoga, da pod uzvišenu svoju krunu privede sve zlobom vremena otudjene

²¹⁴ „Preko Rubikona,” *Obzor*, 31. srpnja 1878., 1.

²¹⁵ Pavličević, *Hrvati i istočno pitanje*, 508.

²¹⁶ „Preko Rubikona,” *Obzor*, 30. srpnja 1878., 1.

²¹⁷ „Turska u ratu,” *Narodne novine*, 12. kolovoza 1878., 1.

²¹⁸ „Junačtvom, a ne kaznom,” *Obzor*, 22. kolovoza 1878., 1.

²¹⁹ „Bosna se na maču dobiva,” *Obzor*, 10. kolovoza 1878., 1.

²²⁰ „Osnova adrese,” *Obzor*, 11. listopada 1878., 1.

zemlje i krajeve“.²²¹ Potaknut ovako iznimnim događajem, sabor je Franji Josipu stoga odlučio preporučiti (a ne od njega to i zatražiti), da posjed Bosne i Hercegovine osigura tako da njezin ustroj „malo po malo tako udesi, kako bi se s vremenom pripojiti mogao na ustroj kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije u njegovu državnopravnu odnošaju naprama kraljevini Ugarskoj, ter ovako postane biserom krune ugarsko-hrvatske“.²²²

Franjo Josip I. je još obzirno reagirao na saborsku adresu. Deputaciji je odvratio kako su govoreći o Bosni i Hercegovini prekršili svoje ovlasti, a o njegovoj ugarskoj kruni upotrijebili izraze koji nisu zakonski osnovani. *Obzor* je krivo predvidio da će adresa kruni doći kao potpora i utjeha.²²³ Međutim, peštanski i bečki listovi su krenuli u oštre kritike hrvatske politike. *Pester Lloyd* je tako pisao: „Naša hrvatska braća – bog im dao pameti i nešto drobiša – vesele se i igraju se parlamenta. Čudit nam se samo toli zdravu apetitu naše hrvatske braće. Što sve ne podnosi njihov želudac! Bosnu i Hercegovinu i Dalmaciju i civiliziranu Krajinu, sve to progutaju oni poput oštrige, a da im ne prisjedne, zalijevaju morskom vodom, jer uzimaju i Rijeku i luku i more. Uprav ne bi trebalo, da im tu zabavu kratimo, jer će se otrijezniti.“²²⁴ (U svojoj je adresi sabor općenito progovorio i o potrebi da se riješi pitanje ujedinjenja hrvatskih zemalja, što je podrazumijevalo da se u okvir Trojedne Kraljevine formalno vrati Dalmacija, Vojna Krajina i Rijeka.)

Bečka *Neue Freie Presse* je za preporuku Hrvatskoga sabora rekla da je „besprimjerna smionost za pasivnu zemlju, u zanosu narodnoga častohlepja prisvajati pokrajine, koje bi, bez drugih zemalja monarkije, prepuštene jedino skrbi Hrvatske, ostale pustoš, koja su danas...“²²⁵ Veoma je loše primljena i molba da se „konačno uredi južno-istočna strana monarkije i ispuni želja i potreba vjernoga Vašemu Veličanstvu naroda“.²²⁶ Pojedinci su ovo mogli vidjeti kao zahtjev za preustrojavanjem Austro-Ugarske te je *Neue Fr. Presse* sabor najzad optužila i za velikohrvatske tendencije te „zahvalila“ što je on sa svojom adresom „toli iskreno očitovao posljednje ciljeve slavenske politike“.²²⁷

Kako Hrvatski sabor nije imao niti najmanji udio u donošenju odluka koje se tiču vanjske politike Dvojne Monarhije – prava na to su naravno imali samo Beč i Budimpešta – sa svojom adresom te potezanjem pitanja o uređenju Bosne i Hercegovine, on je uistinu prešao svoje ovlasti. Ipak, istovremeno se ne može ustvrditi da sabornici nisu imali nikakva

²²¹ „Osnova adrese,” *Obzor*, 11. listopada 1878., 1.

²²² Isto, 1.

²²³ „Kraljevski odzdrav,” *Obzor*, 11. studenoga 1878., 1.

²²⁴ „Novinski glasovi o našoj adresi,” *Obzor*, 15. listopada 1878., 3.

²²⁵ Isto, 3.

²²⁶ „Osnova adrese,” *Obzor*, 11. listopada 1878., 1.

²²⁷ „Novinski glasovi o našoj adresi,” *Obzor*, 15. listopada 1878., 3.

prava da se izjasne o situaciji nastaloj sa austrougarskom okupacijom susjednih pokrajina. Dobro nam je poznato da su dijelovi Bosne i Hercegovine bili dio srednjovjekovne hrvatske države te da su kasnije izgubljeni zbog osmanskih osvajanja. Prilikom stvaranja Monarhije, Habsburgovci su preuzeli obvezu oslobođenja oduzetog teritorija i to obećanje nije zaboravljeno. Upravo nekoliko godina prije izbijanja same *Velike istočne krize*, ono je opet potvrđeno kada je car i kralj Franjo Josip I. 1876. u svojoj krunidbenoj zavjernici prisegnuo ovo: „Sve one strane i pokrajine Ugarske i posestrimi joj kraljevinah, što su već natrag stečene, pa i one, što će božjom pomoćju odsele biti natrag pribavljene, pripojit ćemo u smislu krunitbene Naše zakletve rečenoj zemlji i posestrimi joj kraljevinam.“²²⁸

Zavjernica Franje Josipa prihvaćena je i priznata u tekstu Hrvatsko-ugarske nagodbe i njezin upravo citirani dio je bio temelj adrese Hrvatskoga sabora 1878. godine. Preporuku da se ustroj okupirane Bosne i Hercegovine „malo po malo tako udesi, kako bi se s vremenom pripojiti mogao na ustroj kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije u njegovu državnompravnu odnošaju naprama kraljevini Ugarskoj“, samo treba usporediti sa gore navedenom prisegom da bi se lako zaključilo kako je sabor samo slijedio obećanje koje je Hrvatskoj dao habsburški vladar. Međutim, imali oni pravo da govore o Bosni i Hercegovini ili ne, s obzirom na hegemonističko i antislavensko raspoloženje vladajućih krugova Dvojne Monarhije, adresa sabora se pokazala kao jedna veoma nesmotrena odluka. Ban Ivan Mažuranić je jasno shvaćao kako će pojedine stavke biti sporne stoga adresi nije niti dao svoju punu podršku. Ovime je potaknuo nove kritike saborskih kolega, ali svojom umjerenom politikom on je samo opet nastojao izbjeći situacije koje su bile potencijalno opasne za autonomna prava Trojedne Kraljevine.

Ban Mažuranić, Josip J. Strossmayer i Franjo Rački, zapravo su jedini političari koji su tada realno sagledali situaciju sa Bosnom i Hercegovinom te mogućnosti koje Hrvatska ima u njezinu stjecanju. Znali su da je svako traženje da se okupirane pokrajine pripoje Trojednoj Kraljevini samo nepotrebno izazivanje austrougarske vlasti koja to nikada neće dopustiti. Sa ovime na umu, biskup je Račkome napisao kako su se „naši ljudi zagledali u Bosnu i Hercegovinu ko štrk u jaje, a pustili s pameti, da je sva nutarnja naša logika proti tomu. Kako će nas onaj oslobađati, koji bi nas u kapi vode utopio, koji uvijek i uvijek samo o tomu radi, da nas zametne, da vječiti anatema anemije na nas baci!“²²⁹

Strossmayer i Rački su se u ovome razdoblju također morali suočiti sa brojnim domaćim kritikama, čak i unutar vlastite stranke – negativnu reakciju su izazvali svojim

²²⁸ Petar Požar, *Hrvatske pravice* (Split – Zagreb: vlastita naklada, 1990), 144.

²²⁹ Pavličević, „Odjek bosanskog ustanka u sjevernoj Hrvatskoj,” 177.

neslaganjem sa okupacijom Bosne i Hercegovine. Njih dvojica su se oduvijek protivili tome da ove pokrajine pripadnu Austro-Ugarskoj te im je više odgovarala odbačena stavka Sanstefanskoga ugovora. Rački i biskup su smatrali kako je autonomija u okviru Osmanskoga Carstva u tome trenutku bila najbolje rješenje za Bosnu i Hercegovinu.

Ante Starčević je bio još jedan protivnik okupacije te je u zaposjedanju susjednih pokrajina vidio moguću pogibelj za Dvojnu Monarhiju. Što se tiče ideje da se Bosna i Hercegovina sjedini sa Hrvatskom, nju je smatrao besmislenom budući da Trojedna Kraljevina nije slobodna i samostalna država: „Bio u tamnici ti sam, bio s drugovima, ti si svejedno sužanj. Došla Bosna pod Austriju kao posebna krunovina, došla kao jedna krunovina s nama, to je ustvari sve isto.“²³⁰ Sa ovakvim stajalištem, Starčevića se također može ubrojiti u onaj krug „realističnih“ hrvatskih političara, a još više zbog njegove proročanske izjave kako će Habsburgovci još groznije plakati nad okupacijom Bosne i Hercegovine nego što je Marija Terezija plakala nad podjelom Poljske.²³¹

Bogata korespondencija koju su za sobom ostavili Franjo Rački i Josip J. Strossmayer, izvrstan je izvor koji nam omogućuje da upoznamo njihova osobna razmišljanja o najbitnijim problemima tadašnjega političkog života. Ovi su suradnici i prijatelji jedno prema drugome uvijek bili veoma iskreni te je Rački u jednome od svojih pisama za biskupa Strossmayera ostavio svoju detaljnu, ali i veoma negativnu ocjenu austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine: „Naša monarhija unišla je na slijepo u Bosnu; ona nije htjela ni znala biti iskrenom ni naprama svojim narodom, ni naprama Turskoj, ni naprama Bošnjakom, već je htjela sve nadmudriti pa sada je pala u veliku zamku. Bojim se pače, da će Bosna dati, ako ne odmah, ali doskora povoda velikim zapletom! Zemlja prosvjeduje proti okupaciji, ova je mrska Madžarom i Nijemcem, koji ne čedu da troše u svrhe, što ih drže sebi opasne; Rusija i Italija vrebaju i raduju se s tih neprilika. Madžari se groze, da – budu li prisiljeni uzeti Bosnu – oni će nju tako urediti, da Slavenstvo ne bude imalo od nje koristi nikakove. U Beču vijeća kod Andrassyja komisija o uređenju Bosne, u kojoj ne ima ni jednog Hrvata ni Slavena, već sami Madžari i Nijemci. A Slavenstvo austrijsko gleda osupnuto i zabezeknuto ove velike događaje te ne ima snage ni odlučnosti, da stane na put uroti, koja se proti njemu kuje.“²³²

Upravo citirani zapis Franje Račkoga, upao mi je u oči zbog toga što je njime dan izvrstan sažetak okupacije, a sve ovo što se dosada iznijelo o istočnoj politici Austrije, o Berlinskome kongresu te okupaciji Bosne i Hercegovine, potvrđuje njegovu točnost. Beč je

²³⁰ Pavličević, *Hrvati i istočno pitanje*, 456.

²³¹ Isto, 523.

²³² Pavličević, „Odjek bosanskog ustanka u sjevernoj Hrvatskoj,” 178-179.

tokom 19. stoljeća tajno pripremao zaposjedanje susjednih osmanskih pokrajina, dok se samoj Porti prikazivao kao njen prijatelj te je svoju i inozemnu javnost uvjeravao da nema nikakvih aspiracija prema teritoriju Bosne i Hercegovine. Zbog njihova straha od jačanja slavenskog elementa, bojalo se da će kod kuće protiv takvih planova svoj glas dići Mađari i Nijemci te se 1878. godine, nakon svih spletki i tajnih pregovaranja, u Berlinu poslužilo pravom predstavom u kojoj su same europske sile predložile Monarhiji da uzme Bosnu i Hercegovinu. No, obmana nije posve uspjela, a domaća opozicija je glasno prosvjedovala.

Za Beč je jedini način da se Mađare i Nijemce pomiri sa činom okupacije bio taj da Bosnu i Hercegovinu uredi samo u njihovu korist. Rački je s pravom pisao da su Slaveni pri ovome ostali sa strane te bespomoćno pratili kako Beč i Pešta u okupiranim pokrajinama ostvaruju svoje sebične namjere. Pri tome im oni nisu stvarali niti ikakve probleme – austrougarski Slaveni su oduvijek bili inferiorna nacija u svojoj vlastitoj državi i tek su najteže okolnosti Prvoga svjetskog rata omogućile njihovo osamostaljivanje. Hrvatska je iz *Velike istočne krize* zbog svojih prevelikih očekivanja izašla posve razočarana, a sve su njene nade neslavno propale.

Franjo Rački se bojao da će Bosna jednom biti povod velikih zapleta, Starčević je najavio kako će Habsburgovci plakati nad okupacijom Bosne i Hercegovine, a Strossmayer je predviđao da ona „može biti il početak poprave i zdravlja, il početak pogoršanja i propasti“.²³³ Crne slutnje trojice hrvatskih političara su se ostvarile. Kada je Austro-Ugarska 1908. godine ostvarila svoj konačan cilj te Bosnu i Hercegovinu anektirala, zbog svojeg je čina gotovo zaratila sa Srbijom koja nikada nije prestala gledati na bosansko-hercegovački teritorij niti je ondje izgubila svoj utjecaj. Njihov je sukob bio odgođen samo na kraće vrijeme.

U Sarajevu je 1914. godine izvršen atentat na austrougarskog prijestolonasljednika Franju Ferdinanda i time je izbila iskra Prvoga svjetskog rata – četiri godine kasnije, Monarhija se raspala. Naravno, za ovo nije kriva Bosna i Hercegovina već je europska politička konstelacija i netrpeljivost između pojedinih sila dovela do samog rata, dok je zbog njene statičnosti Monarhiji već neko vrijeme isticao rok trajanja. Međutim, okupacija Bosne i Hercegovine je Beču uistinu donijela velike nevolje te su ove pokrajine bile izravno upletene u događaje koji su doveli do propasti Austro-Ugarske. Također, kada se gleda opća situacija Dvojne Monarhije nakon 1878. godine, njoj Bosna i Hercegovina uistinu nije predstavljala nekakav posebno značajan dobitak.

²³³ Pavličević, “Odjek bosanskog ustanka u sjevernoj Hrvatskoj,” 178.

5. ZAKLJUČAK

Ustanak u Bosni i Hercegovini je 1875. godine izbio kao seljačka revolucija koju je pokretala želja za potpunim uništenjem tamošnjega zaostalog feudalnog poretka. Sudjelovanje trgovaca i domaće srpske inteligencije je u pobunu unijelo i nacionalnu ideologiju te se ubrzo borilo za potpuno oslobođenje Bosne i Hercegovine i njeno ujedinjenje sa Kneževinom Srbijom. Nemiri raje u ovoj zemlji nisu bili rijetka pojava, ali njihov je ishod uvijek bio jednak – oni su ugušeni, a ništa drugačije ne bi bilo ni tada. Bosansko-hercegovački seljaci nisu mogli parirati vojnicima Osmanskoga Carstva, jednako kao ni Srbija i Crna Gora koje su protiv njih ratovala 1876. godine, nakon što su objavila da dolaze pomoći svojoj pobunjenoj braći. Međutim, ustanici na samome kraju svoje oružje nisu položili pred Osmanlijama već pred Austro-Ugarskom.

Da bosansko-hercegovački ustanak nije potaknuo novu krizu istočnoga pitanja, ostao bi zabilježen u regionalnoj povijesti Balkana kao još jedna od mnogih neuspješnih pobuna jer on je doživio potpuni politički i socijalni poraz. Iako se ove pokrajine nisu ujedinile sa Srbijom, ali se jesu uspjele osloboditi osmanske vlasti, ovaj uspjeh odmah umanjuje činjenica da je nju zamijenila okupaciona uprava Dvojne Monarhije.

Četiri stoljeća koja je Bosna i Hercegovina provela u okviru Osmanskoga Carstva, nju su učinila njegovom najzaostalijom provincijom na Balkanu, sa očuvanim degeneriranim feudalnim sistemom, vjerskim tenzijama, stalnim nasiljem te gospodarstvom i kulturom na najnižem razvojnem nivou. Ovakvu zemlju, zaposjela je europska velesila koja je najavila kako će ondje izvršiti civilizatorsku ulogu.

No, što je Austro-Ugarska uistinu donijela Bosni i Hercegovini? Nakon još jedne pobune 1881/1882. godine, ondje više nije dolazilo do novih nemira – stabilnost je vraćena. Zemlja se podigla kulturno i gospodarski, ali Monarhija je nju istovremeno ekonomski eksploatirala. Beč je izbjegavao riješiti najakutniji problem te je u Bosni i Hercegovini zadržao omraženi osmanski feudalni sustav, glavni motiv pobune iz 1875. godine, a na vrh svega, ondje je namjerno poticao nacionalne i vjerske napetosti.

Austrougarska vlast u Bosni i Hercegovini nikada nije potpuno prihvaćena jer sa svojom politikom, teško da je mogla steći lojalnost naroda. Međutim, jednako je štetila i samoj sebi jer ove pokrajine su tako ostale naklone Srbiji, koja njih nikada nije ispustila iz vida te je ondje i dalje širila svoju nacionalističku propagandu. Srbija je Dvojnoj Monarhiji

1878. postala smrtni neprijatelj i kada joj je ona naposljetku objavila rat 1914. godine, samu sebe je odvela u propast.

Razlog zašto je situacija u Bosni i Hercegovini razriješena upravo austrougarskom okupacijom leži u tome što je pobuna koja je ondje izbila 1875. godine bila onaj događaj koji je otvorio međunarodnu *Veliku istočnu krizu*. No da budemo još konkretniji, ključ je u istočnoj politici Austro-Ugarske.

Na Pariškome kongresu 1856., europske sile su riješile prvu veliku krizu povezanu sa istočnim pitanjem. Kako je tada ugovoreno da će se čuvati teritorijalni integritet Osmanskoga Carstva, očito je da europski diplomatski krugovi nisu bili spremni ovaj problem raz riješiti do kraja. Samo dvadesetak godina kasnije, istočno pitanje nisu htjeli niti iznova načinjati. Nakon izbijanja ustanka u Bosni i Hercegovini, sile su pokrenule brojne diplomatske akcije kako bi nemire održali lokalnim, ali Srbija i Crna Gora su objavile rat Osmanlijama te je *Velika istočna kriza* izbila u svojoj punoj širini.

Na tajnome Krunskom vijeću koje se održalo u siječnju 1875. godine, austrougarski car i kralj Franjo Josip I. je sa svojim ministrom vanjskih poslova Gyulom Andrassyjem te visokim vojnim krugovima odlučio kako će slijedeće veće nemire na Balkanskome poluotoku iskoristiti za stjecanje Bosne i Hercegovine. Monarhija je na ovu zemlju polagala pravo još od 16. stoljeća, no njenu su želju motivirali i brojni drugi razlozi. Ona je htjela nadoknaditi svoj teritorijalni gubitak iz razdoblja ujedinjenja Italije i Njemačke, stvoriti zaleđe za dalmatinsku obalu te poboljšati svoju ekonomsku poziciju, ali prije svega, ona je morala spriječiti da Bosnu i Hercegovinu ne zadobe Srbija i Crna Gora te na taj način dođu u mogućnost stvaranja velike južnoslavenske države.

Državna tvorevina Južnih Slavena je tokom 19. stoljeća postala najveći strah austrougarskih vladajućih krugova, a koji se naizgled počeo ostvarivati nakon što su Srbija i Crna Gora zaratile protiv Osmanskoga Carstva, dok je istovremeno Bosna objavila svoje ujedinjenje sa Srbijom, a Hercegovina sa Crnom Gorom. Tada je došao trenutak kada je za Dvojnu Monarhiju postalo neophodno da stekne susjedne osmanske pokrajine.

U istočnome pitanju, Austro-Ugarska je zajedno sa Rusijom dijelila interes za područje Balkana, a obje su bile vezane i svojim partnerstvom u Trojecarskome savezu. Zbog ovih razloga, tokom istočne krize ondje niti jedna nije htjela poduzimati ikakve akcije bez prethodnih razgovora. Za Beč je moguć problem mogla biti činjenica da su ratujuće balkanske kneževine bile ruske saveznice, ali pokazalo se kako su samoj Rusiji one značile mnogo manje nego ona njima. Dvije europske sile su 1876. godine krenule u tajnu raspodjelu

Balkanskoga poluotoka te su odredile da Bosna i Hercegovina neće pripasti Srbiji i Crnoj Gori niti ako one nadvladaju Osmanlije.

Rusija je kao i ostale velesile oklijevala oko ponovnog otvaranja istočnoga pitanja, no pritisnuta traženjem vlastitoga naroda te porazom Srbije i Crne Gore, donijela je odluku o ratu protiv Osmanskoga Carstva. Budući da joj je za to trebala neutralnost Austro-Ugarske, nastavljeni su tajni razgovori njihovih predstavnika i bečki kabinet je ostvario svoj konačan cilj. Do početka 1877. godine, sudbina Bosne i Hercegovine je već bila zapečaćena – ona će pripasti Austro-Ugarskoj.

Europske sile su u nastaloj krizi opet dokazale svoju potpunu dominaciju pri rješavanju istočnoga pitanja, dok su balkanske zemlje zasad bile preslabe za nekakav znatniji doprinos. Njihove su težnje opet ograničavane interesima velesila, što nam pokazuje dokazuje rat Srbije i Crne Gore protiv Osmanskoga Carstva, a zatim i njihovo sudjelovanje u ratu koji je povela Rusija – samo je ona odlučivala o tome što će im se dati u mirovnome ugovoru, bez obzira na njihova osvajanja. Međutim, nadmoć istočnih interesa sila daje i konačan odgovor na to kako je Bosna i Hercegovina završila pod austrougarskom vlašću.

Pobunjenici Bosne i Hercegovine samostalno nisu mogli ništa, a njihove balkanske zaštitnice su također bile nemoćne, vojno i politički. Hrvatska je u ovo vrijeme također maštala o svojem ujedinjenju sa susjednim pokrajinama, čiji su dijelovi bili unutar granica njena srednjovjekovna kraljevstva. S obzirom na ono očito – da Trojedna Kraljevina nije bila samostalna država i da je sam njezin teritorij bio razjedinjen – nade hrvatskih političara bile su posve nerealne te je narod doživio samo nepotrebna razočaranja. Možda se utjeha mogla naći u tome što se Bosna i Hercegovina sa Hrvatskom barem našla u istome državnome okviru, no okupirana zemlja je uređena tako da austrougarski Slaveni od nje nisu imali nikakve koristi.

Austro-Ugarska je htjela Bosnu i Hercegovinu, na što je Rusija rado pristala kako bi mirno mogla zadovoljiti vlastite interese na nekim drugim područjima, dok je ostalim velesilama najzad bilo posve nebitno da li će ove pokrajine biti osmanske ili austrougarske. Njima je, kao i u vrijeme Krimskoga rata, bilo najvažnije spriječiti preveliki rast moći Ruskoga Carstva te osigurati svoje interese na Istoku. Ovo su bili i ključni razlozi zašto su europske sile odbacile rusko-osmanski mirovni ugovor iz San Stefana te ga revidirale na Berlinskome kongresu. Prije toga, Dvojna Monarhija je morala krenuti u nove diplomatske akcije jer ju je Rusija izdala kada je u spomenutome sporazumu za Bosnu i Hercegovinu odredila autonomiju.

Bez točnih saznanja o tome kako je sudbina njihove zemlje, a time i ishod njihove borbe već odlučan, bosansko-hercegovački ustanci su sa svojom pobunom nastavili sve do ljeta 1878. godine, što je možda bilo korisnije samim silama. Za Rusiju je ustanak bio još jedna dobra izlika da zarati protiv Osmanskoga Carstva, a Austro-Ugarskoj je on jednako tako poslužio kao dokaz da osmanska vlast ondje ne valja te da stanje u Bosni i Hercegovini može urediti samo jedna snažna država poput nje. U posljednjoj fazi krize, ustanak je bio samo paravan europskim silama u njihovu obračunavanju oko istočnoga pitanja.

Koliko je Bosna i Hercegovina nakon svega pala u drugi plan, najbolje se pokazalo na Berlinskome kongresu. O bugarskome pitanju koje je u Sanstefanskome ugovoru riješeno previše u korist Rusije te je ugrožavalo interese drugih sila, na kongresu je raspravljano gotovo pola mjeseca. S druge strane, prije dolaska u Berlin, predstavnici Monarhije su lako zadobili europski pristanak na okupaciju Bosne i Hercegovine te je ovaj sporedan problem upravo tako i riješen u samo jednoj sjednici. Usprkos svim neprilikama koje su zbog toga stvarali, Osmanlije nisu imali nikakve šanse da spriječe gubitak svojih pokrajina. Porta je već dugo vrijeme bila samo pijun u rukama velesila.

Potpisivanjem Berlinskoga ugovora 13. srpnja 1878. godine, okončana je *Velika istočna kriza*. Europske sile su ostvarile svoje tadašnje istočne interese – neke više, neke manje – očuvana je europska ravnoteža, a balkanske zemlje Srbija, Crna Gora i Rumunjska su stekle nezavisnost i teritorijalno uvećanje, dok je jedan dio bugarskoga područja formiran kao autonomna kneževina. Budući da se Osmansko Carstvo još uvijek nije istjeralo iz Europe, istočno pitanje je i dalje ostajalo neriješeno, a konačan obračun je ponovo odgođen.

Postoji velika razlika između razdoblja poslije Pariškoga kongresa iz 1856. te Berlinskoga kongresa iz 1878. godine. Stanje u Europi, nakon što je riješena prva velika kriza istočnoga pitanja, bilo je ispunjeno revolucijama i novim ratovima, dok je kontinent nakon potpisivanja Berlinskoga ugovora uživao 34 godine gotovo neprekinutoga mira. Međutim, nemiri nakon 1856. nisu bili ostavština Pariškoga kongresa, a u Berlinu jest očuvan mir, no ondje je posijan razdor koji će naposljetku buknuti u svjetskim razmjerima.

U Berlinu je 1878. godine ojačao rivalitet između pojedinih europskih sila te su narušena njihova dotadašnja savezništva (Trojecarski savez). Usprkos tome, opasnost je prijetila drugdje. Kako je rečeno, 34 godine je vladao gotovo neprekinuti mir – iznimka su bili kratki ratovi između Srbije i Bugarske te Grčke i Osmanskoga Carstva, makedonski ustanak te aneksijska kriza. Svi ovi nemiri su dolazili sa Balkana.

Europske sile su na Berlinskome kongresu imale čvrstu namjeru da će umiriti Balkanski poluotok kako ih tamošnji narodi više ne bi uvlačili u opasne situacije kao u

vrijeme *Velike istočne krize*. No, odredbama mirovnoga ugovora nije bila zadovoljna niti jedna balkanska zemlja. Njihove nacionalističke aspiracije su postajale sve veće i agresivnije, a kako su često pogled usmjeravale prema istome području, jačao je i njihov međusoban animozitet. Velesile su davno povezale svoju politiku sa područjem europskoga jugoistoka te su 1912/1913. diplomatski uvučene u Balkanske ratove, a već godinu dana kasnije borile su se u Prvome svjetskome ratu. Ovo je bio vrhunac ispreplitanja balkanskih borbi i europskoga političkoga poretka, a s njime je formalno završilo i istočno pitanje budući da se 1918. godine raspalo Osmansko Carstvo, kao i Austro-Ugarska.

6. SAŽETAK

Ovaj diplomski rad se bavi rješavanjem bosansko-hercegovačkoga pitanja u posljednjoj fazi takozvane *Velike istočne krize* 1878. godine, a kojoj je povod bio ustanak koji je u samoj Bosni i Hercegovini izbio tri godine prije. Narod se digao na oružje radi uništenja osmanskoga feudalnog poretka zbog kojeg je kršćansko stanovništvo (raja) živjelo u potpunoj bijedi. Sudjelovanje lokalnih trgovaca i inteligencije srpske nacionalnosti, u pobunu je unijelo političku nit te je njen cilj postalo i potpuno oslobođenje Bosne i Hercegovine koja bi se zatim ujedinila sa susjednom Kneževinom Srbijom. Od dolaska pod osmansku vlast, njenih sve većih problema prouzrokovanih propadanjem Osmanskoga Carstva pa sve do ustanka koji je potresao europsku političku scenu, opisuje se kako se naposljetku na Berlinskome kongresu Bosna i Hercegovina jest oslobodila Osmanlija, ali njihova je vlast samo zamijenjena austrougarskom upravom.

Budući da je izbijanje pobune u Bosni u Hercegovini potaknulo novu krizu istočnoga pitanja, već se samim time odlučio i njezin ishod. Ono što se želi reći, jest da su europske sile dominirale u razrješavanju problema vezanih uz raspadanje osmanske države dok su balkanski narodi još bili preslabi za izravan doprinos. Ovaj diplomski rad upravo pokazuje kako su 1878. godine interesi Europe nadvladali interese Balkana ili konkretnije, kako je interes Austro-Ugarske nadvladao interes Bosne i Hercegovine.

Habsburška je dinastija susjedne osmanske pokrajine željela još od 16. stoljeća te se u radu potanko proučava njena vanjska politika prilikom ostvarivanju ovoga cilja u razdoblju od 1875. do 1878. godine. Zbog polaganja povijesnoga prava, o Bosni i Hercegovini je tada maštao i hrvatski narod pa se dotiče i stajališta koja je Hrvatska zauzela prema bosansko-hercegovačkome ustanku, a uz to se u radu naglašuje i u kojoj je mjeri te kako na Berlinskome kongresu riješeno samo istočno pitanje.

SUMMARY

This paper discusses the solution of the Bosnia and Herzegovina question during the final phase of the so called *Great Eastern Crisis* in 1878., which itself was instigated by the uprising that broke in Bosnia and Herzegovina three years earlier. The people rose up in arms with the intention of destroying the ottoman feudal system that was responsible for the complete misery in which the Christian population (raja) was living in. Participation of local tradesman and intelligence of Serbian nationality brought a political connection into the rebellion, so her purpose also became the complete liberation of Bosnia and Herzegovina who could then unite with the neighboring Principality of Serbia. Since coming under the ottoman rule, over her big problems caused by the disintegration of the Ottoman Empire up until the uprising that stirred the whole European political scene, it is described how during the Berlin congress Bosnia and Herzegovina eventually did get liberated from the Ottomans, but their rule was just replaced with the Austro-Hungarian administration.

Since the break out of the rebellion in Bosnia and Herzegovina caused a new crisis of the eastern question, that alone already decided its outcome. What is trying to be said is that the European powers dominated the solving of the problems connected with the decay of the ottoman state, while the Balkan nations were still too weak for a more direct contribution. This paper directly shows how in the year 1878. the interests of Europe overcame the interests of the Balkans or more concretely, how the interest of Austro-Hungary overcame the interest of Bosnia and Herzegovina.

The Habsburg dynasty wanted the neighboring ottoman provinces since the sixteenth century so the paper narrowly studies her foreign affairs in the realization of this aim during the period between the years 1875. and 1878. Because they were laying their historical claim on Bosnia and Herzegovina, the Croatian people at that time also dreamed about this country so the viewpoints that Croatia took towards the Bosnia and Herzegovina uprising is also touched and in addition to all the rest, the paper also emphasizes in which measure and how the eastern question was solved at the Berlin congress.

7. BIBLIOGRAFIJA

Literatura:

- Bidlo, Jaroslav. *Povijest Rusije od početka XIX. stoljeća do naših dana*. Preveo Milan Prelog. Zagreb: Kraljevska zemaljska tiskara, 1922.
- Čurić, Hajrudin. *Arhivska zbirka Vladimira Desnice: prilozi radu Obrovačkog odbora i ustanku u Bosni 1875-1878*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1971.
- Dukovski, Darko. *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća*. Sv. 1. Zagreb: Alinea, 2005.
- Ekmečić, Milorad. *Ustanak u Bosni: 1875-1878*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1960.
- Gleni, Miša. *Balkan 1804-1999.: nacionalizam, rat i velike sile*. Sv. 1. Prevele Dragana Starčević i Olivera Nićiforović-Babac. Beograd: B92, 2001.
- Inalcik, Halil. *Osmansko Carstvo. Klasično doba 1300.- 1600*. Preveo Dino Mujadžević. Zagreb: Srednja Europa, 2002.
- Jakšić, Grgur. *Bosna i Hercegovina na Berlinskom kongresu: (rasprava iz diplomatske istorije)*. Beograd: Naučna knjiga, 1955.
- Juzbašić, Dževad. *Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2002.
- Kamberović, Husnija, ur. *Bosna i Hercegovina i svijet*. Sarajevo: Institut za istoriju, 1997.
- Mandić, Mihovil. *Povijest okupacije Bosne i Hercegovine: (1878)*. Zagreb: Matica hrvatska, 1910.
- Mazower, Mark. *Balkan: kratka povijest*. Zagreb: Srednja Europa, 2003.
- Pavličević, Dragutin. *Hrvati i istočno pitanje. Između "ostatka ostataka" i "oživljene Hrvatske"*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2007.
- _____. "Odjek bosanskog ustanka (1875-1878) u sjevernoj Hrvatskoj." *Radovi* 4 (1973): 121-196.
- Petrović, Rade, ur. *Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i istočnoj krizi 1875-1878. godine, Sarajevo-Ilidža, 1-3. oktobra 1975*. Sv. 1. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1977.
- Požar, Petar. *Hrvatske pravice*. Split – Zagreb: vlastita naklada, 1990.

Slipičević, Fuad. *Bosna i Hercegovina od Berlinskog kongresa do kraja Prvog svjetskog rata (1878-1918)*. Zagreb: Školska knjiga, 1954.

Stavrianos, Leften Stavros. *The Balkans since 1453*. London: Hurst & Company, 2001.

Šišić, Ferdo. *Kako je došlo do okupacije a onda do aneksije Bosne i Hercegovine: (1878 odnosno 1908.): diplomatska strana njihova o šezdeset i tridesetgodišnjici događaja*. Zagreb: Matica hrvatska, 1938.

Izvori:

Hrvatski državni arhiv, Predsjedništvo zemaljske vlade 1869-1921, kutija 112; *Resolucija pučke skupštine u Crikvenici*, 1877.

Hrvatski državni arhiv, Predsjedništvo zemaljske vlade 1869-1921, kutija 112; *Resolucija pučke skupštine u Varaždinu*, 1877.

Hrvatski državni arhiv, Predsjedništvo zemaljske vlade 1869-1921, kutija 112; *Resolucija pučke skupštine u Zagrebu*, 1877.

Narodne novine, Zagreb: veljača - studeni 1878.

Obzor, Zagreb: ožujak – studeni 1878.

Ortschafts und Bevölkerungs-Statistik von Bosnien und Herzegovina. Po stanju 15/VI. 1879. (Štatistika miesta i pučanstva Bosne i Hercegovine). Sarajevo: Carska i kraljevska vladina tiskara, 1880.